

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI
HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI
DSc.03/2025.27.12.I.23.02 RAQAMLI ILMIY KENGASH**

NAMANGAN DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI

**Qo'lyozma huquqida
UO'K: 330.101.542 (575.1)**

KURBONOV SALIMJON NUMONJONOVICH

**IQTISODIYOTNI INVESTITSION-INNOVATSION RIVOJLANISHINI
DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH**

08.00.02 – “Makroiqtisodiyot”

**Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan
DISSERTATSIYA**

Ilmiy rahbar:

**S.A.Abduraximova,
i.f.d., professor**

Toshkent – 2026

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1-BOB. MILLIY IQTISODIYOTNING INVESTITSIYA VA INNOVATSION RIVOJLANISHINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	13
1.1. Iqtisodiyotning investitsiya va innovatsion rivojlanishini tartibga solishning nazariy yondashuvlari	13
1.2. Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion-investitsion rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari va omillari.....	23
1.3. Innovatsion-investitsion faoliyatni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va uni tartibga solish aspektlari	40
1-bob bo‘yicha xulosalar	52
2-BOB. MILLIY IQTISODIYOTNING INVESTITSIYA VA INNOVATSION RIVOJLANISHINING MAKROIQTISODIY TAHLILI	55
2.1. Milliy iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faoliyatining holati.....	55
2.2. Iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faolligini ekonometrik baholash.....	66
2.3. Milliy iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va rag‘batlantirishning amaldagi mexanizmi	89
2-bob bo‘yicha xulosalar	97
3-BOB. MILLIY IQTISODIYOTNI INVESTITSIYALAR VA INNOVATSİYALARNING RIVOJLANISHINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI.....	99
3.1. Iqtisodiyot subyektlarining investitsiya faolligini rag‘batlantirish mexanizmi	99
3.2. Innovatsion investitsiyalarni davlat tomonidan rag‘batlantirish.....	117
3.3. Milliy iqtisodiyot subyektlari faoliyati samaradorligini oshirish uchun soliq tizimini takomillashtirish.....	136
3-bob bo‘yicha xulosalar	147
XULOSA VA TAKLIFLAR.....	149
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	151

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahon iqtisodiyotida raqobatning kuchayishi va texnologiyalar risklarining qisqarib borishi sharoitida milliy iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solish barqaror iqtisodiy o'sishning hal qiluvchi omillaridan biriga aylanmoqda. Davlat institutlarining investitsion muhitni yaxshilash, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, soliq-kredit imtiyozlari va targetlangan subsidiyalar orqali xususiy sektor riskini pasaytirish borasidagi faol ishtiroki yuqori texnologiyali tarmoqlarga kapital oqimini rag'batlantirib, iqtisodiyotning ilg'or tarmoqlarini shakllantirishga zamin yaratadi.

Bu esa, tarmoqlar tarkibiy diversifikatsiyasi, mehnat unumdorligi va qo'shilgan qiymat o'sishi, shuningdek, tashqi shoklarga makroiqtisodiy bardoshlilikning oshishi orqali milliy raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi.

Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ning "Innovatsiyalar zarurati: samaradorlik, iqtisodiy o'sish va jamiyat farovonligiga qo'shilayotgan hissa" hisobotiga ko'ra, "Innovatsion siyosat innovatsiyalarni kuchaytirish va ularni inklyuziv hamda "yashil" o'sishni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiluvchi tarzda yo'naltirishni istagan hukumatlar uchun o'ziga xos "dastaklar to'plami"ni taqdim etadi", degan xulosa davlatning investitsion-innovatsion rivojlanishni yo'naltirish va tartibga solishdagi o'rni global darajada ortib borayotganini namoyon etadi. Shu sababli, milliy iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlantirish jarayonlarini davlat tomonidan tartibga solishning institutsional-huquqiy, moliya-iqtisodiy va tashkiliy mexanizmlarini ilmiy jihatdan chuqur o'rganish yuqori darajada maqsadga muvofiqdir.

Jahonda milliy iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish masalalari bo'yicha keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda va ularda davlatning strategik reguliator sifatidagi o'rni, funksiyalari hamda ta'sir doirasi turli modellar asosida tahlil etilmoqda. Mazkur ilmiy izlanishlarda, asosan, investitsion-innovatsion siyosatning institutsional-huquqiy bazasini takomillash-tirish, davlat ishtirokida innovatsion infratuzilma va klasterlarni rivojlantirish, soliq va moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlari orqali xususiy investitsiyalarni jalb etish, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) asosida yuqori

texnologiyali tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash hamda innovatsion faollikning milliy raqobatbardoshlikka ta'sirini baholash kabi ustuvor yo'nalishlar alohida o'rganilmoqda.

O'zbekistonda milliy iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solish bo'yicha vazifalar "O'zbekiston – 2030" strategiyasida aniq belgilangan bo'lib, ularda inson kapitali rivoji, milliy innovatsion tizimni shakllantirish va Global innovatsiyalar indeksida ilg'or 50 ta davlat qatoriga kirish ustuvor maqsad sifatida qayd etilgan. Ushbu maqsadlarga erishish uchun davlat tomonidan investitsiya muhitini yaxshilash, 2022–2026-yillarda katta hajmda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy va ichki investitsiyalarni jalb etish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash, O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni, yashil iqtisodiyot va raqamli transformatsiyaga oid tarmoq dasturlari orqali investitsion-innovatsion jarayonlarni rag'batlantirish kabi kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda.

Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (BMT TD) xulosalariga ko'ra, "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi va 2019–2021-yillarga mo'ljallangan Innovatsion rivojlanish strategiyasi mamlakat taraqqiyotini boshqarish, tartibga solish, muvofiqlashtirish va rag'batlantirishda davlat ishtirokining barcha sohalari, jihatlar va shakllarini qamrab oladi", deb ta'kidlanishi mazkur yo'nalishda davlat siyosatining tizimli va keng qamrovliligini namoyon etadi. Shu bois, belgilangan vazifalarni samarali amalga oshirishda investitsion-innovatsion rivojlanishni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini ilmiy tadqiq etish yuqori darajada dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Investitsion-innovatsion rivojlanishni davlat tomonidan tartibga solishda boshqa muhim jihat sifatida risklarni boshqarish va loyihalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash ko'riladi. Davlat kafolatlari, grantlar va kredit liniyalari orqali yangi va innovatsion loyihalar moliyaviy jihatdan xavfsiz sharoitda amalga oshiriladi. Bu esa investorlarning ishonchini oshiradi va innovatsion g'oyalarni amaliy loyihalarga aylantirish jarayonini tezlashtiradi.

Davlatning investitsion-innovatsion rivojlanishdagi roli strategik rejalashtirish va hududlar o'rtasida innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish orqali ham namoyon bo'ladi. Maxsus zonalar, texnoparklar va innovatsion klasterlar tashkil etilishi hududiy

rivojlanish va iqtisodiy diversifikatsiya uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Shu bilan birga, mahalliy va xorijiy investorlar uchun imkoniyatlar kengayadi va innovatsion loyihalarning samaradorligi oshadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF–16-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”, 2024-yil 21-fevraldagi PF–37-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash yili Davlat dasturi to‘g‘risida”, 2023-yil 11-sentyabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”, 2023-yil 21-iyuldagi PF–111-son “Ma’muriy islohotlar doirasida investitsiyalar, sanoat va savdo sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2021-yil 1-apreldagi PF–6198-son “Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish bo‘yicha davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”, 2020-yil 29-oktyabrdagi PF–6097-son “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonlari, 2021-yil 1-apreldagi PQ–5047-son “Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 27-avgustdagi 545-son “Ilmiy va innovatsion faoliyatni boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori va ushbu sohadagi boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot mavzusining respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlariga mosligi. Tadqiqot ishi respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining “Demokratik va huquqiy jamiyatni ma’naviy-axloqiy va madaniy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish” ustuvor yo‘nalishiga muvofiq bajarilgan.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Dissertatsiyada investitsiya va innovatsion faoliyat masalalari bo‘yicha ko‘plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, O.M.Vabina, I.Grishchenko, N.Bileska, L.Klividenko, Yu.Juravel,

I.Morgachev, O.I.Yankovska, G.M. Saranchuk kabi mutaxassislarning investitsion va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga oid ilmiy yondashuvlari chuqur tahlil qilingan.

Shuningdek, R.Reid, D.Gibson, D.Miller, Maatoofi Ali Reza, Tajeddini Kayhan, Y.Schumpeter, B.Wingwon, A.L.Fruhling, K.Siau, H.Sulistyo, Siyamtinah, O.Takhumova, F.Kotler, J.Lamben, D.Daniels, Dj.Sanders, G.Armstrong va shu kabi boshqa xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ham mazkur masala bo'yicha tahlillar olib borilgan¹.

MDH mamlakatlari olimlaridan S.Arezeni, A.D.Artemenko, M.I.Balanov, Ye.P.Golubkov, V.G.Yefimova, L.Chyorniy, N.Baldich, O.A.Anya, B.F.Xoselits, M.Harris, R.M.Xodgets, R.Reinek, N.L.Samuel, X.Diao, J.Kveka, M.Ms.Milan, J.P.Pelegrin, U.Venesar, Z.A.Yusof, D.Battasali, S.N.Nikolas va boshqa olimlarning ilmiy ishlari kichik va o'rta biznes subyektlarining barqaror rivojlanishi, investitsion faollik va innovatsion salohiyatni oshirishga qaratilgan yondashuvlari bilan boyitilgan². Ularning tadqiqotlarida innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, investitsiya strategiyalarini tanlash, risklarni boshqarish va texnologik yangiliklarni joriy etishning samarali usullari tizimli tarzda ko'rib chiqilgan.

Shu bilan birga, mahalliy olimlarimiz ham innovatsiya va investitsiya muhiti, investitsiyalarning nazariy va amaliy ahamiyati, moliyaviy qo'llab-quvvatlash

¹ Reid R. & Gibson D. (2004). Innovation and organizational size in Irish SMEs: an empirical study. *International Journal of Innovation Management*, 8(2), 147–165.; Miller, D. (1983). The Correlates of Entrepreneurship in Three Types of Firms. *Management Science*, 29(7), 770–791. <https://doi.org/10.1287/mnsc.29.7.770>.; Maatoofi, A.R. & Tajeddini, K. (2011). Effect of market orientation and entrepreneurial orientation on innovation. *Journal of Management Research*, 11(1), 20–30.; Fruhling, A.L., & Siau, K. (2007). Assessing organizational innovation capability and its effect on e-commerce initiatives. *Journal of Computer Information Systems*, 47(4), 133–145.; Sulistyo, H., & Siyamtinah. (2016). Innovation capability of SMEs through entrepreneurship, marketing capability, relational capital and empowerment. *Asia Pacific Management Review*, 21(4), 196–203. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2016.02.002>.; Takhumova, O. (2020). Business Mechanism for Agricultural Production Sustainable Development Management. *E3S Web of Conferences*, 208, 03043, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202020803043>.

² Chyorniy, L., & Baldich, N. (2016). *Entrepreneurship Development Strategy: Expert Opinion*; Anya, O.A. (2003). *Empowering Small and Medium Scale Enterprises in Nigeria*. Enugu: CIDAP Printing Press.; Hoselitz, B.F. (1954). *The Early History of Entrepreneurial Theory*. Explorations in Entrepreneurial History.; Harris, M. (2000). *The Current Situation of Small and Medium-sized Industrial Enterprises in Trinidad & Tobago, Barbados & St. Lucia*. Desarrollo Productivo, 69. United Nations, ECLAC: Santiago, Chile.; Hodgetts, R.M., & Kuratko, D.F. (2002). *Effective Small Business Management*. Dryden Press.; Reinecke R., & White S. (2004). *Policies for Small Enterprises: Creating the Right Environment for Jobs*. International Labour Organisation (ILO); Samuel, N.L. (2004). *Entrepreneurship: A Challenge Facing the Education System of Trinidad & Tobago*. PhD Dissertation, University of the West Indies (UWI); Diao, X.S., Kweka J., & McMillan M. (n.d.). *Small Firms, Structural Change and Labor Productivity Growth in Africa: Evidence from Tanzania*. Presented at the Conference on Structural Transformation of African Agriculture and Rural Spaces (STAARS); Venesaar U. (n.d.). *Entrepreneurship and Small Business Research in Estonia: An Overview*; Yusof, Z.A., & Bhattasali, D. (2008). *Economic Growth and Development in Malaysia: Policy Making and Leadership*.

mexanizmlari, davlat siyosati va strategiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri kabi masalalarni chuqur o'rganishgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, innovatsion va investitsion salohiyatni rivojlantirish uchun nafaqat moliyaviy resurslar, balki bilim, texnologik imkoniyatlar, institutsional infratuzilma va xalqaro tajriba integratsiyasi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, O'zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalarni jalb etish va ulardan samarali foydalanish, tartibga solishning ilmiy-amaliy masalalari bo'yicha B.Valiev, A.Vaxobov, A.Bekmuradov, N.Ismailova, B.Berkinov, A.Isadjanov, I.Mavlanov, N.Sirajiddinov, S.Zakirova, G.Sultanova, I.Ilxomjonov, L.Tashpulatova, S.Abduraximova, N.Maxmudov, J.Muminov, N.Xaydarov, N.Xashimova, Sh.Yuldashevlar va boshqalar chuqur izlanishlar olib borganlar³. Tadqiqotda ushbu manbalarning chuqur tahlili asosida milliy iqtisodiyot sharoitida investitsion va innovatsion jarayonlarni tartibga solishning samarali usullari ishlab chiqilgan.

Yuqorida sanab o'tilgan iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida innovatsion faoliyat subyektlarining barqaror rivojlanishini ta'minlash masalalariga qaratilgan bo'lib, globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlari innovatsion faoliyat subyektlarining

³ Валиев Б.Б. Миллий иқтисодийнинг барқарор ривожланишини таъминлашда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардан фойдаланиш самардорлигини ошириш: Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 2017. 23-24 б.; Вахобов А.В., Г.Х.Разиқова, Ш.Х.Хаджибакиев Иностранные инвестиции и модернизация национальной экономики. Т.: «Молия» 2011. 124 с.; Бекмурадов А.Ш. Глобальные тренды на мировых финансовых рынках и проблемы привлечения технологических инвестиций для реализации промышленной политики Узбекистана, Молия ва банк иши электрон илмий журнали. №2, январь, 2016.; Shermukhamedov A.T., Ismailova N. "Uzbekistan: growth of the investment climate in free economic zones" European science, no. 2 (44), 2019, P. 22-26.; Беркинов Б.Б. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар самардорлиги. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. №5, 2015.; Исаджанов А.А. Узбекистан: потенциал инвестиционного сотрудничества. Иностранные инвестиции в Республике Узбекистан. №1, 2008.; Мавланов И. Трансформация экономической дипломатии Узбекистана для реализации внешнеэкономических приоритетов Стратегии действий Республики Узбекистан на 2017–2021 гг. Международные отношения, УМЭД. №01, 2018. 62-73 с.; Сиражиддинов Н., Закирова С.А., Султанова Г.К., Илхомжонов И.И. Повышение конкурентоспособности экономики Узбекистана в условиях либерализации и углубления экономических реформ. Монография, Ташкент — "IQTISODIYOT" – 2021, 2021.; Бутиков И.Л. Основные направления совершенствования государственного регулирования фондового рынка в условиях современного этапа развития экономики Узбекистана, Экономика и финансы (Узбекистан). №. 9, 2017. 16-25 с.; Ташпулатова, Л.М., Абдурахимова С.А., Исмаилова Г.С., Внедрение принципов эффективного государственного управления в интересах устойчивого развития в Узбекистане. Право и управление. XXI век, 17(4), 2022. 3-19 с.; Махмудов Н.М. Инвестиции — ресурсный двигатель экономики, Иностранные инвестиции в Республике Узбекистан. — Ташкент, № 2, 2008.; Муинов Ж., Федяшева Г. Прогнозирование инвестиционных процессов и механизмы дальнейшего улучшения инвестиционного климата. Отчет о научно-исследовательской работы за 2015-2017 гг., ИПМИ, 2017.; Хайдаров Н.Х. Тўғридан-тўғри инвестициялар имкониятлари, Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали, №1, 2011.; Хашимова Н.А. Агрегатный анализ динамики структуры инвестиционного потенциала Узбекистана. Экономический вестник Узбекистана. №5. 2016.; Юлдашев Ш.Г. «Иностранные инвестиции как фактор экономического роста и либерализации национального воспроизводства Республики Узбекистан», диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, 2001

barqaror rivojlanishini ta'minlash va samaradorligini oshirish muammolariga yangicha yondashuvni talab etishi mavzuning dolzarbligini belgilab beradi.

Dissertatsiya mavzusining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim muassasasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi. Dissertatsiya tadqiqoti Namangan davlat universitetining ilmiy tadqiqot ishlari rejasiga muvofiq "Milliy iqtisodiyotning investitsiya va innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish" mavzusidagi fundamental tadqiqotlar loyihasi doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi – iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

iqtisodiyotning investitsiya va innovatsion rivojlanishini tartibga solishning nazariy yondashuvlarini o'rganish;

iqtisodiyot subyektlarining innovatsion-investitsion rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va omillarini aniqlash;

innovatsion-investitsion faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va uni tartibga solish aspektlarini ochib berish;

milliy iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faoliyatining holatini tahlil qilish;

iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faolligini ekonometrik baholash;

iqtisodiyot subyektlarining investitsiya faolligini rag'batlantirish mexanizmini ishlab chiqish;

milliy iqtisodiyot subyektlari faoliyati samaradorligini oshirish uchun soliq tizimini takomillashtirish.

Tadqiqotning obyekti sifatida O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan korxonalar iqtisodiyotini investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish tizimini shakllantirish va takomillashtirish jarayonlari tanlangan.

Tadqiqotning predmeti iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solishda vujudga kelayotgan iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiyalash, mantiqiy yondashuv, tizimli tahlil, statistik kuzatish, statistik jamlash va guruhlash, tanlanma, korrelyatsion va regression tahlil, SWOT-tahlil, ekonometrik modellashtirish hamda prognozlash kabi usullar qo'llanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

uslubiy yondashuvga ko'ra "Investitsion-innovatsion rivojlanishni tartibga solish" tushunchasining iqtisodiy mazmuni milliy iqtisodiyotda investitsiya oqimlari va innovatsion jarayonlarning o'zaro integratsiyasini bozor mexanizmlari, raqamli boshqaruv tizimlari hamda institutsional rag'batlantirish vositalari orqali muvofiqlashtirishni ta'minlovchi kompleks boshqaruv tizimi nuqtai-nazaridan takomillashtirilgan;

barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda uzoq muddatli majburiyatlar shaklida kapital qo'yilmalarni takror ishlab chiqarish strukturasini, texnologik tarkibini va ulardan foydalanish samaradorligini tahlil qilishda muhim rol o'ynovchi omillar aniqlangan;

yuqori va past daromadli investitsiyalar rentabelligi dinamikasining chiziqli va eksponensial tahlili asosida ishlab chiqilgan investitsiya mexanizmlarini tartibga solishning bosqichma-bosqich modelini joriy etish orqali investitsiya samaradorligi indeksini 12,7% ga oshirish taklifi asoslangan;

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish omillari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning ekonometrik modeli asosida 2030-yilga qadar prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan.

Tadqiqotning amaliy natijasi quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatini muvozanatli rivojlantirishga xizmat qiluvchi davlat tartibga solish mexanizmi tarkibida strategik rivojlanish dasturlari, normativ-huquqiy asoslar, moliyaviy rag'batlantirish choralari kabi elementlar yagona tizimda integratsiyalangan holda taklif etilgan;

barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda uzoq muddatli majburiyatlar shaklida kapital qo'yilmalarni takror ishlab chiqarish strukturasini, texnologik tarkibini

va ulardan foydalanish samaradorligini tahlil qilishda muhim rol o'ynovchi omillar aniqlab berilgan;

iqtisodiyotda yuqori va past daromadli investitsiyalar rentabelligi dinamikasining chiziqli va eksponensial tahlili asosida investitsiya mexanizmlarini tartibga solishning bosqichma-bosqich modeli ishlab chiqilgan;

soliqqa tortish tizimini takomillashtirish borasida mavjud fiskal mexanizmlarni qayta ko'rib chiqish, mahalliy soliq imtiyozlarini joriy etish, shuningdek, soliqqa tortish siyosatida hududiy va sohaviy differentsiatsiyalash tamoyillarini qo'llashdan iborat yangi yondashuv ilgari surilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi tadqiqot jarayonida qo'llanilgan yondashuv va usullarning maqsadga muvofiqligi, ma'lumotlarning rasmiy manbalardan, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, O'zsanoatqurilish materiallari uyushmasi, Farg'ona viloyati statistika boshqarmasi statistik ma'lumotlaridan olingani hamda tegishli xulosa va takliflarning mas'ul tashkilotlar tomonidan amaliyotga joriy qilingani bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati ulardan korxonalar faoliyatida boshqaruv samaradorligini oshirish va korxonalarni rivojlantirish, raqobatbardoshligini oshirishga oid ilmiy-nazariy va amaliy-metodologik tadqiqotlarda, mavzuga oid maxsus ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishda foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundaki, ulardan faoliyat ko'rsatayotgan korxona faoliyatida investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solishda, shuningdek, nazariy va tahliliy materiallardan oliy ta'lim muassasalarida "Menejment", "Korxona iqtisodiyoti" kabi fanlarni o'qitishda keng foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish bo'yicha ishlab chiqilgan takliflar va amaliy tavsiyalar asosida:

uslubiy yondashuvga ko'ra "Investitsion-innovatsion rivojlanishni tartibga solish" tushunchasining iqtisodiy mazmunini milliy iqtisodiyotda investitsiya oqimlari va innovatsion jarayonlarning o'zaro integratsiyasini bozor mexanizmlari, raqamli

boshqaruv tizimlari hamda institutsional rag'batlantirish vositalari orqali muvofiqlashtirishni ta'minlovchi kompleks boshqaruv tizimi nuqtai nazaridan takomillashtirish bilan bog'liq nazariy va uslubiy ishlanmalardan oliy ta'lim tashkilotlari talabalari uchun tavsiya etilgan "Iqtisodiy siyosat" nomli o'quv qo'llanmani tayyorlashda foydalanilgan (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025-yil 9-iyuldagi 258-sonli buyrug'i). Mazkur ilmiy taklifning amaliyotga joriy etilishi natijasida talabalarda kompleks boshqaruv tizimi nuqtai nazaridan takomillashtirilgan "Investitsion-innovatsion rivojlanishni tartibga solish" tushunchasi bo'yicha nazariy bilimlarni kengaytirish imkonini beradi;

barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda uzoq muddatli majburiyatlar shaklida kapital qo'yimlarni takror ishlab chiqarish strukturasi, texnologik tarkibini va ulardan foydalanish samaradorligini tahlil qilishda muhim rol o'ynovchi omillarni aniqlashga oid taklifi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan tegishli me'yoriy hujjatlarni shakllantirish hamda Farg'ona viloyatidagi omillardan foydalanish samaradorligini tahlil qilishda foydalanilgan (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari institutining 2025-yil 9-dekabrdagi 3/dn-247-sonli hamda Farg'ona viloyati hokimligining 2025-yil 17-iyundagi 04-07/1233-sonli ma'lumotnomasi). Mazkur ilmiy taklifning amaliyotga joriy etilishi natijasida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda investitsion jarayonlarning samaradorligi va FIKning milliy me'yor sifatida joriy etilishi investitsiya siyosatini kuchaytirib, kapital, moliyaviy va ijtimoiy investitsiyalardan foydalanishni optimallashtirish hamda texnologik yangilanishni uzluksiz ta'minlash imkonini bergan;

yuqori va past daromadli investitsiyalar rentabelligi dinamikasining chiziqli va eksponensial tahlili asosida ishlab chiqilgan investitsiya mexanizmlarini tartibga solishning bosqichma-bosqich modelini joriy etish orqali investitsiya samaradorligi indeksini 12,7% ga oshirish taklifi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan tegishli me'yoriy hujjatlarni shakllantirishda foydalanilgan (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari institutining 2025-yil 9-dekabrdagi 3/dn-247-son ma'lumotnomasi).

Mazkur ilmiy taklifning amaliyotga joriy etilishi natijasida investitsiyalarni amalga oshirish shakllaridan – ulushli ishtirok etish, qimmatli qog‘ozlar xaridi, konsessiyalar, yer va mulk huquqlarini qo‘lga kiritish hamda intellektual mulk obyektlariga investitsiya kiritish kabi yo‘nalishlardan oqilona va tartibli foydalanishni ta‘minlab, investitsiya shakllarining har biridan kutilayotgan iqtisodiy qaytishni ilmiy asosda baholash, investitsiya oqimlarining optimal tarkibini shakllantirish va investitsiya faoliyatining huquqiy shakllari bo‘yicha samaradorlikni oshirishga xizmat qilgan;

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni investitsion-innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish omillari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning ekonometrik modeli asosida 2030-yilga qadar ishlab chiqilgan prognoz ko‘rsatkichlariga oid taklifi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan tegishli me‘yoriy hujjatlarni shakllantirishda foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari institutining 2025-yil 9-dekabrdagi 3/dn-247-son ma‘lumotnomasi). Mazkur ilmiy taklifning amaliyotga joriy etilishi natijasida mamlakatda investitsiya resurslari, davlatning tartibga solish maqsadlari va investorlar bilan ishlash funksiyalarini, investitsiya jarayonlarini ilmiy asosda baholash, resurslarni optimal taqsimlash va davlat investitsiya siyosatining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan boshqaruv qarorlari shakllantirish imkonini bergan.

Tadqiqot natijalarining aprobatyasi. Mazkur tadqiqot natijalari 3 ta xalqaro va 7 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida muhokamadan o‘tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e‘lon qilinishi. Dissertatsiya mavzusi bo‘yicha 15 ta ilmiy ish, shundan, 3 ta mahalliy jurnallarda, 3 ta xalqaro jurnallarda maqola, 3 ta xalqaro va 7 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlari materiallari to‘plamida ma‘ruza tezlari chop etilgan.

Dissertatsiyaning hajmi va tuzilishi. Dissertatsiya kirish, uchta bob, 9 ta paragraf, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati va ilovalardan tashkil topgan bo‘lib, uning hajmi 150 betdan iborat.

1-BOB. MILLIY IQTISODIYOTNING INVESTITSIYA VA INNOVATSION RIVOJLANISHINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Iqtisodiyotning investitsiya va innovatsion rivojlanishini tartibga solishning nazariy yondashuvlari⁴

Hudud iqtisodiyotini rivojlantirish istiqbollarning zamonaviy qarashlari investitsiyalar va innovatsiyalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tushunishga asoslanadi. Ularning bir-birini to'ldiruvchi ta'siri shundan iboratki, innovatsion loyihani amalga oshirish maqsadida amalga oshirilayotgan tadbirkorlik subyektlarining kapital qurilishi (va investitsiya faoliyatining boshqa shakllari) mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy va logistika infratuzilmasini rivojlantirish uchun turtki bo'ladi.

Bu yangi ish o'rinlari yaratib, hududning yashash uchun jozibadorligini oshiradi. Biroq, O'zbekiston Respublikasida investitsiya va innovatsion loyihalarni amalga oshirishga hududlarning iqtisodiy rivojlanishidagi sezilarli nomutanosibliklar to'sqinlik qilmoqda. Ular, birinchi navbatda, investitsiya va innovatsion rivojlanishning asosiy predmeti bo'lgan hududlarni rivojlantirishning investitsion va innovatsion jarayonlarini o'rganish doirasida ularning sanoat salohiyati past chastotali mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltirilganligi bilan izohlanadi.

Bunday munosabatlarning sifatini tavsiflab, O.M.Vabina, birinchi navbatda, investitsiyalar va innovatsiyalar kombinatsiyasining multiplikativ ta'siriga ishora qiladi, bu esa xo'jalik yurituvchi subyekt miqyosida mahsulot tannarxini pasaytirishga, ishlab chiqarish hajmi va rentabelligi hamda mehnat unumdorligini oshirishga, ish o'rinlari sonining ko'payishiga, xodimlarning mehnat sharoitlarini yaxshilashga olib keladi. Uning fikricha, davlatning investitsiya va innovatsion siyosati biznesni davlat iqtisodiyotiga sarmoya kiritishga undaydigan qulay ishbilarmonlik muhitini – huquqiy va iqtisodiy sharoitlarni yaratishdan iborat⁵. Bu esa o'z navbatida, korxonalarining investitsiya-xo'jalik faoliyati bilan hududlarni rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlikni bilvosita tavsiflaydi. Investitsiyalarni faol jalb

⁴ 2025_МОНОГРАФИЯ_Зотикова О.Н.

⁵ Вабина О.М. Анализ инвестиционных возможностей предпринимательства с позиций развития инновационной деятельности в производстве энергии из альтернативных источников. Эффективная экономика. 2020. №4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_4_82.

etish va ulardan oqilona foydalanish – davlatning iqtisodiy rivojlanishini yangi bosqichga ko'tarishning eng qisqa yo'lidir.

Ushbu nuqtai nazar korxona miqyosida investitsiyalar va innovatsiyalar o'rtasidagi sifatli bog'liqlikni tavsiflaydi, lekin investitsiya va innovatsion faoliyatning hududlarni rivojlantirishga ta'sirini yuzaki tavsiflaydi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish samaradorligi va mahsulot raqobatbardoshligi ko'rsatkichlarini oshirishda ifodalangan multiplikativ iqtisodiy samara bunday loyihalarning o'ziga xos xususiyatini ifodalaydi. Investitsion va innovatsion rivojlanishning mohiyati bo'yicha ajoyib nuqtai nazar I.Grishchenko, N.Bileska va L.Klividenko tomonidan taqdim etilgan. Ular buni inqirozlarni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan tizimli o'zgarishlarning eng samarali usuli deb bilishadi⁶. Investitsion va innovatsion loyihalar hamda hududlarni rivojlantirish xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlik shundan dalolat beradiki, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini faollashtirish va rivojlantirishni rag'batlantirish iqtisodiyotning beqarorlashuvi oqibatlarini tezroq va pastroq darajada yengish imkonini beradi.

Bizning fikrimizcha, tizimli o'zgarishlar sharoitida investitsiya va innovatsion rivojlanish elementlari ishlab chiqarish hamda texnik salohiyatni oshirishga (modernizatsiya, texnik qayta jihozlash, rekonstruksiya qilish orqali) va tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishga (biznes jarayonlarini reinjining qilish, qayta tashkil etish orqali) ishlab chiqarish va boshqaruv tizimlarini qayta qurishga qaratilgan innovatsiyalardir.

Ilmiy tadqiqotlarning bevosita hududlarni rivojlantirishni boshqarish muammolariga bag'ishlangan qismida investitsiya va innovatsion rivojlanish maqsadi hududlarning investitsion jozibadorligini hamda tadbirkorlik subyektlarining innovatsion faolligini oshirishdan iborat. Investitsion va innovatsion rivojlanishning asosiy istiqbollari barqaror istiqbolli talab bilan ta'minlangan tovar bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarning past ulushi, mahalliy mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishga investitsiya resurslarining past samaradorligi, yuqori investitsiya xatarlari kabi salbiy tendensiyalarni bartaraf etishda ko'riladi.

⁶ Грищенко И., Белецкая Н., Кливиденко Л. Инвестиционно-инновационное развитие предприятий в условиях системных преобразований. Вестник Львовской коммерческой академии. Серия экономична. 2016. №50. С. 157-160.

Mahalliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishining nazariy va tashkiliy jihatlarini hisobga olgan holda, Yu.Juravel uni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga e’tibor qaratadi.

Uning fikricha, milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish uchun investitsiya resurslari turli moliyaviy o‘z-o‘zini moliyalashtirish, o‘z kapitali, byudjet, qarz, venchur moliyalashtirish, lizing, xorijiy kreditlar va investitsiyalar usullardan foydalangan holda to‘planishi kerak. Shu bilan birga, u “innovatsion rivojlanish jamiyatda progressiv o‘zgarishlar amalga oshirilganda boshlanadi, ularning asosiylari iqtisodiyot tarkibidagi o‘zgarishlar, samarali institutsional tuzilmani yaratish, optimal institutsional muhitni rivojlantirishdan iborat”, deb ta’kidlaydi⁷.

Yuqoridagilarni sarhisob qilish investitsiya-innovatsion qo‘shilgan qiymatning mohiyatini va makroiqtisodiy subyektlarning asosiy manfaatlari hamda faoliyat yo‘nalishlarini o‘rganish, uy xo‘jaliklari, xo‘jalik subyektlari, iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish va korxonalarning innovatsion faoliyati uchun qulay tashqi muhitni shakllantirish hamda uni samarali moliyalashtirish maqsadida tashkil etish va o‘zaro muvofiqlashtirish jarayonlari sifatida resurs potensialini pasaytirishga imkon beradi.

Hududlarning iqtisodiy salohiyatini rivojlantirishning boshqa usullari qatorida investitsiya va innovatsion jarayonlar alohida o‘rin tutadi. Ularning o‘ziga xosligi shundaki, bunday rivojlanishning kutilayotgan natijasi ishlab chiqarishni tashkil etish va resurslarni boshqarishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash uchun butun davlatning sanoat majmuasini qayta formatlashdir. So‘nggi yillarda bu jarayonda alohida hududlarning hal qiluvchi roli hududiy hamjamiyatlarning vakolatlari va moliyaviy imkoniyatlarining kengayishi (markazsizlashtirish islohoti natijasida) bilan bog‘liq holda belgilandi.

Shu nuqtai nazardan, investitsiya va innovatsion salohiyatni “mintaqaviy investitsiya hamda innovatsion jarayonlarni, xususan, innovatsiyalar, innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun hududning maksimal

⁷ Журавель Ю. Формирование инвестиционных ресурсов для инновационного развития экономики. Экономический анализ. 2017. №1. Т. 27. С. 35–42.

imkoniyatlari” deb hisoblash mumkin⁸. Investitsion va innovatsion rivojlanishning hududiy rivojlanishning boshqa konsepsiyalaridan farqi innovatsion mahsulotni yaratishga qaratilganligi bilan bog‘liq. Shu munosabat bilan innovatsion jarayonlarni kvazinnovatsion jarayonlardan farqlash mezonlari muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, I.Morgachev ularni taqqoslash asosida ajratishni taklif qiladi:

- innovatsion va investitsiya jarayonlarining yo‘qligi va amalga oshirish shartlarining yalpi hududiy mahsuloti ($YaHM^{in} > YaHM$);

- ishlab chiqarish omillarining mintaqaviy marjinal mahsuloti ($MMM^{in} > MMM$);

- mintaqaviy ishlab chiqarish omillarining mahsuldorligi ($MOM_F^i < MOM_F$)⁹.

Investitsion va innovatsion jarayonlar hamda kvazinnovatsion jarayonlar o‘rtasidagi farqni tushunish uchun yangilik va o‘zgarishlar muhim ahamiyatga ega. Yangilik ko‘plab tovarlar, texnologiyalar, vositalar, tashkil etish shakllari, boshqaruv usullari, innovatsion yechimlarga tegishli bo‘lishi mumkin. Xuddi shunday, o‘zgarishlar texnik, iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy bo‘lishi mumkin. Biroq, texnik va ijtimoiy o‘zgarishlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita mintaqa iqtisodiyotiga ta’sir qiladi va oxir-oqibat iqtisodiy o‘zgarishlarga olib keladi¹⁰.

Investitsion va innovatsion rivojlanishning sharti qulay institutsional muhitni yaratishdir. O‘zbekiston Respublikasida investitsiya va innovatsion faoliyatni tartibga solishning asosiy qonunlaridan biri bu “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi¹¹ Qonun bo‘lib, ushbu Qonunning maqsadi innovatsion faoliyat sohasidagi

⁸ Morgachev I.B. Совершенствование инфраструктурного обеспечения региональных инвестиционно-инновационных процессов на основе их оценивания : дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05. Северодонецк, 2020. 728 с.

⁹ Morgachev I.B. Совершенствование инфраструктурного обеспечения региональных инвестиционно-инновационных процессов на основе их оценивания: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05. Северодонецк, 2020. 728 с.

¹⁰ Tslyiuryk H.I. Innovative activities in the conditions of economic competition]. Appearance and financial APK (electronic journal). Available at: <http://magazine.faaf.org.ua/innovaciyna-diyalnist-v-umovah-eko-nomichnoi-konkurencii.html> (accessed 29 April 2021).

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг “Инновацион фаолият тўғрисида” 2020 йил 24 июль, ЎРҚ-630-сон Қонуни. <https://lex.uz/acts/4910391>.

munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'lib, innovatsion faoliyat sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari:

- innovatsion rivojlantirishning huquqiy jihatdan tartibga solinishini ta'minlash;

- innovatsion faoliyat sohasidagi ustuvor yo'nalishlarni belgilash, shu jumladan texnologik taraqqiyotni prognozlashtirish asosida belgilash;

- innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar va infratuzilmani yaratish;

- innovatsion faoliyat subyektlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;

- innovatsion faoliyat sohasidagi respublika, tarmoq va hududiy davlat dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirish;

- innovatsion faoliyatga investitsiyalarni jalb etishga ko'maklashish;

- innovatsion faoliyat sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish;

- innovatsion faoliyat sohasida kadrlarni tayyorlashni, qayta tayyorlashni va ularning malakasini oshirishni tashkil etishdan iborat.

Shuningdek, "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunining 3-moddasi investitsiya va innovatsion faoliyatning qonunchilik tushunchasini quyidagi norma bilan to'ldiradi: "innovatsiya – fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma; yangi ishlanma – mavjud o'xshash intellektual faoliyat natijalariga nisbatan yangi belgilarga ega bo'lgan, amalda qo'llash mumkin bo'lgan va amaliyotda undan foydalanganda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlay oladigan intellektual faoliyat natijasi (ishlab chiqarish, ma'muriy, tijorat yoki boshqa xususiyatga ega yangi yoki mukammal texnologiya, xizmat va tashkiliy-texnik yechim); innovatsion faoliyat – yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o'tkazilishi va amalga oshirilishini ta'minlashni o'z ichiga oladi".

Hududlarni investitsion va innovatsion rivojlantirish bo'yicha muhim dasturiy hujjat innovatsion iqtisodiyotni barpo etish muammosini hal yetishning quyidagi

yo‘nalishlarini belgilab beruvchi 2030-yilgacha bo‘lgan davrda innovatsion faoliyat sohasini rivojlantirish strategiyasidir:

- O‘zbekiston Global Innovatsion Indeksda Top-50 talik mamlakatlar ro‘yxatiga kirishini ta‘minlash;

- har bir million aholiga to‘g‘ri keladigan tadqiqotchilar sonini 2 ming nafarga yetkazish;

- ichki va tashqi bozorlarda tijoratlashtirish natijasida yaratiladigan yangi innovatsion ishlanmalar sonini 2 barobarga oshirish;

- elektrotexnika, mashinasozlik, to‘qimachilik, kimyo, qurilish materiallari, metallni qayta ishlash, geologiya, energetika, bio-texnologiya, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, transport va logistika kabi yo‘nalishlarda “Izlanish va rivojlantirish” (R&D) markazlarini tashkil etish¹². Albatta, ushbu begilangan vazifalar investitsiyasiz amalga oshmaydi shu bois, mamlakatimizning investitsion jozibadorligini yanada oshirish va qimmatli qog‘ozlar bozorini jadal rivojlantirish maqsadida, bir qator vazifalar ushbu strategiyada belgilangan bo‘lib, ular quyidagilarda o‘z aksini topadi:

- mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o‘zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish;

- erkin muomaladagi qimmatli qog‘ozlar savdolari hajmini 8 milliard dollarga yetkazish;

- umumiy qiymati 150 milliard dollarlik 500 dan ziyod strategik ahamiyatiga ega bo‘lgan texnologik va infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish;

- hududlarning investitsion reytingini yuritish, har bir hududning imkoniyatlaridan kelib chiqib, uning investorlar uchun jozibadorligini yanada oshirish;

- pay va venchur jamg‘armalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish orqali portfel investitsiyalar hajmini 2 barobarga oshirish;

¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон Фармони, <https://lex.uz/ru/docs/6600413>.

- chet ellik nominal saqlovchilar hamda kastodian banklarning mahalliy kapital bozorida qatnashishi uchun infratuzilmani yaratish;

Hududlarni investitsion va innovatsion rivojlantirishning asosiy tarkibiy qismi mahalliy innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish va tashqi bozorlarga olib chiqish hisoblanadi. Milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kuchaytirish va uning tarkibida qo‘shilgan qiymati yuqori bo‘lgan mahsulotlar ulushini keskin oshirish maqsadlari qatorida quyidagilar belgilangan:

- eksport hajmini 2 barobar oshirish va 45 milliard dollarga yetkazish, eksportchi korxonalar sonini 6,5 mingtadan 15 mingtaga yetkazish;

- eksport tarkibida tayyor va yarim tayyor mahsulotlar hajmini 3,3 barobar ko‘paytirish, Yevropa davlatlariga GSP+ va boshqa tizimlari doirasida tayyor va texnologik mahsulotlar eksportini kengaytirish;

- xalqaro standartlar joriy qilingan korxonalar sonini 10 barobarga oshirish va ular sonini 5 mingtaga yetkazish;

- dunyoning 50 ta nufuzli brendlari bilan maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil qilish;

“Yangi O‘zbekiston – raqobatbardosh mahsulotlar yurti” g‘oyasi asosida milliy brendlarni xorijiy bozorlarga olib chiqadigan eksportchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash¹³.

Ushbu me‘yoriy hujjatlar hozirgi institutsional sharoitda rivojlanayotgan investitsiya va innovatsion rivojlanish modelining umumiy xususiyatlarini tashkil qiladi. Ular investitsiya va innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish bo‘yicha davlat siyosatining yo‘nalishlarini inson salohiyati, tadbirkorlik salohiyati va korxonalarning tashkiliy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar bilan to‘ldiradi.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirishning kutilayotgan natijasi tadbirkorlik subyektlarining (xususan, kichik va o‘rta biznes subyektlarining)

¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон Фармони, <https://lex.uz/ru/docs/6600413>.

texnologik mahsulotlar (xizmatlar) ishlab chiqarish (ko'rsatish) bo'yicha investitsiya va innovatsion loyihalarni amalga oshirish va xorijiy mamlakatlarda muvaffaqiyatli raqobatlasha olish qobiliyatini ta'minlashdan iborat. Hududni rivojlantirishning investitsiya va innovatsion jarayonlarini rejalashtirish uzoq muddatli istiqbolda amalga oshirilishi ma'qul.

Makroiqtisodiyot subyektlarining manfaatlari va faoliyat sohalarini tashkil etish hamda muvofiqlashtirish ishlab chiqarish usullariga, resurslarni boshqarishga, kapitalni to'plashga va iste'mol tarkibiga ta'sir qiluvchi muhim institutsional o'zgarishlar natijasida yuzaga keladi. Ushbu o'zgarishlarning mazmuni va dinamikasini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan innovatsion jarayonlarning belgilari hamda bosqichlari mazmuniga ko'ra innovatsiyalarni yaratish, rivojlantirish va tarqatish; bilimlarni innovatsiyaga aylantirish; innovatsion g'oyani mahsulot (xizmat)ga aylantirish; investitsiya va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish maqsadida ishlab chiqarish, tashqi muhit va infratuzil-madagi o'zgarishlar majmuasiga bo'linadi¹⁴.

Mintaqadagi innovatsion jarayonlarning borishini tavsiflaydigan bo'lsak, innovatsion jarayon tushunchasini ma'lum bosqichlarning ketma-ket o'zgarishi sifatida asoslanmasligi lozim, chunki bu darajada bir vaqtning o'zida amalga oshiruvchi tadbirkorlik subyektlari va bir vaqtning o'zida turli bosqichlarda bo'lgan tegishli jarayonlar ko'p. Bundan kelib chiqqan holda ta'kidlash joizki, nazariyani ishlab chiqishning xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsiya va innovatsion jarayonlari yig'indisidir.

Bu hududni rivojlantirishning investitsiya va innovatsion jarayonining bosqichlari haqida faqat davlat yoki mahalliy rivojlanish strategiyalarini (dasturlarini) amalga oshirish bosqichlari bilan bog'liq holda investitsiyalarni rag'batlantirish, innovatsiyalar, savdo, ta'lim va ta'lim loyihalarini amalga

¹⁴ Никон Д.Е. Активизация региональных инвестиционно-инновационных процессов в условиях рецессии: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Одесса, 2019. 191 с.

o'shish, xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish, tashqi iqtisodiy operatsiyalarni ta'minlash va boshqalar to'g'risida gapirish imkonini beradi.

Hududning investitsion va innovatsion rivojlanishining zarur shartlaridan biri bu jarayonlarning alohida bosqichlarini amalga oshirishni ta'minlaydigan obyektlar va subyektlar infratuzilmasini shakllantirishdir¹⁵. Ularga yuklangan funksiyalarga ko'ra fikrimizcha, quyidagi subyektlar guruhlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- institutsional innovatsion mexanizmni shakllantirish va rivojlantirish: davlat va mahalliy hokimiyat organlari;

- innovatsiyalarni yaratish va joriy etish: oliy o'quv yurtlari va ilmiy muassasalar, investitsiya va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlovchi davlat muassasalari va hukumat, parlament, mahalliy hokimiyat organlari;

- investitsiya va innovatsion faoliyatni ta'minlashning iqtisodiy mexanizmi doirasida:

- 1) moliyalashtirish: tijorat banklari, fond birjalari va brokerlik tashkilotlari;

- 2) riskni minimallashtirish: sug'urta kompaniyalari;

- 3) qulay muhitni shakllantirish: davlatning soliq va investitsiya siyosatini rejalashtirish va amalga oshirish organlari;

- innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi maxsus institutlar: investitsiyalarni rivojlantirish agentliklari, mintaqaviy investitsiya va ventur fondlari, investitsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlash tizimlari va boshqalar.

Hududlarni rivojlantirishning investitsiya va innovatsion jarayonlarini rag'batlantirish subyektlar tomonidan ham muayyan chora-tadbirlarni amalga oshirishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda bunday chora-tadbirlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- uzoqni ko'ra bilish tadqiqotlari va texnologik jarayonlarni bashoratli tahlil qilish uchun tashkilotlarni tashkil etish;

¹⁵ Волощук К.Б., Лисевич Н.А. Особенности инновационно-инвестиционного развития производства продукции животноводства агропромышленными предприятиями Инновационная экономика. 2019. №3–4. С. 12-17.

- fanlararo ilmiy-texnikaviy ishlarning davlat va xususiy markazlarini tashkil etish;

- barcha darajadagi innovatsion tuzilmalarni joriy qilish tarmog'ini innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarishga o'tkazish zanjirlarini yaratish;

- ilmiy-texnikaviy sohada xalqaro hamkorlikni kengaytirish;

- mahalliy innovatsion biznesning asosiy segmentlarini xalqaro miqyosda ommalashtirish;

- patentlash, mualliflik huquqini himoya qilish, ilmiy ishlanmalarga sarmoya kiritish va innovatsion faoliyat sohasidagi milliy qonunchilikni muvofiqlashtirish;

- soliq imtiyozlari;

- axborot texnologiyalarini rivojlantirish;

- texnologiyalar transferi va intellektual mulk obyektlarini baholash tizimini takomillashtirish;

- ilmiy-texnik ma'lumotlarning avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazalaridan keng foydalanishni ta'minlash va tegishli axborot tuzilmalarini yaratish.

Tadqiqotda o'rganilgan natijalarni umumlashtirish quyidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi. Ko'rib chiqilgan ilmiy tadqiqot ishlarida hududiy rivojlanishning investitsion-innovatsion jarayonining mohiyati masalalari yetarlicha o'rganilmagan bo'lib, ko'pgina zamonaviy tadqiqotlarda e'tibor korxonalarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish va uni moliyalashtirish masalalariga, alohida mualliflar uning mintaqa iqtisodiyotiga ta'sirini tavsiflashga, alohida mualliflar esa hududiy rivojlanishning investitsion va innovatsion jarayonlarini tizimli ravishda ko'rib chiqishga harakat qilganlar.

Hududni rivojlantirishning investitsion va innovatsion jarayonlarini iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish va shakllantirish maqsadida makroiqtisodiy subyektlarning (uy xo'jaliklari, xo'jalik yurituvchi subyektlar, davlat) asosiy manfaatlari va faoliyatini o'rganish, korxonalarning innovatsion faoliyati va uni samarali moliyalashtirish uchun qulay tashqi muhit tashkil etish va muvofiqlashtirish jarayoni sifatida ko'rish maqsadga muvofiqdir.

O'tkazilgan tadqiqotlar investitsiya va hududlarni innovatsion rivojlantirish jarayonlarini rag'batlantirishning mohiyati va yondashuvlarini talqin qilishda aniq

yondashuvlar yoʻqligini koʻrsatdi. Shu bois innovatsion rivojlanish vektorlarini belgilash va shakllantirish jarayonida hududlarning innovatsion rivojlanishini ragʻbatlantirishning bozor mexanizmlarini faollashtirish va hududlarda qulay investitsiya va innovatsion muhitni yaratish dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon boʻladi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, keyingi tadqiqotlar hududlarni innovatsion va innovatsion rivojlantirish boʻyicha strategik yoʻnalishlarni ishlab chiqish va innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishning samarali mexanizmini shakllantirishga yoʻnaltirilishi maqsadga muvofiqdir.

1.2. Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion-investitsion rivojlantirish-ning oʻziga xos xususiyatlari va omillari¹⁶

Innovatsion faoliyat koʻp jihatdan ichki va tashqi deb tasniflanishi mumkin boʻlgan boshqa tabiat omillariga bogʻliq. Sanoat korxonalari iqtisodiyot subyektlarining muhim tarmogʻi boʻlib, mamlakatning yalpi ichki mahsulotidagi ulushi ijobiy qiymat darajasini tashkil qiladi. Bu tarmoqning ahamiyati nafaqat uning yalpi mahsulot ishlab chiqarishdagi yuqori ulushi bilan, balki aholi ehtiyojini taʼminlanish darajasiga katta taʼsiri bilan ham belgilanadi.

Sanoat ishlab chiqarishining ulushi sezilarli darajada oʻsmoqda. Korxonaning innovatsion faoliyatini baholashda u tegishli boʻlgan tarmoqning oʻziga xos xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Oʻzbekiston Respublikasida sanoat korxonalarining innovatsion faoliyati shakllanishiga quyidagi omillar taʼsir koʻrsatadi:

- salbiy – innovatsion va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun mablagʻlarning yetishmasligi, tarmoqdagi barcha korxonalarning moddiy-texnik bazasini yetarli darajada rivojlanmaganligi, soliq, monopoliyaga qarshi xarakterdagi huquqiy cheklovlar va boshqalarning mavjudligi;

- innovatsion faoliyatni shakllantirish uchun shakllangan raqobat muhiti, innovatsiyalarni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash, imtiyozlarni berilishi ijobiy (yaʼni ragʻbatlantiruvchi) omillar deb hisoblash mumkin. Ushbu fikr-

¹⁶ 2025_МОНОГРАФИЯ_Зотикова О.Н.

mulohazalardan kelib chiqqan holda, iqtisodiy rivojlanishning har xil turlari uchun iqtisodiy o'sish omillarining nisbatini keltirish mumkin (1.2.1-jadval).

1.2.1-jadval

Iqtisodiy rivojlanishning har xil turlari uchun iqtisodiy o'sish omillarining nisbati

№	Iqtisodiy o'sish omillari	Ekstensiv rivojlanish	Intensiv rivojlanish	Innovatsion va investitsion rivojlanish
1.	Ishlab chiqarish hajmining o'sishi	3	3	3
2.	Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi	1	3	3
3.	Mahsulotlarning texnik darajasi va sifatining o'sishi	1	2	3
4.	Aylanma mablag'larning o'sishi	3	2	2
5.	Tarmoqlarga investitsiyalar hajmining o'sishi	3	3	3
6.	Ilmiy-texnika taraqqiyotini tezlashtirish	1	2	3
7.	Asosiy ishlab chiqarish vositalarini yangilash	1	2	3
8.	Tabiiy resurslardan iqtisodiy foydalanish	3	1	2
9.	Moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash		2	3
10.	Tashqi iqtisodiy faoliyat ko'rsatkichlarini takomillashtirish	1	2	3
11.	Iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish	1	2	3
12.	Iqtisodiy tuzilmaning progressivligi	1	2	3
13.	Iste'mol ulushining o'sishi	1	2	3
14.	Ishlab chiqarish iqtisodiyoti	1	2	3
15.	Ijtimoiy sohaning holatini yaxshilash	1	2	3
16.	Qishloq xo'jaligi yo'nalishni takomillashtirish	1	2	3
17.	Texnik va texnologik ishlarni takomillashtirish	1	2	3
3-iqtisodiy o'sish omili hal qiluvchi rol o'ynaydi; 2-iqtisodiy o'sish omili katta rol o'ynaydi; 1-iqtisodiy o'sish omili kichik rol o'ynaydi.				

Hududiy shakllanishni rivojlantirishning strategik modellarini tanlash asosida iqtisodiyot korxonalari sohasidagi innovatsion va investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari har bir model bo'yicha asoslab berilgan:

- barqaror rivojlanish – xom ashyo va materiallardan kompleks foydalanish, chiqindisiz ishlab chiqarish, yopiq ishlab chiqarish sikllarini amalga oshirish, muhim texnologiyalarni joriy etish, nou-xauni amalga oshirish;

- intensiv rivojlanish – kompleks resurs va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish, aholi uchun tovarlar hajmini oshirish, eksport hajmini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish;

- integratsiyani rivojlantirish – transmilliy tuzilmalar faoliyatida ishtirok etish, milliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solish;

- xoldinglar, konsernlar, moliya-sanoat guruhleri va boshqalarni tashkil etish, integratsiya tuzilmalarini shakllantirish;

- diversifikatsiya – yangi turdagi mahsulotlarni yaratish, yangi savdo bozorlariga kirish, qo'shma korxonalarni yaratish. Albatta, ishlab chiqarishdagi innovatsion jarayonlar o'ziga xos xususiyatga ega. Ular turli hududiy, tarmoq, funksional, texnologik va tashkiliy xususiyatlari bilan farqlanadi. O.I.Yankovska o'z tadqiqotida iqtisodiyot subyektlarida innovatsion jarayonning beshta xususiyatini ajratib ko'rsatadi¹⁷:

1) innovatsion rivojlanishning uzoq jarayoni;

2) innovatsiyalar, qoida tariqasida, takomillashtiruvchi xususiyatga ega;

3) ilmiy tadqiqot muassasalarining yetakchi roli;

5) innovatsiyalarni investitsiyalarga bog'liqligi. G.M.Saranchukning so'zlariga ko'ra, iqtisodiyot subyektlari ishlab chiqarishida innovatsion faoliyatning asosiy belgilari¹⁸:

1) iqtisodiyot subyektlari mahsulotlari va ularni qayta ishlash mahsulotlari-ning xilma-xilligi, ularni ishlab chiqarish texnologiyasidagi sezilarli farqi;

2) ishlab chiqarishning texnologik sharoitlariga ko'ra, mamlakatning alohida hududlarini sezilarli darajada farqlash;

3) iqtisodiyot subyektlarida qo'llaniladigan texnologiyalarning energiyaga bog'liqligi;

4) qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining katta maydonga tarqalishi;

5) iqtisodiyot subyektlari mahsulotlarining ayrim turlarini ishlab chiqarish davrlarining katta farqi;

6) iqtisodiyot subyektlari ishlab chiqaruvchilarini ilmiy-texnikaviy mahsulotlar ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi ilmiy muassasalardan ajratish;

7) fan yutuqlarini iqtisodiyot subyektlarida ishlab chiqaruvchilariga berishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining yo'qligi. Bizningcha, iqtisodiy o'sish omillarining asosiy ro'yxatidan iqtisodiyot tarmoqlari yo'nalishini takomillash-tirish, texnik-texnologik ishlar va mahsulot ishlab chiqarishni rivojlantirishga sarmoya kiritish kabilarni alohida ajratib ko'rsatish zarur.

¹⁷ Янковская О.И. Особенности инноваций в сельском хозяйстве / О.И.Янковская. // Экономика. Управление. Инновации. – 2010. – № 2. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_2_54.

¹⁸ Саранчук Г.М. Инновационное развитие сельского хозяйства как основа повышения его конкурентоспособности. Инновационная экономика, 2010г. №1. С. 26-32.

Iqtisodiyot subyektlaridagi innovatsion va investitsiya institutlarining asosiy tashkiliy shakllari bo'lib o'quv ilmiy markazlari (ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasidagi hamkorlik), texnoparklar (ilmiy muassasalar va korxonalarining hududiy ilmiy-texnik majmuasi) yagona innovatsion loyiha), innovatsion inkubatorlar (kichik innovatsion korxonalarni yaratish va qo'llab-quvvatlash hamda bozorda axborotni tarqatishga hissa qo'shadi), vechur korxonalar (ilmiy g'oyalarni ishlab chiqish va ularni yangi mahsulotlarga tatbiq etishga ixtisoslashgan). Shu bilan birga, innovatsion tuzilmalarning kerakli natijalarga erishishiga to'sqinlik qiluvchi bir qator muammolar mavjud.

Investitsion-innovatsion rivojlanish jarayonida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularning asosiylari – innovatsion jarayonlarni boshqarishning davlat va boshqa iqtisodiy shakllari hamda mexanizmlarining nomuvofiqligi, moliya institutlari sonining yetarli emasligi, innovatsion korxonalar faoliyatini tartibga soluvchi va rag'batlantiruvchi qonunchilik bazasining yetishmasligi, ilmiy-tadqiqot muassasalarining eskirgan moddiy-texnik bazasi, olimlarning yetarli darajada xabardor emasligi va ularning tajriba almashish uchun dunyoning ilg'or korxonalariga tashrif buyurish imkoniyatlarining cheklanganligi, shuningdek, innovatsiyalarni boshqarish sohasida malakali mutaxassislarning yetishmasligidir.

Shu sharoitda, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy rivojlanishini hisobga olgan holda, davlatning asosiy vazifalari mamlakatning investitsiya imkoniyatlarini aniqlash va investitsiya salohiyatini kengaytirish, iqtisodiyot subyektlari va boshqa ijtimoiy faoliyat sohalarining jozibadorligini oshirish, investitsion faollikni kuchaytirish maqsadida moliya-kredit resurslari tizimini takomillashtirish hamda ichki zaxiralar, xorijiy investorlar va fuqarolar jamg'armalari mablag'larini jalb etish orqali investitsiya resurslari hajmini oshirishdan iborat.

Ushbu chora-tadbirlar nafaqat investitsion muhitni barqarorlashtirishga xizmat qilishi, balki milliy innovatsion salohiyatni rivojlantirish, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotga hissa qo'shish va raqobatbardosh, diversifikatsiyalangan iqtisodiyot yaratishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ular "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish uchun zarur institutsional, huquqiy va moliyaviy asosni mustahkamlash imkonini beradi. Innovatsion va investitsion rivojlanishning samaradorligi nafaqat moliyaviy resurslar bilan, balki

ilmiy-texnikaviy kadrlar, intellektual kapital, ilmiy-tadqiqot institutsiyalari, bozor mexanizmlari, zamonaviy infratuzilma va ta'lim tizimi o'rtasidagi uzviy integratsiya bilan belgilanadi.

Davlatning roli nafaqat jamiyatda sodir bo'layotgan siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni tartibga solish bilan chegaralanmaydi, balki u investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy faoliyatning strategik sohalarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks siyosatni ishlab chiqish va muvofiqlashtirish orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga aralashadi. Bu jarayonda davlat innovatsion va investitsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini yaratish, kredit va grant resurslari orqali risklarni kamaytirish, hududiy va tarmoq infratuzilmasini rivojlantirish, shuningdek, innovatsion kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish kabi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

Innovatsion va investitsion rivojlanishning asosi sifatida fan, tadbirkorlik, bozor mexanizmlari, zamonaviy infratuzilma, inson va intellektual kapital, ta'lim tizimi, mulk huquqi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy institutlarning o'zaro harakati orqali shakllanadigan ilmiy-texnikaviy taraqqiyot xizmat qiladi (1.2.1-rasm). Shu nuqtai nazardan, milliy iqtisodiyotning barqaror va uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlash, investitsion-innovatsion salohiyatni oshirish hamda global raqobatbardoshlikni kuchaytirish uchun davlat siyosatining strategik, koordinatsiyalangan va tizimli yondashuvi zarurdir. Shu bilan birga, innovatsion va investitsion rivojlanish jarayonlarini samarali amalga oshirish uchun ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga joriy etish, startap va texnoparklar orqali texnologik yangiliklarni tezkor integratsiya qilish, moliya va kredit mexanizmlarini takomillashtirish, shuningdek, hududlararo va tarmoqlararo hamkorlikni rivojlantirish zarur. Bu yondashuv milliy iqtisodiyotning barcha qatlamlarida innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi, kichik va o'rta biznes subyektlarini ilg'or texnologiyalar bilan ta'minlaydi hamda raqamli va yashil iqtisodiyot yo'nalishida barqaror o'sishga xizmat qiladi.

Yuqorida aytilganlar kontekstida belgilangan chora-tadbirlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlardan foydalangan holda, investitsiya faoliyatini boshqarishni ta'minlovchi investitsiya siyosatini shakllantirishga yordam beradigan davlat siyosati (yuridik shaxslar, davlat va fuqarolarning investitsiyalarni amalga oshirish bo'yicha amaliy harakatlari majmui) muhim rol o'ynaydi. Bu yerda moliyaviy qo'llab-

quvvatlash chora-tadbirlari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular orasida turli manbalardan investitsiya resurslarini jalb etishga asosiy e‘tibor qaratilmoqda. Ular iqtisodiyot subyektlarini modernizatsiya qilish, mahsulotlarning innovatsion turlarini ishlab chiqarish va sifatini oshirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Omillar	Funksiyasi	Omillar ta'sirining natijasi
Ishlab chiqarish	Qayta tiklanadigan	Innovatsiyalar va investitsiyalar iqtisodiy o'sishning manbai bo'lib xizmat qiladi va mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibini bilimning yuqori intensivligi foydasiga o'zgartiradi.
Ilm-fan	Muvofiqlashtirish va tashkil etish	Ilmiy va innovatsion-investitsiya salohiyatidan foydalanishni tashkil etish va muvofiqlashtirish
Intellektual kapital	Bilimlarni to'plash	Bilimlarni intellektual boylikka aylantirish
Infratuzilma	Tuzilmalash	Fan va ishlab chiqarish hamkorligini ta'minlaydi
Bozor	Tashkiliy rag'batlantirish	Innovatsion va investitsion faoliyatini tashkil etish tashkiliy rag'batlantiradi
Institutsionalizm	Ijtimoiy	Iqtisodiy jarayonlar va ijtimoiy hayot omillarining ikki tomonlama bog'liqligining ajralmasligini tasdiqlaydi. Innovatsiyalar va investitsiyalar bozorni sifatli tovarlar va xizmatlar bilan to'ldirishga yordam beradi.
Iqtisodiy	Iqtisodiy tizimning rivojlanishi	Ishlab chiqarishni kengaytirishning iqtisodiy o'sishiga o'sish omillarini sifat jihatidan yaxshilash natijasida erishiladi: ilg'or texnologiyalarni qo'llash; FTT yutuqlarini ishlab chiqarishga tatbiq etish; mehnat resurslarining malakasi va mehnat unumdorligini oshirish.
Davlat yordami	Tarmoqlarni rivojlantirish sur'atlarini oshirish	Mahsulotlar ishlab chiqaruvchilarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash; ishlab chiqarish hajmini oshirish; subsidiyalar berish.
Globallashuv	Turmush darajasining oshishi	Yalpi talab va taqsimot omillari iqtisodiy o'sish mexanizmi orqali turmush darajasining oshishini ta'minlashi kerak, bu esa daromadlar o'sishi bilan birga ish o'rinlari sonining ko'payishini nazarda tutadi
Oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi va sifati	Iste'molchilar huquqlari va milliy manfaatlarining samaradorligi	Bu sohada iste'molchilar huquqlari hamda davlat va butun jamiyatning milliy manfaatlarini ta'minlash, bunga erishilishida uning samaradorligini oshirish imkonini beradi.

1.2.1-rasm. Iqtisodiyot subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning innovatsion va investitsion rivojlanishini ta'minlash omillari

Davlat siyosati o‘zining ta’sir qilish vositalaridan foydalangan holda investitsiya siyosatini amalga oshirishga yordam beradi, bu doimiy ravishda mamlakatning ijobiy investitsiya imidjini, uning ijtimoiy faoliyatining asosiy sohalarida qulay investitsiya muhitini ta’minlashga qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Davlat investitsion siyosati nafaqat investitsiya faoliyatini boshqarishning asosi, balki mamlakatda investitsiya jarayonlarini faollashtirish yo‘nalishlarini ham belgilaydi. Shuni ta’kidlash kerakki, davlat investitsiya siyosati deganda davlatning investitsiya jarayonlarining tarqalishini faollashtirishga qaratilgan huquqiy, ma’muriy va iqtisodiy chora-tadbirlar majmui tushuniladi¹⁹, lekin bu jarayon qaysi resurslar hisobidan amalga oshirilishi ko‘rsatilmagan.

Davlat investitsiya siyosati – investitsiya faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar majmui va uning maqsadi investitsiya salohiyatini jalb qilish, investitsiyalarni jalb qilish uchun shart-sharoit yaratish va mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashdir²⁰. Ushbu talqinda intensiv investitsiya faoliyatini rag‘batlantirishda davlatning faolroq ishtiroki ko‘rinadi. Davlat hokimiyatining markaziy organlari, hududiy va tarmoq boshqaruvi organlari, korxona va tashkilotlar rahbarlari ham investitsiya siyosatining subyektlari sifatida faoliyat yuritadilar.

Davlat investitsiya siyosati davlat organlari tomonidan ishlab chiqiladigan, boshqa ishlab chiqarishlar qatori siyosatning obyekti bo‘lgan iqtisodiyot subyektlarida moliyaviy resurslarni to‘plash va ulardan foydalanish hamda investitsiya faoliyatini boshqarish jarayonini ta’minlaydigan chora-tadbirlar tizimidir, deb hisoblaymiz. Bu borada, bizningcha, iqtisodiyot subyektlaridagi investitsiya siyosati quyidagilarga qaratilishi kerak:

- investitsiya resurslarini barcha shakllanish manbalari bo‘yicha jamlash va ulardan samarali foydalanish;
- qulay investitsiya muhitini yaratish;
- investitsiyalarni hududlar o‘rtasida taqsimlashning bir xilligi;

¹⁹ Duka A.P. Theory and practice of investment activity. Investing / A.P.Duka. – K.: Karavela, 2012. – 432 p.

²⁰ Yohna M.A. Economics and organization of innovative activity: Educational manual / M.A.Yokhna, V.V.Stadnyk // . – K.: Publishing center “Akademiya”, 2005. – 400 p.

- tarmoqlarni rivojlantirishni sarmoyaviy qo'llab-quvvatlashni jadallashtirish va uning yuqori rentabelligini ta'minlash;

- iqtisodiyot subyektlarining strategik muhim kichik tarmoqlarga investitsiyalar hajmini oshirish;

- xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'z mablag'lari hisobidan investitsiya manbalarini shakllantirish;

- investorlarga tartibga solish ta'sirini kamaytirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish;

- muvaffaqiyatli investitsiya faoliyati jarayonlarini rag'batlantirish;

- investitsiya faoliyatini boshqarishning samarali shakllari va mexanizm-laridan foydalanish. Shu bilan birga, iqtisodiyot subyektlarining investitsion jozibadorligi investitsiya siyosatini amalga oshirish jarayonini samarali tashkil etishga bog'liq, chunki investitsiyalar uning barqaror rivojlanishi va raqobatbar-doshligining asosi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda davlat investitsiyalar uchun sharoit yaratishi va mamlakatda investitsiya faoliyatini olib borishni nazorat qilishi hamda xorijiy sarmoyalarni jalb qilish uchun hamkorlik aloqalarini chuqurlashtirishi kerak.

Shu sababli iqtisodiyot subyektlarini rivojlantirishga doir davlat investitsiya siyosatining strategik vazifasi investitsiya faolligini rag'batlantirish, kichik va o'rta korxonalar faoliyatini tiklash, ularda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish darajasini oshirish uchun investitsiya resurslarining o'sishiga ko'maklashishdan iborat. Bunda davlat iqtisodiyot subyektlarini isloh qilish uchun mablag' ajratilishini kafolatlashi va bu jarayon uchun qonun hujjatlari va tegishli dasturiy hujjatlarni taklif etishi shart.

Odatda, davlat mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti sohalariga investitsiya kiritishda davlat byudjetidan har yili ajratiladigan mablag'lar (mamlakat uchun ustuvor innovatsion loyihalarga investitsiyalarning asosiy manbai) hisobidan ishtirok etadi, bu esa ularning faollik ko'rsatkichlari va yalpi ichki mahsulot o'sishini ta'minlashga olib keladi.

Biroq me'yoriy-huquqiy bazaning mukammal emasligi, davlat yordamining kamligi, aholining ishonchsizligi va oqilona foydalanish imkoniyatlarini cheklashga korrupsion yondashuvning mavjudligi iqtisodiyot subyektlarini jadal rivojlantirishni ta'minlaydigan investitsiyalar va investitsion qo'llab-quvvatlashni rivojlantirishga

ko'maklashish bo'yicha davlat siyosati tamoyillarini takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Ustivor investitsiya loyihalariga xususiy investitsiyalarni o'z vaqtida jalb etish, moliyalashtirish tuzilmasini optimallashtirish, yangi moliyalashtirish manbalari tarkibini ko'paytirish hisobiga iqtisodiyot subyektlarini jadal rivojlantirish mumkin. Uy xo'jaligining ilmiy-texnikaviy rivojlanishi innovatsiya-larni har tomonlama qo'llab-quvvatlagan holda innovatsiyalarni yaratish va o'zlashtirish jarayoni ishtirokchilari – o'zaro hamkorlik qiluvchi tashkilotlar majmui bo'lgan sohaning to'g'ri tashkil etilgan va samarali faoliyat yurituvchi innovatsion tizimi mavjud bo'lganda mumkin bo'ladi. Mamlakatning ilg'or iqtisodiyoti tajribasi shuni ko'rsatadiki, fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish yuqori ishlab chiqarish salohiyatini saqlab qolishga xizmat qiladi, bu esa, o'z navbatida, fan-texnika taraqqiyotining jadallashuvini ta'minlaydi²¹.

Umuman olganda, sanoatda innovatsion jarayonlarning rivojlanishi bozor qonunlari bilan belgilanishi kerak, ammo davlat innovatsion faoliyat ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish va muvofiqlashtirishga majburdir. Korxonalarning innovatsion faoliyatiga davlat aralashuvining mazmuni shundan iboratki, u davlat va tadbirkorlik sohalari manfaatlarini uyg'unlashtirgan holda innovatsion faoliyatning ustuvor yo'nalishlarini belgilashi va rejalashtirishni amalga oshirishi kerak. Bu jamiyatning butun iqtisodiy tizimining innovatsion tarkibiy qismini faollashtirish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlash imkonini beradi²².

Mahsulot ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiyalar iqtisodiyotni rivojlantirishning bir qator xususan, umumiy iqtisodiy o'sishni ta'minlash va rag'batlantirish, ekologik xavfsizlikni saqlash, uzoq muddatli istiqbolda qashshoqlikni kamaytirish kabi asosiy vazifalarini hal etishga qodir deb hisoblaymiz. Iqtisodiyot subyektlariga barqaror investitsiyalar yangi innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishga turtki berishi mumkin. Tadqiqotlardan kelib chiqib ta'kidlash joizki,

²¹ Иванишин В.В. Методологические основы технико-технологического переоснащения сельскохозяйственного производства. Экономика АПК, 2003. №12. С. 3-5

²² Инвестиционно-инновационная деятельность: теория, практика, опыт: моногр. / М.П.Денисенко, Л.И.Михайлова, И.М.Гриценко, А.П.Гречан и др.; под ред. проф., акад. М.П.Денисенко, Л.И.Михайловой. – Сумы: ВТД «Университетская книга», 2008. – 1050 с.

hozirgi kunda narxlarning nomukammalligi, sanoat mahsulotlari narxlarining nomutanosibligi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmasligi va boshqa omillar va iqtisodiyot subyektlarini rivojlantirishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Iqtisodiyot subyektlari mahsulotining past samaradorligi xomashyoning sifatsizligining asosiy sabablaridan biri bo'libgina qolmay, balki tarmoq ishlab chiqarishining yuqori mehnat zichligi va rentabelsizligining ham asosiy sabablaridan biridir. Hozirgi davrning islohotdan oldingi davrdan asosiy farqi shundaki, korxonalarning iqtisodiy holati mulk shaklidan qat'i nazar, ularning ishlab chiqarish-moliyaviy faoliyati natijalariga bog'liq. Shu munosabat bilan bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyot subyektlari faoliyati samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlarini asoslash ancha dolzarb muammo hisoblanadi.

Bu obyektiv ravishda belgilanadi va har tomonlama tadqiq qilishni, asosiy omillar va zaxiralarni aniqlashni talab qiladi, buning natijasida ularning samaradorligiga erishish mumkin. O'z mablag'lari mahalliy iqtisodiyot subyektlarining innovatsion rivojlanishini moliyalashtirishning deyarli yagona manbai ekanligini hisobga olib, subyektlarning innovatsion faoliyatini soliq rag'batlantirish vositalarini ishlab chiqish va joriy etish eng ustuvor vazifa hisoblanadi:

- soliq imtiyozlari (soliq solinadigan bazani davlat tomonidan belgilangan mezonlarga javob beradigan innovatsion xarakterdagi investitsiya xarajatlari yig'indisiga kamaytirish);

- soliq tatillari (faqat innovatsion rivojlanishning ayrim ustuvor yo'nalishlari sohasida ishlayotgan iqtisodiyot subyektlari uchun va ular yuqori texnologiyali mahsulotlarni ishlab chiqarishda yangi tashkil etilgan korxonalar uchun);

- soliqni hisobdan chiqarish (soliq solinadigan daromadni kamaytirish), soliq imtiyozi (soliq majburiyatini kamaytirish);

- yuqori texnologiyali mahsulotlarni eksport qiluvchi korxonalar uchun innovatsion faoliyat hajmi va yo'nalishlariga muvofiq tabaqalashtirilgan soliq stavkalarini qo'llash yoki ularni kamaytirish. Keltirib o'tilgan yondoshuvlarni e'tiborga olgan holda, iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faolligiga ta'sir etuvchi omillarni guruhlariga taqsimlash asosida tavsiya etiladi (1.2.2-jadval).

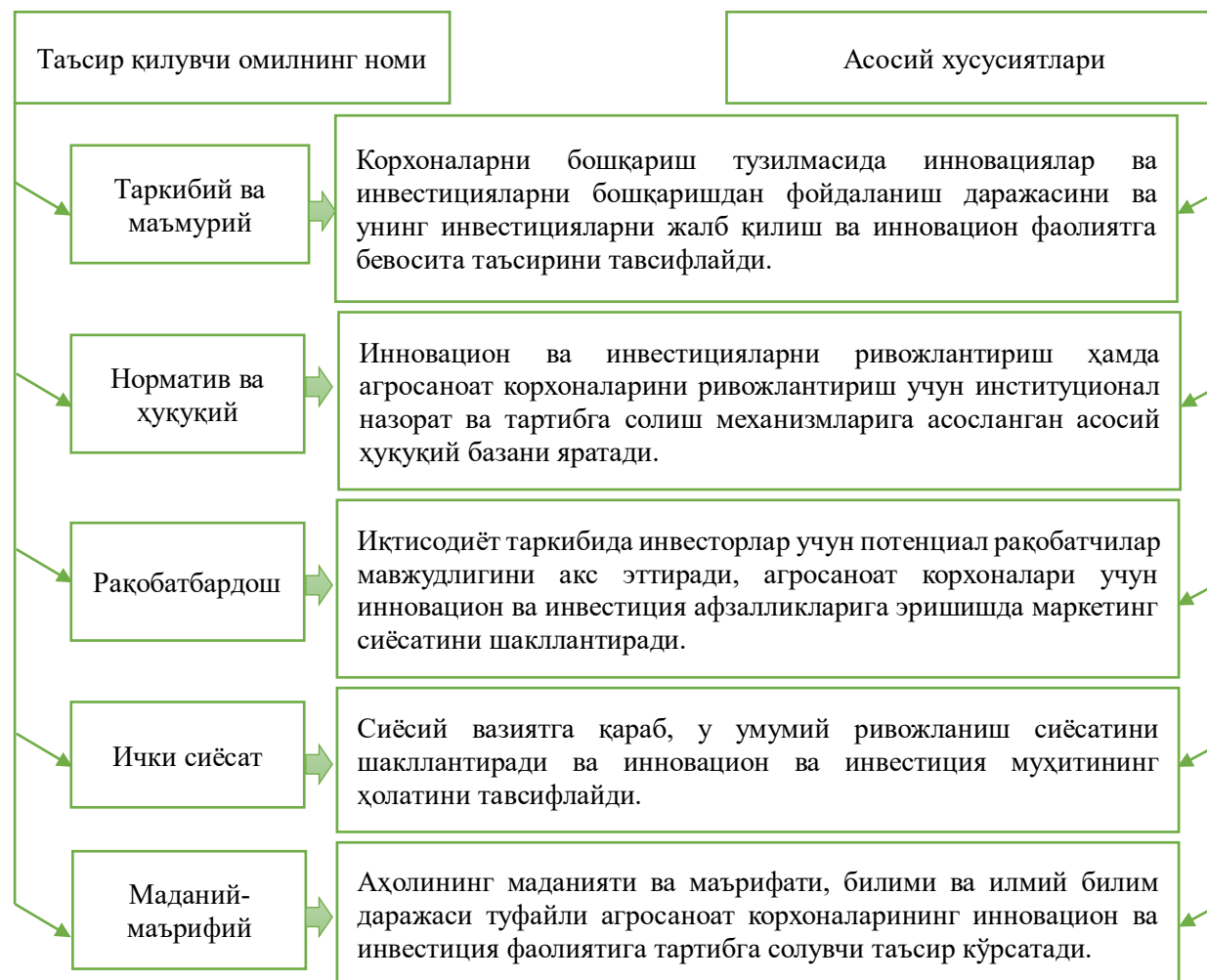
**Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya
faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar**

№	Faktorlar guruhlari	Ta'sir etuvchi omillarning nomi				
		Tarkibiy va ma'muriy	Normativ va huquqiy	Raqobatbardosh	Ichki siyosat	Madaniy- ma'rifiy
1.	Tartibga solish	Tarkibiy va ma'muriy	Normativ va huquqiy	Raqobatbardosh	Ichki siyosat	Madaniy- ma'rifiy
2.	Rag'batlan- tiruvchi	Demografik va ijtimoiy	Bank va byudjet	Ekolog va tabiatshunos	Yoqilg'i va energiya	Geosiyosiy
3.	Strukturaviy va shaklla- nish	Tarmoqli	Transport va logistika	Axborot va aloqa	Topqir	Texnologik va mantiqiy
4.	Destruktivniy (Buzg'unchi, halokatli)	Inson tomonidan yaratilgan xavf	Inson tomonidan yaratilgan xavf	Inson tomonidan yaratilgan xavf	Inson tomonidan yaratilgan xavf	Inson tomonidan yaratilgan xavf

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, investitsiya va innovatsion muhit doirasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar bir necha guruhga ajratilib, ularning har biri bo'yicha batafsil tavsiflar keltirildi (1.2.2-rasm). Ushbu omillar tarkibiga iqtisodiy, institutsional, moliyaviy, texnologik va ijtimoiy jihatlar kiradi. Iqtisodiy omillar – bozordagi raqobat darajasi, mahsulot va xizmatlarga bo'lgan talab, resurslarning samarali taqsimlanishi, soliq va moliyaviy rag'batlantirish tizimining mavjudligi kabi shart-sharoitlarni o'z ichiga oladi. Institutsional omillar davlat siyosati, qonuniy va normativ bazaning barqarorligi, innovatsion faoliyatni tartibga soluvchi institutlarning samaradorligi, shuningdek, hududiy va tarmoqlararo hamkorlik mexanizmlari bilan bog'liq.

Moliyaviy omillar esa sarmoya resurslari hajmi, kredit va grant mexanizmlari, investorlarning ishonchi va ularning risklarni baholash imkoniyatlariga ta'sir qiladi. Texnologik omillar innovatsion loyihalarni joriy etish darajasi, ilmiy-texnikaviy salohiyat, startap va texnoparklarning mavjudligi hamda ilg'or texnologiyalarni qo'llash qobiliyati bilan belgilanadi. Ijtimoiy omillar esa kadrlar salohiyati, ta'lim tizimi, malakali mutaxassislarning yetariligi, tajriba almashish imkoniyatlari va ilmiy hamkorlik darajasiga bog'liq.

Shu tarzda guruhlangan omillarni tizimli tahlil qilish, investitsion-innovatsion jarayonlarni boshqarish va rag‘batlantirish mexanizmlarini samarali ishlab chiqishga imkon beradi. Har bir omilning tavsifi va ularning o‘zaro ta’siri strategik qarorlar qabul qilishda, davlat siyosatini shakllantirishda hamda milliy iqtisodiyotning innovatsion va investitsion salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, ushbu yondashuv investitsion-innovatsion faoliyatni tizimli va barqaror rivojlantirish, shuningdek, iqtisodiyotning global raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.



1.2.2-rasm. Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faoliyatiga ta’sir qiluvchi tartibga soluvchi omillar guruhining tavsifi

Ishlab chiqarish va sotish jarayonida bir qator muhim huquqiy, iqtisodiy va xavfsizlik muammolari mavjud bo‘lib, ular ishlab chiqarish samaradorligini va ishlab chiqarilgan mahsulotlar sifatini pasaytiradi. Bu borada, rivojlangan mamlakatlarda ishlab chiqilgan mahsulotlarning sifat darajasini oshishi ishlab chiqaruvchilarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishiga bog‘liq bo‘lib, Jahon

standartlari va eng yangi texnologiyalarning zamonaviy talablariga javob beradigan, ishlab chiqarish sektorining raqobatbardoshligini ta'minlaydigan kuchli moddiy-texnika bazasini yaratish, iqtisodiyot subyektlari innovatsion rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Iqtisodiyot subyektlarida mahsulot ishlab chiqarishini texnik jihozlash, intensiv ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish imkoniyati nuqtai nazaridan nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Shu ma'noda, iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi rag'batlantiruvchi omillar guruhini taklif etish o'rinli (1.2.3-jadval).

1.2.3-jadval

Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi rag'batlantiruvchi omillar guruhining xususiyatlari

№	Ta'sir qiluvchi omilning nomi	Asosiy xususiyat
1.	Demografik va ijtimoiy	Agrosanoat korxonalari faoliyati va jozibadorligiga ta'sir etuvchi innovatsion va investitsiya mazmunining umumiy tuzilmasidan innovatsion investitsiya mahsulotlari va xizmatlarini potensial iste'mol qilish segmentlarini ajratadi.
2.	Bank va byudjet	Moliya institutlarining mavjud pul va kredit imkoniyatlaridan foydalangan holda innovatsion va investitsiya faoliyati uchun rag'bat yaratadi va to'g'ridan-to'g'ri byudjet transferlari va davlat ta'sirining boshqa usullari yordamida rivojlanishga ta'sir qiladi.
3.	Ekolog va tabiatshunos	Innovatsion investitsiya mahsulotlarining innovatsion faol korxonalar faoliyati orqali mintaqaviy tabiiy muhitga ta'sir qilish darajasini tavsiflaydi va ekologik va texnologik nazorat sohasida investitsiya faolligini rag'batlantiradi.
4.	Yoqilg'i va energiya	Korxonaning to'liq energiya resurslariga bog'liqlik darajasini aniqlaydi va korxonalarni energiyaga qaramlikni kamaytirish va ishlab chiqarishning energiya samaradorligini oshirish uchun innovatsion echimlarga sarmoya kiritishni rag'batlantiradi.
5.	Geosiyosiy	Bu davlatning korxonaning umumiy rivojlanishiga ta'sir qilish darajasi bilan tavsiflanadi, davlatlararo innovatsiyalarni uzatishni va investitsiyalar eksportini rag'batlantiradi.

Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faoliyatiga ta'sir qiluvchi tarkibiy hamda shakllantiruvchi omillar kiradi (1.2.4-jadval).

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyotni izchil taraqqiy ettirish va tovar ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini faqat tegishli texnik va texnologik ta'minlash sharti bilan amalga oshirish mumkin. Iqtisodiyot subyektlari ishlab chiqarishining moddiy-texnikaviy va texnologik salohiyati, bir tomondan, korxonalarning innovatsion rivojlanishining muhim sharti bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning natijasidir.

1.2.4-jadval

Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faoliyatiga ta'sir qiluvchi tarkibiy va shakllantiruvchi omillar guruhining tavsifi

№	Ta'sir qiluvchi omilning nomi	Asosiy xususiyat
1.	Tarmoqli	Iqtisodiy tuzilmaning asosiy tarmoq yo'nalishi va aniq tarmoq bo'linishiga qarab korxonaning iqtisodiy tuzilishining asosiy rivojlanish darajasini va innovatsion-investitsiya xususiyatini belgilaydi.
2.	Transport va logistika	Bu korxonaning logistika infratuzilmasining o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflaydi va innovatsiyalar va investitsiyalarni rivojlantirish yo'nalishlari va tezligiga ta'sir ko'rsatishga qodir.
3.	Axborot va aloqa	Korxona iqtisodiyotiga yangi innovatsion yechimlarning kirib borish tezligiga va potensial investorlarning investitsiya yo'nalishlari va istiqbollari to'g'risida xabardorlik darajasiga ta'sir qiladi; asosiy axborot-kommunikatsiya tuzilmasi va AT infratuzilmasining rivojlanish darajasiga bog'liq
4.	Resurslar	Iqtisodiyotning innovatsion afzalliklariga erishish uchun resurs salohiyati va asosiy resurslardan foydalanish xususiyatlariga bog'liq; ehtiyojga qarab ham tashqi, ham ichki resurslardan foydalanish mumkin
5.	Texnik va texnologik	Bu texnologik yechimlarning to'yinganligi va ulardan foydalanish darajasiga ta'sir qiladi

Iqtisodiyot subyektlarini rivojlanishiga salbiy omillar teskari ta'sir ko'rsatib, ularning faoliyatini cheklaydi va iqtisodiyotni barqaror taraqqiy etishga to'sqinlik qiluvchi xatarli omillar guruhini tashkil etadi. Ushbu xatarli omillar iqtisodiyot subyektlarining umumiy tuzilishiga va ularning strategik rivojlanish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi, shu bilan birga innovatsion va investitsion faollikning kamayishiga, resurslardan samarali foydalanmaslikka, raqobatbardoshlikning pasayishiga va iqtisodiy barqarorlikning zaiflashishiga olib keladi.

Xatarli omillar guruhining asosiy xarakteristikalarini 1.2.5-jadvalda keltirilgan bo'lib, ularning har biri iqtisodiyot subyektlarining faoliyatiga ta'sir mexanizmlarini va salbiy oqibatlarni aniqlash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, xatarli omillarni tizimli ravishda aniqlash va ularni kamaytirishga qaratilgan strategik chora-tadbirlarni ishlab chiqish milliy iqtisodiyotning investitsion-innovatsion salohiyatini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, korxonalarning hududiy faolligi ko'rsatkichlariga har bir omil o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. So'nggi paytlarda mamlakatning ushbu ta'sirga moslashish qobiliyati va salbiy ta'sirga qarshilik ko'rsatish darajasi, odatda, mintaqaviy iqtisodiyotning investitsion va innovatsion o'zgarishlarga tayyorlik

darajasini tavsiflaydi. Bu qobiliyat hududiy iqtisodiy subyektlarning resurslaridan samarali foydalanish, texnologik yangiliklarni joriy etish va strategik qarorlarni qabul qilishdagi moslashuvchanligini belgilaydi.

1.2.5-jadval

Iqtisodiyot subyektlarining innovatsion va investitsiya faoliyatiga ta'sir qiluvchi halokatli omillar guruhining xususiyatlari

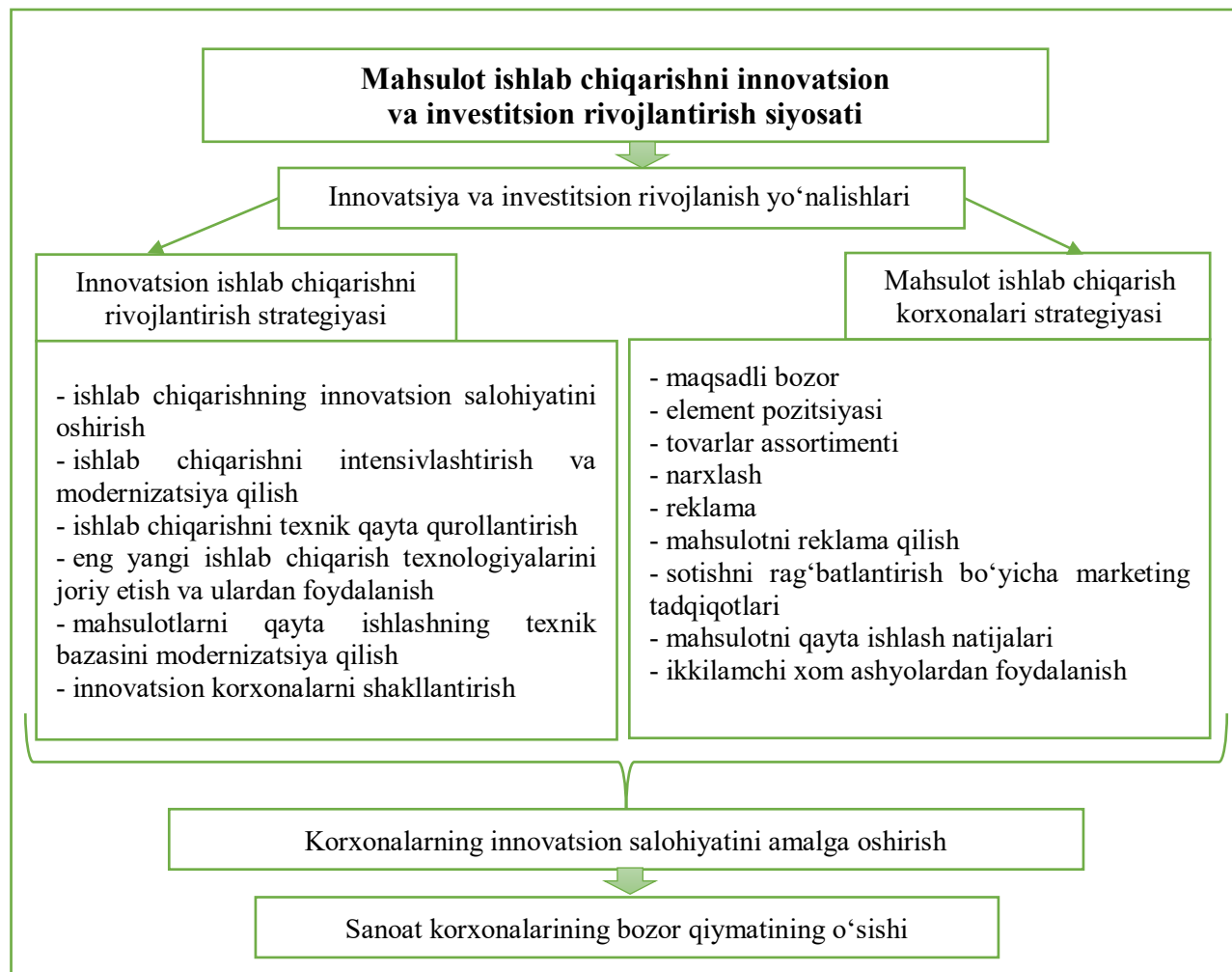
№	Ta'sir qiluvchi omilning nomi	Asosiy xususiyat
1.	Inson tomonidan yaratilgan xavf	Xatarli omillar guruhiga tegishli bo'lib, texnogen xavfli joylarga qarab innovatsion investitsiya faoliyatining xavfsizligi va xavfliligiga ta'sir qiladi va shunga qarab uni amalga oshirish yo'nalishini tartibga soladi.
2.	Tabiiy xavf	Xatarli omillar guruhiga tegishli bo'lib, tabiiy kelib chiqishi mumkin bo'lgan salbiy omillar tufayli innovatsiya va investitsiya faoliyatiga ta'sir qiladi.
3.	Harbiy	Xatarli omillar guruhiga tegishli bo'lib, tashqi tajovuz yoki harbiy gibril aralashuv texnologiyasidan foydalangan holda harbiy mojaro xavfiga qarab innovatsiyalar va investitsiyalarni rivojlantirishga ta'sir qiladi.
4.	Siyosiy va iqtisodiy beqarorlik	Xatarli omillar guruhiga tegishli va global iqtisodiy inqiroz sharoitida investitsion jozibadorlik va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish qobiliyatining asosiy ko'rsatkichiga aylanadi.
5.	Korrupsiyaviy	Xatarli omillar guruhiga tegishli bo'lib, innovatsion investitsiya rivojlanishiga ta'sir qiladi, ayniqsa xorijiy investorlar uchun salbiy imidj yaratadi. Xususan, bu korxonalarining innovatsion faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, moliyaviy oqimlarni innovatsion yechimlarga emas, mansabdor shaxslarning foydali manfaatlariga yo'naltirmoqda.

Demak, umumiy iqtisodiyot subyektlari faoliyatining uzoq muddatli maqsadlari tizimini shakllantirish tashqi muhit parametrlarining mumkin bo'lgan o'zgarishlarini prognozlash va ularni xo'jalik yurituvchi subyektning strategik salohiyati bilan solishtirish natijasida yuzaga keladi. Shu bilan birga, korxonalarining hududiy rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligi nafaqat ichki resurslar va strategik salohiyatga, balki tashqi bozor sharoitlariga ham bevosita bog'liq.

Bozor sharoitida deyarli har qanday iqtisodiy faoliyat subyekti o'z faoliyatini tashqi sharoitlar bilan uzviy bog'liq tarzda amalga oshiradi, bunda birinchi navbatda iste'molchilarning talab va ehtiyojlari, raqobatchilar hamda biznes sheriklarining strategik qarorlari, shuningdek, makroiqtisodiy va mintaqaviy o'zgarishlar rol o'ynaydi.

Belgilangan kombinatsiya har safar yangi ta'sir effektini hosil qiladi va korxonalarining o'sish sur'atlarini, rentabellik darajasini hamda innovatsion faoliyatini bevosita shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, milliy iqtisodiyotning

barqaror rivojlanishi har bir hududdagi korxonalarning ijobiy va salbiy ta'sirlar natijasini kompleks tahlil qilish orqali baholanishi mumkin (1.2.3-rasm), bu esa strategik rejalashtirish va investitsion-innovatsion siyosatni shakllantirish uchun muhim asos vazifasini bajaradi.



1.2.3-rasm. Iqtisodiyot subyektlari mahsulot ishlab chiqarishini innovatsion rivojlantirishning strategik yo'nalishlari

Tarmoqning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda iqtisodiyot subyektlarini rivojlantirishning innovatsion strategiyalarini ishlab chiqish samaradorligini oshirish, ularni innovatsion rivojlantirish modellarini shakllantirish, iqtisodiy (tadbirkorlik) faoliyatining alohida subyektlari darajasida innovatsion jarayonlarni samarali boshqarish imkonini beradi²³.

Iqtisodiyot subyektlari mahsulotlarini ishlab chiqarishni strategik rivojlantirish ichki mahsulot bozorining keyingi faoliyati va sanoat ishlab chiqaruvchilarning

²³ Формирование стратегии инновационного развития предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2011/Economics/6_95585.doc.htm.

jahon bozoriga chiqishining ustuvor yo‘nalishlari va istiqbollarini har tomonlama o‘rganishni talab qiladi. Quyida bir qator yo‘nalishlar bo‘yicha innovatsion rivojlanish strategiyasining tarkibiy qismlari keltirilgan bo‘lib, ular 1.2.6-jadvalda aks ettirilgan.

1.2.6-jadval

Bir qator yo‘nalishlarda innovatsion rivojlanishning tarkibiy strategiyalari

№	Strategiya yo‘nalishlari	Faoliyatlar
1.	Maqsadli bozor	Muayyan mahsulotlarning manfaatdor iste‘molchilariga pul tikish orqali bozor ulushini oshirish
2.	Mahsulot pozitsiyasi	Ishlashning kafolat muddatini oshirish va xizmat ko‘rsatish majmualarini taqdim etish orqali xizmatlarning jozibadorligini ta‘minlash
3.	Mahsulot assortimenti	Raqobatchilar egallashi mumkin bo‘lgan bozor segmentlarini egallash uchun xizmatlar doirasini kengaytirish va yuqori raqobatbardoshlikni saqlash
4.	Narxlash	Raqobatchilar narxlari va iste‘molchilarning xohish-istaklarining o‘zgarishiga tezda javob bera oladigan moslashuvchan narxlar siyosatini yuritish. Narxlarni pasaytirish dasturini ishlab chiqish
5.	Reklama	Mahsulotning bozordagi mavqeiga oid strategiyani hisobga olgan holda maqsadli bozorga yo‘naltirilgan yangi reklama kompaniyasini izlab topish. Reklama faoliyatining xarajatlarini maqsadli iste‘molchilarni rag‘batlantirish foydasiga qayta taqsimlash.
6.	Mahsulotni reklama qilish	Mahsulotni reklama qilish uchun byudjetni ko‘paytirish; ko‘rgazmalarda va mahsulotni reklama qilishning boshqa shakllarida faol ishtirok etish
7.	Sotishni rag‘batlantirish	Mahsulotlarni kreditga taqdim etish tartibini, shuningdek xizmat ko‘rsatish shartlariga qarab moslashuvchan chegirmalar va imtiyozlar tizimini ishlab chiqish.
8.	Marketing tadqiqotlari	Marketing tadqiqotlariga ixtisoslashgan korxonada ishlab chiqarilgan mahsulotning bozor tahlilini tashkil etish
9.	Natijalar	Ba‘zi yangi qonunlarni ishlab chiqish va yaratish, xalqaro normalarni joriy etish, ushbu va boshqa huquqiy hujjatlarning bajarilishini ta‘minlash, ularni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, tegishli infratuzilmani yaratish, kichik biznes sektorini faollashtirish, rag‘batlantirish tizimini yaratish, innovatsion jarayon ishtirokchilarini rag‘batlantirish va boshqalar.

Biz intellektual salohiyatni saqlash va amalga oshirishni ta‘minlash, qulay moliya, kredit, soliq va bojxona siyosatini amalga oshirish, innovatsion tavakkalchiliklarni davlat tomonidan sug‘urta qilishni ta‘minlash, innovatsion rivojlanish, intellektual mulkni himoya qilish va biznes va ilm-fan o‘rtasida yaqin hamkorlikni yo‘lga qo‘yishning yagona huquqiy asoslarini yaratish zarur, deb hisoblaymiz.

1.3. Innovatsion-investitsion faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va uni tartibga solish aspektlari

Innovatsion-investitsiya faoliyati – bu innovatsion jarayonga to'plangan va samarali investitsiya qilingan resurslar tufayli har qanday ijtimoiy-iqtisodiy tizimni rivojlantirishga jadallashtirish imkonini beradigan faoliyatdir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, innovatsion-investitsiya faoliyatiga ta'sir qilishning eng muhim dastaklari bozor va davlat tomonidan tartibga solishdir.

Shu nuqtai nazardan ta'kidlash joizki, innovatsion va investitsiya faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda rivojlantirishni institutsional va resurs qo'llab-quvvatlashning o'zaro bog'liq mexanizmlarini, innovatsion faoliyatni kiritish uchun motivatsion omillarni yaratishga qaratilgan davlat faoliyatining muayyan yo'nalishlari, shakllari, investitsion jarayonlar, davlat innovatsion va investitsiya siyosatini shakllantiradigan usullari majmuidir. Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini faollashtirishda davlatning roli investitsiya jarayonlarini, xususan, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rag'batlantirish, fan va ta'limni rivojlantirishni, innovatsion faoliyatni moliyalashtirish orqali namoyon bo'ladi.

Davlat innovatsion rivojlanish va investitsiya faoliyatini tartibga solish funksiyalarini belgilangan ijtimoiy mezonlarni hisobga olgan holda va ularga rioya qilgan holda muqarrar ravishda amalga oshirishi kerak²⁴. O'zbekiston Respublikasida ilmiy, texnik va innovatsion faoliyatni zamonaviy me'yoriy-huquqiy qo'llab-quvvatlash 200 ga yaqin hujjatlarni o'z ichiga oladi. Biroq, doimiy ravishda o'zgartirishlar kiritilishi, amaldagi qonun normalarining to'xtatib turilishi tufayli innovatsion investitsiya faoliyati va ilm-fanni rivojlantirishning rag'batlantiruvchi omillari yo'qoldi.

Iqtisodiyotda innovatsion va investitsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish va faoliyat ishtirokchilarining shaxsiy manfaatlari (tovar va xizmatlarning raqobatbardoshligini ta'minlash va ularni sotishdan olinadigan foyda miqdorini

²⁴ Bova T.V. (2010), "Formation of the mechanism of state management of the functioning of the national innovation system", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 132-134.

oshirishda), jamoat manfaatlari (mamlakat, mintaqa iqtisodiyoti samaradorligini oshirish, shuningdek, barcha sohalardagi boshqa davlat ehtiyojlarini qondirish va boshqalar)ni muvozanatli amalga oshirish tufayli mumkin²⁵.

Belgilangan holat, ijtimoiy manfaatlarni hisobga olish zarurati asosida davlatning innovatsion va investitsiya faoliyati sohasiga aralashuvini belgilaydi. Shunday qilib, innovatsion va investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish vositalarida o'z ifodasini topishi kerak bo'lgan davlat innovatsion va investitsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari hamda tamoyillari shakllantiriladi, jumladan:

- innovatsion rivojlanishning davlat ustuvor yo'nalishlarini belgilash;
- innovatsion va investitsiya faoliyati sohasida normativ-huquqiy bazani shakllantirish;
- mahalliy ilmiy-texnikaviy va innovatsion salohiyatni saqlash, rivojlantirish hamda ulardan foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- innovatsion va investitsiya faoliyatini rivojlantirishda fan, ta'lim, ishlab chiqarish, moliya-kredit sohalarining o'zaro hamkorligini ta'minlash;
- innovatsion va investitsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy-ishlab chiqarish sohasida tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning bozor mexanizmlaridan samarali foydalanish;
- xalqaro ilmiy-texnikaviy hamkorlikni, texnologiyalar transferini, mahalliy mahsulotlarni ichki bozorda himoya qilishni qo'llab-quvvatlash va tashqi bozorga olib chiqish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- moliyaviy qo'llab-quvvatlash, innovatsion va investitsiya faoliyati sohasida imtiyozli kredit, soliq hamda bojxona siyosatini amalga oshirish;
- innovatsion infratuzilmani rivojlantirishga ko'maklashish;
- innovatsion va investitsiya faoliyati subyektlarini axborot bilan ta'minlash;

²⁵ Bondar-Pidgurska O.V. (2016), "The mechanism of accumulation of funds for research and technological development of the economy: the formation and implementation", *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi. Seriya: Ekonomichni nauki*, vol. 3.

- innovatsion va investitsiya faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash. Davlat innovatsion rivojlanish va investitsiya jarayonlarini tartibga solishda, birinchi navbatda, davlat kafolatlari kompleksi va boshqaruvning boshqa kompleks chora-tadbirlarini amalga oshirish hisobiga innovatsion faoliyatga investitsiyalarni jalb qilishni rag‘batlantirish uchun muhit va shart-sharoitlar yaratadi. Qonunchilik darajasida davlat innovatsion va investitsiya faoliyati subyektlarini belgilaydi hamda kafolatlaydi:

- davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini amalga oshirishga qaratilgan innovatsion dastur hamda loyihalarni moliyaviy rag‘batlantirish;

- innovatsion faoliyat infratuzilmasi subyektlarini yaratish va rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash;

- intellektual mulk huquqlarini himoya qilish, innovatsion va investitsiya faoliyati sohasida insofsiz raqobatdan himoya qilish;

- innovatsion va investitsiya faoliyati sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni qo‘llab-quvvatlash;

- davlat iqtisodiy va ijtimoiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlari, innovatsion ehtiyojlar hamda ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalari to‘g‘risidagi axborotdan erkin foydalanish, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi sharoitida innovatsion va investitsiya faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning asosiy chora-tadbirlari va vositalari 1.3.1-jadvalda keltirilgan.

Bizning fikrimizcha, bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy sohasi birinchi navbatda turli moliyalashtirish manbalaridan foydalanishga muhtoj, bu davlat-xususiy kapitalga asoslangan venchur fondlarini qo‘llab-quvvatlashda, moddiy rag‘batlantirishni samarali amalga oshirishda, huquqiy normalarni o‘zgartirishda, moliyaviy siyosatni innovatsion faol korxonalarini, birinchi navbatda, startaplarni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirishda, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishga ko‘maklashishda namoyon bo‘ladi.

1.3.1-jadval

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi sharoitida innovatsion-investitsion faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning asosiy chora-tadbirlari va vositalari

№	Sferalar	Faoliyatlar	Vositalar
1.	Huquqiy va institutsional yordam	Qonunchilik normalarini soddalashtirish, soliq yukini kamaytirish. Ma'muriy bosh-qaruv samaradorligini oshirish	Har xil turdagi kapitalga kirish, texnologiyani tijoratlashtirish va boshqalar bilan bog'liq qoidalarini soddalashtirish. Ma'muriy protseduralar muddatini qisqartirish. Qonunda qabul qilingan qarorlar qabul qilish muddatlarini buzganlik uchun davlat organlari mansabdor shaxslariga javobgarlik. Ma'muriy boshqaruvda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish. Tadbirkorlar uchun innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun zarur vositalarga ega axborot portallarini shakllantirish va rivojlantirish
2.	Turli xil moliyalashtirish manbalariga kirish	Ilmiy-tadqiqot ishlari natija-larini qo'l-labquvvatlash va tijoratlashtirishga yo'naltiril-gan asosiy institutlarni rivoj-lantirish. Kichik va mikrofir-malarning tashqi moliyalashti-rishdan foydalanish imkoni-yatlarini yaxshilash. Venchur kapital bozorini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish. Davlat-xususiy sheriklik	Davlat-xususiy kapitalga asoslangan venchur kapital fondlarini qo'llab-quvvatlash. Huquqiy normalarni o'zgartirish (investitsiya daromadlarini soliqqa tortishni qayta ko'rib chiqish va boshqalar). Moliyaviy siyosatning innovatsion faol korxonalarni, birinchi navbatda startaplarni qo'llab-quvvatlashga yo'nalishi. Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishga ko'mak-lashish
3.	Innovatsion investisiya faoliyatini rivojlanti-rishning yangi yo'nalishlari	Ekologik innovatsiyalar, yashil texnologiyalarni rivojlantirish. Emissiya darajasini pasaytirish bilan bog'liq muammolarni hal qilish. Xalqaro hamkorlikni mustah-kamlash. Intellektual mulk. Innovatsiyalarning yutilish xususiyatla-rini oshirish	Tadbirkorlik subyektlarini eko-innovatsi-yalar, yashil texnologiyalarni yaratish va joriy etishga resurslarni sarmoya kiritishni rag'batlantirish. Ekologik innovatsiyalarga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlarni rag'batlantirish. Resurslardan samarali foydalanish tamoyilini amalga oshirish. Mintaqaviy va davlat darajasida innovatsion klasterlarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish. Innovatsiyalar va kooperatsiya sohasida ilg'or xorijiy tajribani o'tkazishga qaratilgan tadbirlar. Rag'batlantirish, korxonalarda innovatsion rivojlanish strategiyalarini yaratish bo'yicha maslahat-lar. Innovatsion investitsiya faoliyatini amalga oshirish bo'yicha treninglar va maslahatlar berish, tadbirkorlar-niing intellektual mulk huquqlarini himoya qilish bo'yicha xabardorligini oshirish
4.	Innovatsion investisiya faoliyati uchun intellektual kapitalni rivojlantirish	Umumiy va kasbiy ta'limni modernizasiyalash jarayonlari, malaka oshirish. Innovatsiya-larni ishlab chiqish va joriy etish jarayonlarini osonlash-tirish	Universitetlardagi raqobat, o'quv jarayoniga xorijiy olimlarni jalb etishning ochiq-ligi. Innovatsiyalarni, uni yaratish va amalga oshi-rishni targ'ib qilish uchun bir qator ijtimoiy reklamalarni ishga tushirish. Akademik tadbirkorlikni rivojlantirishga ko'maklashish. Korxo-nalarda mehnat malakasini oshirish uchun olimlar va tadqiqotchilarni rag'batlantirish vositalarini ishlab chiqish va joriy etish
5.	Rahbarlar va xodimlar-ning innovatsion investitsiya faoliyati haqida xabardorligini oshirish	O'zgarishlarning muqarrar-ligini anglash, xodimlar va korxona rahbarlarining qobili-yatlarini oshirish	Inson resurslarini boshqarish sohasida boshqaruv jamoasining imkoniyatlarini mustahkamlash va yangi bilimlarni to'plash
6.	Hamkorlik va o'zaro ta'sir	"Korxona – fan – ta'lim" tizi-midagi hamkorlikni takomil-lashtirish. R&D uchun resurs-lardan samarali foydalanish	Innovatsion investitsiya jarayonlarini axborot-tahliliy qo'llab-quvvatlash, fan va biznes o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni mustahkamlash uchun texnologik platformalarni shakllantirish va qo'llab-quvvatlash

Davlat innovatsion-investitsiya siyosatining samarali moliyaviy strategiyasini, aniq chora-tadbirlari va harakatlarini ishlab chiqish va amalga oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonni to'xtatib turadigan asosiy muammoli nuqtalarni ajratib ko'rsatish kerak, bu esa tadbirkorlik subyektlarining raqobatdosh ustunliklarini yo'qotishiga, O'zbekiston Respublikasining innovatsion salohiyatning va investitsion jozibadorligini pasayishiga olib keladi. Ushbu muammolar quyidagilarda kuzatiladi:

- innovatsion faoliyatning yetarli darajada moliyalashtirilmaganligi;
- normativ-huquqiy bazaning nomukammalligi va davriy o'zgaruvchanligi;
- ishlab chiqilgan va amalga oshirilayotgan rivojlanish strategiyalarida, xususan, davlat va uning hududlarida innovatsion taraqqiyotga nisbatan deklarativlik;
- innovatsion faoliyat va jarayonlarni davlat tomonidan boshqarishning yaxlit tizimini mavjud emasligi;
- "mamlakat iqtisodiyoti – hudud/tarmoq/iqtisodiy faoliyat turi – tadbirkorlik subyekti majmuasida innovatsion strategiyalarning nomuvofiqligi;
- innovatsion strategiyani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslarni aniqlash va ta'minlash, yo'naltirish hamda taqsimlash muammolarining to'liq o'rganilmaganligi;
- tashkilotning innovatsiyalarni boshqarish sohasidagi faoliyati bilan bog'liq statistik ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashning samarali yagona metodologiyasining yo'qligi va boshqalar. Rivojlanishning innovatsion turiga o'tish bilan bog'liq iqtisodiy o'zgarishlarni o'zida mujassam etgan mamlakatlarda davlat innovatsion va investitsiya siyosati O'zbekiston Respublikasida hali ham diqqat bilan qayta ko'rib chiqish hamda takomillashtirishni talab qiladigan tamoyillarga asoslanishi va hisobga olinishi kerak:
- innovatsion-investitsion faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash manbalarini diversifikatsiya qilish;
- iqtisodiyotning ijtimoiy ishlab chiqarish tizimidagi tub o'zgarishlarni va fanni ko'p talab qiladigan tarmoqlarni ustuvor rivojlantirishni ta'minlovchi asosiy, tub innovatsiyalarga qabul qilish qobiliyatini oshirish;

- milliy ijtimoiy-iqtisodiy, tarkibiy va ishlab chiqarish xususiyatlari, ilmiy-tadqiqot, innovatsion -investitsion salohiyat, xalqaro vaziyatni hisobga olgan holda innovatsion rivojlanishni faollashtirishning muqobil variantlarini modellashtirish;

- davlat mablag'laridan foydalanishni nazorat qilish va xorijiy xususiy hamda davlat investorlarini milliy iqtisodiyotga investitsiya kiritishga rag'batlantirish tizimini takomillashtirish;

- davlat va xususiy sektor hamkorligi, xo'jalik yurituvchi subyektlarni innovatsion-investitsion faoliyatini amalga oshirishga rag'batlantirishni kuchaytirish;

- ilmiy-tadqiqot ishlari sohasida korxonalarning rentabelligi va samaradorligini oshirish va ularning natijalarini joriy etish;

- milliy va hududiy, tarmoq innovatsion tizimlarini, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, samarali hamkorlikni ta'minlash, fan va ishlab chiqarish tarmoqlari integratsiyasi;

- innovatsion investitsiya faoliyatini kuchaytirishni institutsional-huquqiy, tashkiliy-boshqaruv, axborot-tahliliy ta'minlash, davlat boshqaruvi tizimi, xususan, monitoring

va prognozlash tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi mavjud resurslardan samarali foydalanish;

- davlat innovatsion-investitsion siyosati maqsadlarining, mamlakat innovatsiya

va investitsiya jarayonlarining jamiyat manfaatlari hamda qadriyatlariga muvofiqligi.

Mamlakatda innovatsion rivojlanish va investitsiya jarayonlari bilan doimiy ravishda yuzaga keladigan va ularni hal qilishda davlatning roli hal qiluvchi bo'lib, birinchi navbatda innovatsion-investitsion siyosatini shakllantirish, davlat tomonidan tartibga solish vositalarini samarali amalga oshirish, innovatsion va investitsiya salohiyatini rivojlantirishga, nafaqat ishlab chiqarish sohasini, balki iqtisodiy faoliyatning barcha sohalari va turlarini texnologik jihatdan yangilashga, bilimlarni rivojlantirishga, kadrlar malakasini oshirishga yo'naltirilishi lozim

bo'lgan ustuvor yo'nalishlari, strategiyasi va boshqaruv harakatlari, milliy bozorning yuqori texnologiyali mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish bo'yicha qonunchilikni to'g'ri belgilashdan iborat.

Mamlakat iqtisodiyoti va uning xo'jalik yurituvchi subyektlari o'sishining asosiy omillari turli moliyalashtirish manbalaridan foydalanish jarayonini takomillashtirishdir. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning investitsiya siyosati davlatning investitsiya va innovatsion siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunday uyg'unlik ma'lum chegaralar doirasida qurilishi va davlat tomonidan moliyalashtirishning ustuvorligi kabi innovatsion g'oyalar va texnologik ishlanmalarni tuzuvchi tuzilmalar kapitalida ishtirok etish orqali byudjet mablag'larini xususiy investitsiyalar bilan integratsiyalash; byudjetdan tashqari manbalardan qo'shimcha mablag' olish tamoyillariga asoslanishi kerak.

Investitsiyalarning intensivligi soliq va kredit siyosatining o'zaro ta'siriga bog'liq bo'lib, moliyaviy tizimda samarali uyg'unlashuv va muvofiqlashtirishning tegishli darajasida sanoat korxonalarini rivojlantirishga investitsiyalar uchun mablag'lar va moliyaviy aktivlarni chiqarish imkoniyatini beradi.

Investitsiya siyosatining maqsadini amalga oshirish vositalari uning mazmuniga mos kelmaydi va kutilgan natijalarga erishish maqsadlarini ta'minlamaydi, bundan tashqari, maqsadlarga erishishning ijodiy jarayoni oldindan aytib bo'lmaydigan bo'lib qoladi va qisqa muddatli ustuvorliklar bilan cheklanadi. Maqsad va vositalarning yaxlitligi asosidagina investitsiya jarayonining barcha subyektlari iqtisodiy manfaatlarini muvofiqlashtirishni ta'minlash, investitsiyalar hajmini iqtisodiyotning mavjud salohiyati bilan ko'paytirish, investitsiyalar hajmini va ulardan foydalanish samaradorligi oshirish mumkin.

Iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha milliy investitsiya strategiyasini ishlab chiqish davlat va biznes o'rtasida o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatishning asosiy rolini belgilaydi. Xususan, u davlatning jismoniy va yuridik shaxslar faoliyatiga bevosita aralashuvini emas, balki biznes-jarayonlarni muvofiqlashtirish, ko'maklashish, tartibga solish va monitoringini o'z ichiga olishi kerak. Davlatning asosiy ta'siri tadbirkorlarning samarali ishlashi uchun shart-sharoitlarni

shakllantirish uchun qonunchilik bazasini yaratish va qo'llab-quvvatlashga, iqtisodiy faoliyatning yagona qoidalarini o'rnatishga, mavjud resurslardan foydalanish imkoniyatlarini eng maqbulini tanlashga yo'naltirilishi kerak.

Investitsion siyosatni shakllantirish usullari bilan birgalikda investitsiya jarayonini davlat tomonidan tartibga solishga yondashuvlarni nazariy jihatdan ishlab chiqishning yetarli darajada emasligi, institutsional va axborot iqtisodiyoti sharoitida investitsiya faoliyatini boshqarishning tartibga solish mexanizmlarining ahamiyatini e'tiborsiz qoldirish asosiy omillardan biridir.

Bizning fikrimizcha, aynan yangi institutsional iqtisodiy nazariya mulk huquqi, tranzaksiya xarajatlari, imkoniyat xarajatlari, shartnomaviy va korporativ munosabatlar, "yangi iqtisodiyot" nazariyalari bilan birgalikda iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning eng adekvatli vazifasidir.

Iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha investitsiya siyosatini shakllantirish va amalga oshirishning samarali jarayoni nafaqat investitsiya jarayonlarini rivojlantirishni, balki ushbu jarayonlarni institutsional qo'llab-quvvatlash bilan mustahkamlashni, shuningdek, boshqaruvni faollashtirish uchun tegishli tahliliy va tanlov mexanizmlarini yaratishni talab qiladi. Bu esa investitsiya faoliyatining har bir bosqichida aniq strategik va operatsion qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Investitsiya faoliyati o'z mazmuniga ko'ra murakkab bo'lib, turli bosqichlardan iborat bo'lgan investitsion siklni o'z ichiga oladi. Investitsion sikl — bu investitsiya qarori qabul qilingan paytdan boshlab, investitsiya loyihasini amalga oshirish va uning daromadliligiga erishish, rejalashtirilgan natijani olish yoki ijtimoiy foydaga erishishgacha bo'lgan chora-tadbirlar majmui sifatida tushunilishi kerak.

Bizning fikrimizcha, investitsion sikl quyidagi asosiy bosqichlardan tashkil topadi:

Investitsiyadan oldingi bosqich — bu bosqich investitsiya qarorlarini qabul qilish, investitsiya manbalarini aniqlash, shuningdek investitsiya loyihasini tasdiqlash

va ekspertizadan o'tkazishni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda loyiha

samaradorligi, xavf-xatarlar va kutilayotgan natijalar tahlil qilinadi, shuning uchun strategik rejalashtirishning asosiy poydevori sifatida xizmat qiladi.

Investitsiya bosqichi – bu bosqich investitsiya obyektiga mablag‘larni kiritish va buning uchun zarur bo‘lgan barcha amaliy harakatlarni bajarishni nazarda tutadi. Shu jarayonda resurslar taqsimoti, texnologik yechimlar tatbiqi va loyihani real sharoitlarda amalga oshirishning monitoringi muhim ahamiyatga ega.

Operatsion davr – ushbu bosqichda investitsiya obyektining ishlashi natijasida foyda olish yoki ma’lum ijtimoiy samaraga erishish uchun sarflangan mablag‘lar qoplanadi. Bu bosqich investitsiya loyihasining samaradorligini va investorlar uchun daromadni ta’minlash bilan birga, ijtimoiy va iqtisodiy maqsadlarning amalga oshirilishini ham nazorat qiladi.



1.3.1-rasm. Investitsion jarayonni davlat tomonidan tartibga solishning muvozanatlashtiruvchi harakat mexanizmi

O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatini tartibga solish davlatning muhim vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayon dasturiy va moliyaviy mexanizmlarning muvozanatli ishlash tamoyillariga asoslanishi lozim. Bu nafaqat davlatning iqtisodiy rivojlanish strategiyasini amalga oshirishga, balki investitsiya muhitini barqarorlashtirish va ichki hamda tashqi investorlarni jalb qilishga ham xizmat qiladi (1.3.1-rasm).

Investitsion faoliyat quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

- tijorat tuzilmalarini yaratish va ularga sarmoya kiritish. Amaldagi qonunchilikka muvofiq investorlar ulushlar, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlarni sotib olish, shuningdek, xo'jalik yurituvchi subektlarning ustav fondiga badallar kiritish huquqiga ega. Chet ellik investorlar O'zbekiston Respublikasi jismoniy va yuridik shaxslari bilan birgalikda tuzilgan korxonalarda qisman ishtirok etish yoki mavjud korxonalarning ulushlarini sotib olish huquqiga ega;

- to'liq xorijiy investorlarga tegishli korxonalar, xorijiy yuridik shaxslarning filiallari va boshqa alohida bo'linmalarini tashkil etish yoki mavjud korxonalarni to'liq sotib olish, davlat korxonalari mulkini, shuningdek O'zbekiston Respublikasi hududida tugallanmagan kapital qurilish obyektlarini xususiylashtirishda ishtirok etish;

- konsessiya shaklida kooperativ shartnomalariga (birgalikda faoliyat to'g'risidagi shartnoma) huquqlar berish, intellektual mulk obyektlari, bank kreditlari ko'rinishidagi litsenziya shartnomalari, kompensatsiya asosida yer va boshqa tabiiy resurslarga bo'lgan mulk huquqi, mulkni ijaraga berish;

- innovatsion faoliyat va davlatning investitsiya faoliyati (kapital qurilishda ishlarni bajarishga davlat buyurtmasi; davlat ehtiyojlarini qondirish uchun eng muhim yo'nalishlarda investitsiya faoliyatini amalga oshiruvchi investorlar uchun imtiyozli shart-sharoitlar yaratish va boshqalar).

Investitsion faollik darajasini oshirish uchun tegishli investitsiya muhitini yaratish zarur. Investitsion muhitning holati mavhum emas, balki o'ziga xos moliyaviy va huquqiy ahamiyatga ega bo'lib, investor uchun investitsiyalarning kutilayotgan rentabelligidan va investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakat uchun haqiqiy olingan investitsiya resurslarida namoyon bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, iqtisodiyotni rivojlantirishning investitsiya siyosati davlatning innovatsion siyosati bilan chambarchas bog‘liq, shuning uchun investitsiya va innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash muayyan chegaralarga ega bo‘lishi va davlat tomonidan moliyalashtirishning ustuvorligi; innovatsion g‘oyalar va texnologik ishlanmalarni tuzuvchi tuzilmalar kapitalida ishtirok etish orqali davlat mablag‘larini xususiy investitsiyalar bilan birlashtirish; turli kanallardan qo‘shimcha moliyalashtirish manbalarini olish kabi tamoyillarga asoslanishi kerak.

Qonunda belgilangan chora-tadbirlar pul-kredit va moliya boshqaruvining vakolatli organlari tomonidan amalga oshiriladi va investitsiya siyosatini amalga oshirish imkoniyatini ta‘minlaydi. Demak, o‘rganilayotgan mexanizm, bir tomondan, asosiy (pul va uning to‘lov va jamg‘arish, moliya va kredit funksiyalari), ikkinchi tomondan, institutsional va tashkiliy tuzilmani ifodalaydi.

Birinchisi, tadbirkorlik subyektlarining pul aylanishining ijtimoiy takror ishlab chiqarish, ishlab chiqarish kapitalining joriy va investitsiya aylanishining iqtisodiy asoslari bilan uzviy bog‘liqligini amalga oshiradigan investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlashni tashkil etish mexanizmi faoliyatining asosiy, ammo to‘liq emas shartidir.

Ikkinchisi, o‘zini o‘zi ta‘minlashi bazaning o‘ziga xos elementlarining investitsiyalardan kelib chiqadigan va mexanizmning institutsional tuzilmasini tashkil etuvchi tartibga solishning o‘ziga xos huquqiy shakllari bilan tarkibiy darajadagi o‘zaro ta’siri orqali erishiladi. Uning maqsadi iqtisodiyotning real sektorida investitsiya munosabatlarining tashkiliy imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishdir. Shunday qilib, investitsiya ta‘minoti o‘zining institutsional munosabatlari doirasida investitsiya resurslari aylanishini birlashtiruvchi ko‘p funksiyali va tarkibiy dinamik tizim sifatida tavsiflanadi.

Natijada, ishlab chiqarish va makroiqtisodiyotning o‘zaro ta’siri makonida uning investitsiya salohiyatini yaratishning zarur sharti bo‘lib xizmat qiladigan investitsiya resurslarini tuzish, joylashtirish va ulardan foydalanish jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligi aniqlanadi. Shu nuqtai nazardan, investitsiyalar bilan ta‘minlanish holati iqtisodiyot holatining ko‘rsatkichidir (uning moliyaviy-iqtisodiy tashkil etilishining ma’lum darajasida), u reproduktiv jarayonning sifat darajasini, joriy pul oqimlari orqali

mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishning qaysi bosqichida ekanligini ko'rsatadi, investitsiyalarning izchillik darajasini aks ettiradi.

Investitsion siyosatni tartibga solish hodisasi sifatida ko'rib chiqishda shuni ta'kidlash kerakki, maqsadlarning eng aniq belgilanishi, vazifalarning konstruktivligi va aniq miqdoriy belgilanishi uni ajratib turishi kerak. Biz uchun buni quyidagi ko'rinishda ifoda etish mumkin:

- birinchidan, investitsiya siyosati investitsiya jarayonlarining birlamchi asosi bo'lishi kerak, lekin uni takror ishlab chiqarishni amalda boshqarish deb hisoblash mumkin emas;

- ikkinchidan, investitsiya siyosati doirasida investitsiyalarni ta'minlash investitsiya rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishga urinishdir va shundan keyingina - yetarli darajada qulay sharoitlarda haqiqatda tartibga solish;

- uchinchidan, tartibga solish impulslarining yo'nalishi erishilgan parametrlarning belgilangan maqsad bilan majburiy mos kelishi bilan birga kelmaydi. Har qanday hodisaning mohiyatini anglash va rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashga yaqinroq bo'lishni ta'minlaydi.

Iqtisodiyotda investitsiya resursining ishlashi uning ishtirokchilarining joriy talablarini hisobga olgan holda rivojlanadigan va takomillashtiriladigan adekvat, yaxlit, barqaror va tartibli tuzilmaning mavjudligini talab qiladi. Investitsion resurslar bozori ishtirokchilarining barcha darajadagi barcha sohalarda, xususan, ishlab chiqarish va moliya sohasida birgalikdagi faoliyatining afzalliklarini amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, ushbu bozorning tarkibiy samaradorligi milliy iqtisodiyotning barcha darajalarida faoliyat ko'rsatish shakllari va subyektlarida tegishli nisbatning shakllanishiga bog'liq. Shuning uchun iqtisodiy faoliyatning samarasi xo'jalik yurituvchi subyektlarning takror ishlab chiqarish sohasidagi ishtirokini optimallashtirishga bog'liq bo'lib, natijada investitsiya resurslari egalariga uni birlashtirishga erishish imkonini beradi.

1-bob bo'yicha xulosalar

Tadqiqot jarayonida 1-bobdagi milliy iqtisodiyotning investitsiya va innovatsion rivojlanishini davlat tomonidan tartibga solish masalalari nazariy jihatdan batafsil ko'rib chiqilib, unda investitsiya va innovatsiyalarning iqtisodiy o'sishdagi o'rnini, ularning o'zaro bog'liqligi hamda ushbu jarayonlarga davlat aralashuvining zarurligi asoslab berildi. O'rganilgan nazariy yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida investitsiya va innovatsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas tarkibiy qismlariga aylanib bormoqda.

Jumladan, 1.1-paragrafda investitsiya va innovatsion rivojlanishni tartibga solish bo'yicha mavjud nazariy qarashlar tahlil qilindi. Jumladan, investitsiyalar iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim manbai sifatida innovatsiyalar orqali ularning samaradorligi yanada ortadi, shu bilan bir qatorda, innovatsion faoliyat ishlab chiqarishni yangilash, resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi.

Shu sababli ham investitsiya va innovatsion jarayonlarni alohida yo'nalishlar sifatida emas, balki yagona va o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Bu boradagi tahlillar esa, investitsiya va innovatsiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ishlab chiqarish hajmini oshirish, iqtisodiyot tarkibini modernizatsiya qilish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushini kengaytirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatmoqdi. Mazkur holat milliy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanish modeliga bosqichma-bosqich o'tish zarurligini taqozo etadi.

Tadqiqot ishining 1.2-paragrafida iqtisodiyot subyektlarining innovatsion-investitsion rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinishi natijalariga ko'ra, xo'jalik yurituvchi subyektlarning innovatsion faolligi asosan moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari, institutsional muhitning barqarorligi, innovatsion infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi hamda inson kapitali sifati bilan belgilanadi. Mazkur omillarning yetarli darajada shakllanmaganligi innovatsion faoliyatning sekinlashuviga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, innovatsion loyihalarning yuqori xatarlar bilan bog'liqligi, moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi va boshqaruv mexanizmlarining yetarli darajada takomillashmaganligi iqtisodiyot subyektlarining innovatsion-investitsion faolligini pasaytiruvchi asosiy muammolar sifatida aniqlandi. Bunday holatlar esa, innovatsion rivojlanishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va muvofiqlashtirish choralari kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur bobning 1.3-paragrafida innovatsion-investitsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va tartibga solish mexanizmlari ham tizimli ravishda tahlil qilingan bo'lib, unda davlatning rolini faqat nazorat funksiyasi bilan cheklanish emas, balki innovatsion-investitsion jarayonlar uchun qulay iqtisodiy va huquqiy shart-sharoitlar yaratish, shuningdek xususiy sektor subyektlarining faol ishtirokini rag'batlantirish orqali samarali mexanizm sifatida ko'rsatish masalalari ham ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, davlatning innovatsion-investitsion siyosati nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, balki texnologik yangiliklarni joriy qilish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan strategik vazifa sifatida tavsiflanadi.

Davlatning huquqiy, moliyaviy va tashkiliy choralari orqali innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasida innovatsion va investitsion faoliyatni tartibga soluvchi huquqiy baza shakllangan bo'lsa-da, olib borilgan tahlillar ushbu tizimda izchillik va barqarorlikni yanada mustahkamlash zarurligini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi samarali hamkorlikni rivojlantirish, ventur moliyalashtirish mexanizmlaridan kengroq foydalanish hamda innovatsion infratuzilmani takomillashtirish dolzarb vazifalar sifatida ajralib turadi.

Umuman olganda, 1-bob doirasida olib borilgan tadqiqotlar milliy iqtisodiyotda investitsiya va innovatsion rivojlanishni tartibga solish tizimi tizimli va muvozanatli yondashuvni talab etmoqda. Shu jumladan, investitsiyalar va innovatsiyalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash, xo'jalik yurituvchi subyektlarning innovatsion faolligini oshirish va samarali institutsional muhitni

shakllantirish innovatsion rivojlanishning ustuvor yoʻnalishlari sifatida belgilanmoqda.

Mazkur bobda bayon etilgan xulosalar keyingi boblarda milliy iqtisodiyotda investitsiya va innovatsion jarayonlarning amaliy holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish uchun mustahkam nazariy asos vazifasini bajaradi.

2-BOB. MILLIY IQTISODIYOTNING INVESTITSIYA VA INNOVATSION RIVOJLANISHINING MAKROIQTISODIY TAHLILI

2.1. Milliy iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faoliyatining holati

Investitsiya va innovatsion faoliyatni samarali tartibga solishni amalga oshirish uning holati va uni milliy iqtisodiyot doirasida amalga oshirish shartlarini dastlabki baholashni nazarda tutadi. Shu maqsadda turli tadqiqotchilar iqtisodiyotning umumiy xarakteristikalarini qamrab oluvchi omillarga asoslangan turli investorlarni qiziqtirishi mumkin bo'lgan iqtisodiyotning holati, tarmoq va faoliyat turlari bo'yicha bevosita investitsiyalarni jalb qilish hamda samaradorligi kabi ko'rsatkichlardan foydalanadilar. Boshqacha qilib aytganda, investitsiya va innovatsion faoliyatni tartibga solish bo'yicha davlat siyosatini ishlab chiqish hamda takomillashtirishning asosiy masalasi milliy iqtisodiyotning investitsion-innovatsion holati ko'rsatkichlarini aniqlash hisoblanadi.

Investitsiya va innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar masalalari milliy iqtisodiy tizimda tegishli ishbilarmonlik muhitini yaratish muammosidir. Milliy iqtisodiyotda investitsiya va innovatsion faoliyat ko'rsatkichlarini tanlash xo'jalik yurituvchi subyektlar hamda davlat organlari tomonidan milliy iqtisodiyotda investitsion-innovatsion jarayonlarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishni ta'minlashi shart bo'lgan sa'y-harakatlar samaradorligini diagnostika qilishda muhim omil hisoblanadi.

Ya'ni bunda, omillar va ko'rsatkichlar shunday tanlanishi kerakki, ularni hisoblash hamda taqqoslash asosida nafaqat iqtisodiyotning investitsion va innovatsion holati, balki tartibga solish ta'sirini qo'llashning eng maqbul sohalari, yo'nalishlari, obyektlari bo'yicha ham xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi.

Iqtisodiy adabiyotlarda investitsiya va innovatsion faoliyat ko'rsatkichlarini tanlash masalasiga jiddiy e'tibor berilgan. Xususan, xorijiy investitsiyalarni jalb

qilish samaradorligini baholash omillarini aniqlaydigan ko'plab tadqiqotlar²⁶ mavjud.

Ushbu omillarni aniqlash bilan bog'liq manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik mualliflar birinchi navbatda YaIM (mutlaq yoki aholi jon boshiga²⁷), uning dinamikasi²⁸, inflyatsiya darajasi, markaziy bank diskont stavkasi, valyuta kursi²⁹, o'rtacha yoki maksimal soliq stavkasi, soliq tushumlari va xarajatlari, o'rtacha ish haqi³⁰ kabi makro ko'rsatkichlar bilan ishlaydi.

Bundan tashqari, investitsiya va innovatsion faoliyat ko'rsatkichlari sifatida iqtisodiyotning iste'mol va ishlab chiqarish salohiyati mamlakatda turmush darajasi, bozor hajmi yoki sanoat va qishloq xo'jaligi (xususan, xom ashyo va resurslarning xususiyatlari) salohiyati tarzida hisobga olinadi. Aholining yuqori samarali mehnatga tayyorligining mehnatga layoqatli aholining ta'lim darajasi, maktab o'quvchilari soni kabi bilvosita ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, bu kontekstda aholi soni, ishsizlar ulushi va texnik ma'lumotga ega bo'lganlar ulushi kabi bir qator ko'rsatkichlarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Bu ma'lum darajada mamlakatning innovatsion salohiyatining ko'rsatkichi sifatida ilmiy-

²⁶ Receanu A.S. Factors Influencing Foreign Direct Investments in Romania The Case of Danish FDI. Romania Copenhagen Business School, 2010, June.; Sawkut R., Boopen S., Taruna R. & Vinesh S. Determinants of FDI: Lessons from African economies. Journal of Applied Business and Economics. 2009, Vol. 9, №1. P. 293-308.; Walsh J.P. & Yu J. Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. IMF Working Paper WP/10/187, 2010.; Yasmin B., Hussain A. & Chaudhary M. Analysis of factors affecting foreign direct investment in developing countries. Pakistan Economic and Social Review. 2003, Vol. XLI, №1&2. P. 59-75.; Uwubamwen A.E. & Ajao M.G. The Determinants and Impacts of Foreign Direct Investment in Nigeria. International Journal of Business and Management. 2012, Vol. 7, №24. P.67-77.

²⁷ Кудаса К.И. Управление развитием. 2013. Т. 16, №156. С. 41-43.; Yasmin B., Hussain A. & Chaudhary M. Analysis of factors affecting foreign direct investment in developing countries. Pakistan Economic and Social Review. 2003, Vol. XLI, №1&2. P. 59-75.; Receanu A.S. Factors Influencing Foreign Direct Investments in Romania The Case of Danish FDI. Romania Copenhagen Business School, 2010, June.

²⁸ Lee J. Cross-country evidence on the effectiveness of foreign investment policies. The international trade journal. 2005, Vol. XIX, №4, Winter 2005. P. 381-389.; Lewis J. Factors Influencing Foreign Direct Investment in Lesser Developed Countries The Park Place. Economist. 2000, Vol. VIII. P. 99-107.; Walsh J.P. & Yu J. Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. IMF Working Paper WP/10/187, 2010.

²⁹ Yasmin B., Hussain A. & Chaudhary M. Analysis of factors affecting foreign direct investment in developing countries. Pakistan Economic and Social Review. 2003, Vol. XLI, №1&2. P. 59-75.; Walsh J.P. & Yu J. Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. IMF Working Paper WP/10/187, 2010.; Прокопенко О.В. и Клименко О.В. Механизм привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины Механизм регулирования экономики. 2009. Т. 4, №2. 233-239.

³⁰ Прокопенко О.В. и Клименко О.В. Механизм привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины Механизм регулирования экономики. 2009. Т. 4, №2. 233-239.; Землянкин А.И. Инновационная деятельность: состояние и пути развития. Экономика промышленности. 2005, №1. С. 107-114.; Иванов Ю.Б. Налоговые аспекты государственной поддержки инновационной деятельности предприятий. Материалы междуна. науч. практич. конф.; под ред. Р. М. Нижегородцева. М. 2006. С. 114-117.

tadqiqot ishlariga sarflangan yalpi ichki mahsulotdagi ulushni o'z ichiga olishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida investitsiya va innovatsion muhit, investitsion va innovatsion salohiyat, iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish hamda investitsiyalarni tartibga solish masalalari bo'yicha S.S.G'ulomov³¹, D.G'.G'ozibekov, T.M.Qoraliyev³², B.T.Bayxonov³³, U.A.Otajanov³⁴, S.A.Abdurahimova³⁵ va boshqalar tadqiqotlar olib borilgan.

Jahon iqtisodiy fani va amaliyotida uzoq vaqt davomida iqtisodiyotlar, alohida korxonalar, hududlar va tarmoqlarning qulaylik omillari va investitsion va innovatsion takror ishlab chiqarish samaradorligi omillari uzoq vaqt davomida aniqlangan, tahlil qilingan va tasniflangan.

Makro darajada, bu tadqiqotlar natijasi, xususan, ushbu faoliyatni yetarlicha keng qamrovli tarzda tavsiflovchi agregat indekslarni ishlab chiqish edi. Ular orasida, birinchi navbatda, jahon iqtisodiy hamjamiyati tomonidan e'tirof etilgan, Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan biznes yuritish reytingi³⁶ kabi yillik bir qator hamkor tashkilotlar tomonidan yillik Jahon iqtisodiy forumi uchun ishlab chiqariladigan Global raqobatbardoshlik indeksi (GCI) va Kornel universiteti, INSEAD va Jahon intellektual tashkiloti hamkorligidagi (WIPO) Global Innovatsiyalar indeksi (GII) ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Sanab o'tilgan ko'rsatkichlarning har biri ko'p sonli quyi darajadagi kichik ko'rsatkichlardan iborat bo'lib, ular birgalikda xo'jalik yurituvchi subyektlarning investitsion va innovatsion faoliyati darajasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan

³¹ Гулямов С. Инвестиционное поле Узбекистана и возможности привлечения иностранных инвестиций. // Экономический вестник Узбекистана. – Ташкент: 2001. - №1.

³² Ғозибеков Д.Ғ. Қоралиев.Т.М. Инвестиция фаолиятини ташкил этиш ва давлат томонидан тартибга солиш. Т.: ТМИ, 1997, 72-бет.

³³ Байхонов Б.Т. Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицияларнинг тармоқлараро тақсимлашни эконометрик моделлаштириш услубиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (Doctor of Science) диссертацияси. ТДИУ, 2019 й. 221-б.

³⁴ Otajanov U.A. O'zbekiston Respublikasi hududlarining investitsion salohiyatini ekonometrik baholashning intellektual faoliyatini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi avtoreferati. TDIU, 2021 y. 75 b.

³⁵ Абдурахимова С.А. “Ўзбекистонда инвестиция жараёнларини макроиқтисодий тартибга солишни такомиллаштириш” Иқтисодиёт фанлари доктори (Doctor of Science) диссертацияси автореферати. ПМТИ – 2022 й, 37-б.

³⁶ Djankov S. The Doing Business project: How it started: Correspondence. Journal of Economic Perspectives. 2016, Vol. 30, №1. P.247 248.

ko'pgina sabablarni qamrab oladi. Reyting biznesni tartibga solishning 11 ta ko'rsatkichiga asoslanadi³⁷.

Doing Business indikatorlarini tanlash nazariy va amaliy iqtisodiy tadqiqotlarning ko'plab ma'lumotlariga, xususan Jahon banki ma'lumotlariga asoslanadi³⁸. Biznes yuritish tartibga solish muhitining bir qancha muhim tadbirkorlik faoliyatini boshlash, qurilishga ruxsat olish, elektr energiyasini olish, mulkni ro'yxatga olish, kreditlar olish, minoritar investorlarni himoya qilish, soliqlarni to'lash, eksport-import savdo operatsiyalari, shartnomalarni bajarish va to'lovga layoqatsizlikni bartaraf etish masalalarini tartibga solish bo'yicha miqdoriy jihatlarini o'z ichiga oladi (2.1.1-jadval).

2.1.1-jadval

Biznesni tartibga solish sohalari – biznes yuritish ko'rsatkichlarining tarkibiy qismlari³⁹

Soha /indikator	Nimani o'lchaydi
Biznes boshlash (korxonalar yaratish)	Jarayonlar soni, ularning qiymati, vaqti, xarajatlari, ustav kapitalining hajmi
Biznes boshlash (korxonalar yaratish)	Qurilishga ruxsat berish tizimidagi barcha qurilish rasmiyatchiliklarini, sifat nazorati va xavfsizlik mexanizmlarini bajarish uchun protseduralar soni, vaqti va xarajatlari
Elektr ta'minoti tizimiga ulanish	Protseduralar soni, elektr tarmog'iga ulanish vaqti va narxi, elektr ta'minoti ishonchliligi va tariflarning shaffofligi
Mulkni ro'yxatdan o'tkazish	Mulkni topshirish tartibi, vaqti va xarajatlari, yerni boshqarish tizimining sifati
Kredit olish	qonuniy huquqlar indeksi; kredit axboroti indeksi; davlat reestrda ro'yxatga olingan shaxslar soni, voyaga yetgan aholining %; Xususiy idoralarda ro'yxatdan o'tgan shaxslar soni, kattalar aholisining foizi
Minoritar investorlarni himoya qilish	Aloqador tomonlar bilan bitimlar va korporativ boshqaruvdagi minoritar aktsiyadorlarning huquqlari (oshkoralik indeksi; direktor mas'uliyati indeksi; aktsiyadorlarning sud jarayonlari indeksi; investorlarni himoya qilish indeksi)
Soliqlarni to'lash	Soliq to'lovlari soni, muddatlari va umumiy soliq stavkasi va firma uchun barcha soliq qoidalariga rioya qilish uchun badal
Xalqaro savdo	Eksport uchun hujjatlar soni, eksport vaqti va narxi, import uchun hujjatlar soni, import vaqti va narxi
Shartnomalarni bajarish	Sud jarayonining vaqti va narxi, protseduralar soni, sud jarayonining narxi
To'lovga layoqatsizlik muammosini hal qilish	Tijorat nochorligi uchun vaqt, xarajat, tiklanish darajasi
Mehnat bozorini tartibga solish	Bandlikni tartibga solish va ish sifati jihatlarida moslashuvchanlik

³⁷ The World Bank Doing Business, 2013. Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. Washington, DC: The World Bank, 2018.

³⁸ Enterprise Surveys. World Bank group. 2018. <http://www.enterprisesurveys.org>

³⁹ Muallif tomonidan Doing Business. Methodology. The World Bank. 2019. <http://www.doingbusiness.org/methodology>

Qayd etish joizki, mazkur indeks makroiqtisodiy siyosat, infratuzilma sifati, ishchi kuchi malakasi, valyuta kursining o'zgarishi, investor fikri, xavfsizlik va korrupsiya darajasi kabi parametrlarni hisobga olmaydi. Binobarin, biznesni tashkil etish va yuritish shartlari siyosiy jihatlarni o'z ichiga olmaydi, faqat qonunchilik normalari va qoidalari darajasida ko'rib chiqiladi.

Global raqobatbardoshlik indeksini ishlab chiquvchilar raqobatbardoshlikni mamlakatning mahsuldorlik darajasini belgilovchi institutlar, siyosatlar va omillar majmui sifatida tushunadilar, bu esa o'z navbatida iqtisodiyot erisha oladigan farovonlik darajasini belgilaydi. Hosildorlik darajasi uning o'sishining asosiy harakatlantiruvchi omillari bo'lgan iqtisodiyotga investitsiyalardan olinadigan daromad darajasini ham belgilaydi. Boshqacha qilib aytganda, milliy raqobatbardoshlik mamlakat va uning institutlarining o'rta muddatli istiqbolda barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash qobiliyatidir.

113 ta mahalliy ko'rsatkichdan iborat bo'lgan indeksni ishlab chiqish metodologiyasi yetakchi kompaniyalar rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari (o'zgaruvchilarning taxminan uchdan ikki qismi) va obyektiv statistik ma'lumotlar (o'zgaruvchilarning taxminan uchdan bir qismi) yig'indisidan iborat. Barcha o'zgaruvchilar 12 ta guruhga birlashtirilgan bo'lib, ular ketma-ket 12 ta kichik indeks bilan ifodalanadi va milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini belgilaydi. Xususan, muassasalar sifati, infratuzilma, makroiqtisodiy barqarorlik, sog'liqni saqlash, boshlang'ich ta'lim, oliy ta'lim va kasb-hunar ta'limi, tovarlar va xizmatlar bozori samaradorligi, mehnat bozori hamda iqtisodiy salohiyatning samaradorligi.

Birinchi darajali kichik ko'rsatkichi bu mamlakatning institutsional muhiti bo'lib, u ham davlat, ham xususiy shaxslarning faoliyati va xatti-harakatlariga bog'liq. Iqtisodiy subyektlarning bir-biri bilan va hukumat bilan o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy hamda ma'muriy asos mamlakatning davlat institutlarining sifatini belgilaydi va o'sishga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bu investitsion qarorlar va ishlab chiqarish kompaniyasiga ta'sir qiladi.

Ikkinchi darajali kichik ko'rsatkich infratuzilma bo'lib, iqtisodiyotning sifatli ishlashini ta'minlashda samarali infratuzilma muhim ahamiyatga ega. Samarali yuk tashish, elektr ta'minoti, telekommunikatsiya tarmoqlari, sifatli avtomobil yo'llari, temir yo'llar, portlar va havo transporti tadbirkorlarga bozorni zarur va sifatli tovar va xizmatlar bilan ta'minlash, ishchi-xizmatchilarning eng zarur ish joylariga harakatlanishini osonlashtirish imkonini bermoqda.

Uchinchi darajali kichik ko'rsatkich: makroiqtisodiy muhit. Barqaror makroiqtisodiy muhit biznes uchun va demak, mamlakatning umumiy raqobatbardoshligi uchun muhim ahamiyatga ega. Makroiqtisodiy barqarorlikning o'zi iqtisodiy samaradorlikni oshira olmasa-da, uning yo'qligi iqtisodiyotga zarar keltiradi.

To'rtinchi darajali kichik ko'rsatkich: sog'liqni saqlash va boshlang'ich ta'lim. Sog'lom ishchi kuchi mamlakatning raqobatbardoshligi va unumdorligi uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, sog'liqni saqlash xizmatlarini ko'rsatishga investitsiyalar iqtisodiy va ma'naviy nuqtai nazardan juda muhimdir. Sog'liqni saqlashdan tashqari, bu ko'rsatkich aholining asosiy ta'limining miqdori va sifatini hisobga oladi, bu ham iqtisodiyotning asosiy omili hisoblanadi, chunki asosiy ta'lim ishchilarning o'rtacha samaradorligini oshiradi.

Beshinchi darajali kichik ko'rsatkich: oliy ta'lim va kasb-hunar ta'limi. Ushbu ko'rsatkich o'rta va oliy ma'lumot darajasini, shuningdek, ish joyida kasbiy va uzluksiz o'qitishning muhimligi sababli kadrlar tayyorlash darajasini o'lchaydi. Oliy ta'lim va kadrlar tayyorlash sifati yaratilgan qiymatni oddiy ishlab chiqarish darajasidan oshirishga intilayotgan iqtisodiyot uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Oltinchi darajadagi kichik ko'rsatkich: tovar bozorining samaradorligi. Samarali tovarlar bozoriga ega bo'lgan mamlakatlar talab va taklif sharoitida to'g'ri tovar va xizmatlar aralashmasini olish uchun yaxshi imkoniyatlarga ega. Bozor samaradorligini oshirishda ichki va xalqaro bozor raqobati muhim ahamiyatga ega.

Etтинchi darajadagi kichik ko'rsatkich: mehnat bozori samaradorligi. Mehnat bozorlari ishchilarga tez va tejamkor iqtisodiy faoliyatdan ikkinchisiga o'tishga va ish haqining sezilarli darajada o'zgarishiga imkon berish uchun moslashuvchan bo'lishi kerak. Samarali mehnat bozorlari ham ishchilarni samarali rag'batlantirishi

kerak. Birgalikda bu omillar xodimlarning ishlashi va mamlakatning jozibadorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Sakkizinchi darajadagi kichik ko'rsatkich: pul bozorining rivojlanishi. Iqtisodiyotlarga bank kreditlari, qimmatli qog'ozlar almashinuvi resurslari, venchur kapitali va boshqa moliyaviy mahsulotlarni investitsiya qilish imkoniyatini beradigan moliyaviy bozorlar kerak. Ushbu funktsiyalarni bajarish uchun bank sektori ishonchli va shaffof bo'lishi, moliya bozorlari investorlar va boshqa iqtisodiy subyektlarni himoya qilish uchun etarli darajada tartibga solinishi kerak.

To'qqizinchi darajali kichik ko'rsatkich: texnologik tayyorgarlik. Texnologik tayyorgarlik koeffitsiyenti iqtisodiyotning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, samaradorlikni oshirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun mavjud texnologiyalardan, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning moslashuvchanligini o'lchaydi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun ilg'or mahsulot va texnologiyalarining mavjudligi asosiy shartdir.

O'ninchi darajadagi kichik ko'rsatkich: bozor hajmi. Bozor hajmi unumdorlikka ta'sir qiladi, chunki yirik bozorlar kompaniyalarga miqyosdagi iqtisodlardan foydalanishga imkon beradi. Bu erda nafaqat ichki bozorning, balki potentsial tashqi bozorning hajmi ham hisobga olinadi, chunki globallashtirish tufayli xalqaro bozorlar ko'pincha ichki bozorlar, ayniqsa kichik mamlakatlar uchun o'rnini bosuvchi bozorga aylanadi. Shuning uchun bozor hajmini aniqlashda eksportni ichki talab o'rnini bosuvchi mahsulot sifatida qarash mumkin.

O'n birinchi darajali kichik ko'rsatkich: biznes muhitining sifati. Biznesning murakkabligi bir-biri bilan chambarchas bog'langan ikkita elementga taalluqlidir: mamlakatning umumiy biznes tarmoqlarining sifati va alohida firmalarning faoliyati va strategiyalarining sifati. Bu omillar, ayniqsa, rivojlanishning ilg'or bosqichidagi, hosildorlikni oshirishning asosiy manbalari ko'p jihatdan tugallangan mamlakatlar uchun muhim ahamiyatga ega. Kompaniyalarni ma'lum bir sektordan klasterlarga guruhlash samaradorlikni oshiradi, innovatsiyalar uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi va kirishdagi to'siqlarni kamaytiradi.

O'n ikkinchi darajali kichik ko'rsatkich: innovatsiyalar. Oxirgi komponent iqtisodiyot uchun ayniqsa muhim bo'lgan innovatsiyalarga qaratilgan, chunki u qo'shimcha qiymat yaratishga yordam beradi.

Ushbu darajada firmalar raqobatdosh ustunlikni saqlab qolish uchun ilg'or mahsulotlar va texnologiyalarni loyihalashtirib, ishlab chiqishlari kerak. Bu taraqqiyot innovatsiyalar uchun qulay muhitni talab qiladi va davlat va xususiy sektor tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Xususan, bu ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga (AR&D), ayniqsa, xususiy sektorga yetarli sarmoya kiritilishi va yangi texnologiyalarni yaratish uchun zarur bo'lgan asosiy bilimlarni yarata oladigan yuqori sifatli ilmiy-tadqiqot institutlarining mavjudligini anglatadi; universitetlar va ishlab chiqarish o'rtasida ilmiy tadqiqot va texnologik ishlanmalar bo'yicha keng ko'lamli hamkorlik; intellektual mulkni himoya qilish.

Yuqorida keltirilgan sabablar barcha iqtisodiyotlar uchun ma'lum ahamiyatga ega. Biroq, ularning qurilishi ma'lum xususiyatlarga ega. Shunday qilib, GCI rivojlanish bosqichlarini hisobga oladi, rivojlanishning o'ziga xos bosqichini hisobga olgan holda iqtisodiyotga ko'proq mos keladigan omillarga nisbatan kattaroq nisbiy og'irliklarni belgilaydi.

Iqtisodiy rivojlanish bosqichlariga mashhur nazariy yondashuvlarga ko'ra, GCI shunday uchta bosqichni belgilaydi. Taxminlarga ko'ra, birinchi bosqichda, ya'ni rivojlanish bosqichida, iqtisodiyot boshqariladi va mamlakatlar birinchi navbatda malakasiz mehnat va tabiiy resurslar kabi omillar asosida raqobatlashadi. Iqtisodiyotning salomatligi birinchi navbatda yaxshi faoliyat yuritayotgan davlat va xususiy institutlarga (1-daraja), yaxshi rivojlangan infratuzilmaga (2-daraja), barqaror makroiqtisodiy muhitga (3-daraja) va kamida asosiy ma'lumotga ega bo'lgan sog'lom ishchi kuchiga (4-daraja) bog'liqdir.

Keyingi bosqichda mamlakat rivojlanishning samaradorlikka yo'naltirilgan bosqichiga o'tadi, yanada samarali ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantira boshlaydi va mahsulot sifatini oshiradi. Ushbu bosqichda raqobatbardoshlik ko'p jihatdan oliy ta'lim va kadrlar tayyorlashning holati (5-daraja), mahsulot bozorlarining samaradorligi (6-daraja), mehnat bozorlarining ishlash sifati (7-daraja), moliya bozorlarining rivojlanishi (8-daraja), mavjud texnologiyalarning

afzalliklaridan foydalanish qobiliyati (9-daraja) va ichki daraja hajmi bilan belgilanadi. Nihoyat, mamlakat innovatsion bosqichga o'tganda, uning iqtisodiyoti faqat murakkab ishlab chiqarish jarayonlari (11-daraja) va innovatsiyalar (12-daraja) yordamida raqobatlasha oladi.

GCI hisoblash indikator darajasidan umumiy GCI balligacha bo'lgan ketma-ket yig'ishlarga asoslanadi. Global innovatsiyalar indeksi⁴⁰ ikkita kichik indeksga asoslanadi: innovatsiyalarni joriy qilish uchun resurslar hamda shart-sharoitlar mavjudligini tavsiflovchi innovatsion kirish va innovatsiyalarni joriy etishda erishilgan natijalarni ko'rsatadigan Innovatsion natijalar. Har ikkala innovatsiya indeksleri, ya'ni kirish va chiqish indeksleri quyi darajadagi ko'rsatkichlarni umumlashtirish asosida qurilgan. Global innovatsiyalar indeksining umumiy tuzilmasi (innovatsion samaradorlik koeffitsiyenti), xususan, quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- innovatsiyalar quyi indeksi: Institutlar, siyosiy muhit, tartibga solish muhiti, biznes muhiti, inson kapitali va tadqiqot logistikasi, bozor murakkabligi, kredit, investitsiyalar, savdo, raqobat, biznes bilimlari, bozor bilimlari to'siqni chuqurlashtirish;

- chiqaruvchi innovatsiyalar kichik indeksi: bilim va texnologiya natijalari, bilimlarni yaratish, bilim ta'siri, bilimlarni tarqatish, ijodiy natijalar, nomoddiy aktivlar, ijodiy mahsulotlar va xizmatlar, onlayn ijodkorlik. Innovatsiyalar samaradorligi koeffitsiyenti, bu innovatsion resurslarning har bir birligining daromadlilikini ko'rsatadigan boshlang'ich pastki indeksning kirish indeksiga nisbati.

Bundan tashqari, turli idoralar integrallashgan ko'rsatkichlarni hisoblab chiqadilar, ularning maqsadi potentsial investorlarga ma'lum bir iqtisodiyotning joriy yoki prognoz qilinayotgan holati va uning investitsion jozibadorligi haqida umumiy baho berishdir. Bir qator bunday indekslar yuqorida muhokama qilingan. Ushbu guruhning yana bir vakili – PMI (Purchasing Managers Index). Indeks har

⁴⁰ Dutta S., Lanvin B. & Wunsch-Vincent S. eds. The Global Innovation 2016. 2016. [http://english.gov.cn/r/Pub/GOV/ReceivedContent/Other/2016-0815/wipo_pub_gii_2016\(1\).pdf](http://english.gov.cn/r/Pub/GOV/ReceivedContent/Other/2016-0815/wipo_pub_gii_2016(1).pdf).

oyda xususiy tadbirkorlar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari asosida hisoblanadi.

PMI quyidagi hajmlarni tavsiflovchi quyi indekslardan iborat:

- yangi buyurtmalar, xususan eksport va import;
- bajarilmagan buyurtmalar;
- ishlab chiqarish, ta'minot va zaxiralar;
- narx va bandlik darajasi.

PMI indeksi sanoat ishlab chiqarish hajmini, ishlab chiqaruvchilar narxlarini darajasini, sanoat buyurtmasi hajmini, sanoat bandligi darajasini prognoz qilish va etakchi iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash uchun ishlatiladi.

Ta'kidlash joizki, investitsiya va innovatsion muhitni baholashning asosiy global indeksleri ko'rsatkichlarini o'zaro taqqoslash shuni ko'rsatadiki, birinchidan, ular asosan bir-biriga mos keladi. Ikkinchidan, ishlab chiquvchilarning barcha guruhlaridan tomonidan qo'llaniladigan uslubiy yondashuv ma'lum bir mamlakatda ekspertlar va iqtisodiy munosabatlarning bevosita ishtirokchilari so'rovidan faol foydalanishni nazarda tutadi, chunki statistik ma'lumotlarga ko'ra, iloji bo'lsa, ko'rsatilgan ko'rsatkichlarning aksariyati qiymatlarini olish juda qiyin.

Ya'ni, yetakchi reyting agentliklarining indeksleri – potentsial xalqaro investorlar muayyan iqtisodiyotning sarmoyaviy va innovatsion sharoitlari hamda salohiyatini baholashda birinchi navbatda e'tibor beradigan jarayondir. Shu bilan birga, ularning barchasida kamchiliklar mavjud: aksariyat ko'rsatkichlar baholovchi bo'lib, rasmiy global yoki milliy statistikada taqdim etilmaydi. Bundan tashqari, ularning barchasi korxonalarning investitsiya va innovatsion faoliyati natijalarini emas, balki iqtisodiyotning investitsion va innovatsion salohiyatini baholashga qaratilgan.

Ushbu holat iqtisodiyotning investitsion va innovatsion holatini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga boshqa yondashuvlarni izlashni talab qiladi. Ushbu ko'rsatkichlarga qo'yiladigan talab ularning obyektiv statistik qiymatlarini yoki ularning tarkibiy qismlarining obyektiv statistik qiymatlarini bevosita kuzatish qobiliyatidir, ular asosida yuqoridagi ko'rsatkichlar hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, milliy iqtisodiyotning investitsion-innovatsion faolligining holati va

shunga mos ravishda uning jozibadorligi iqtisodiyotning umumiy holati ko'rsatkichlari, potentsial investitsiya samaradorligi ko'rsatkichlari va investitsiyalarni rivojlantirish samaradorligi ko'rsatkichlarining guruhlari bo'yicha tahlil qilinishi kerak.

Ushbu guruh ko'rsatkichlarini tahlil qilish iqtisodiyotning qudrati, uning jozibadorligi va unda sodir bo'layotgan jarayonlarning barqarorligining hozirgi xususiyatlarini umuman qayd etish imkonini beradi.

Investorlar va tahlilchilarga ma'lum bir iqtisodiyotning sarmoyaviy holati va imkoniyatlarini baholashga yordam beradigan bir qator iqtisodiy makro yalpi ichki darajada mahsulot, inflyatsiya darajasi va bandlik darajasi ko'rsatkichlari mavjud. Bu moliyaviy bozorlardagi potentsial investorlar va ekspertlar tomonidan diqqat bilan kuzatiladigan umumiy ko'rsatkichlar qatoriga kiradi.

Yalpi ichki mahsulot – bu mamlakatda bir yilda ishlab chiqarilgan barcha yakuniy mahsulot va xizmatlarning bozor narxi sifatida iste'mol narxlari indeksi (inflyatsiya)ni e'tiborga olish lozim. Inflyatsiyaning o'sishi foiz stavkalarining oshishiga va kredit berishning kamayishiga olib kelishi mumkin va aksincha, pul bozorlari inflyatsiya sur'atlarini ham diqqat bilan kuzatib boradi.

Ish kuchi, ish haqi va ishsizlik ma'lumotlari kabi bandlik ko'rsatkichlari qancha fuqarolar ishlayotganini va ular avvalgidan ko'ra ko'proq yoki kamroq pul ishlayotganligini baholaydi. Ish bilan bandlikning pasayishi ko'pincha iste'mol xarajatlarining pasayishi bilan birga keladi, bu esa YaIMning ijobiy o'sishiga va umumiy iqtisodiy o'sish istiqbollari zarar etkazishi mumkin. Ya'ni, investitsiya faoliyatining holatiga quyidagi asosiy omillar ta'sir qiladi, deb aytish mumkin:

- yalpi talab darajasi va tuzilishi bilan tavsiflangan tovar bozoridagi vaziyat;
- pul-kredit munosabatlarini tartibga solish samaradorligini, kreditlarning mavjudligini baholash bilan bog'liq moliyaviy omil; aniqrog'i, bu soliq yuki, soliq tarkibi va soliqqa tortiladigan baza;
- O'zmilliybank foiz stavkasi bilan birgalikda kreditlarning, keyin esa investitsiyalar real qiymatini baholash imkonini beruvchi inflyatsiya darajasi;

- investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari, davlat byudjetidan investitsiyalarni moliyalashtirish darajasi;

- asosiy vositalarning joriy holati, birinchidan, investitsiyalar rentabelligining ko'rsatkichlaridan biri sifatida, ikkinchidan, ularning daromadlilikini oshirish uchun investitsion muhit. Shuningdek, turli olimlar, tahliliy hamda reyting agentliklari institutlar sifati, siyosiy barqarorlik, tarkibiy o'zgarishlar dinamikasi va boshqalar kabi noiqtisodiy omillardan foydalanadilar. Bizningcha, bu omillarni hisobga olish qiyin; ularni miqdoriy jihatdan qanday o'lchash yoki tegishli statistik ma'lumotlarni qaerdan olish aniq emas.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar orasida ko'pincha investitsiyaga aylantirilishi mumkin bo'lgan aholi jamg'armalari darajasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ilmiy-texnikaviy faoliyat xususiyatlari va boshqa innovatsion ko'rsatkichlar tahlili mavjud.

2.2. Iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faolligini ekonometrik baholash

Investitsiyalar milliy ishlab chiqarish hajmiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, korxona aktivlarining to'planishiga yordam beradi va kelajakda iqtisodiy o'sish uchun asos yaratadi. Shuning uchun investitsiya faoliyatini tahlil qilganda investitsiyalarning tezroq o'sish sur'atlarini ta'minlagan holda asosiy kapitalga investitsiyalar o'sish sur'atlarini yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atlari bilan solishtirish muhim ahamiyatga ega. Investitsion o'sishning barqaror sur'atlari investitsiya faoliyati ishtirokchilari faolligi oshganidan dalolat beradi. Bu omillarni quyidagi ko'rsatkichlar guruhlariga birlashtirish mumkin.

1. Milliy iqtisodiyot va bozor hajmining ko'rsatkichlari: xodimlar soni, korxonalar soni, mablag'lar va pul resurslari hajmi. Ko'rinib turibdiki, ko'proq iqtisodiy manfaatdor bo'lgan investorlar potentsial kattaroq imkoniyatlarga, ko'proq obyektlarga va kengroq iste'mol bozoriga ega bo'lgan yirik iqtisodiyotlarga kiritishadi.

2. Potensial investitsiya samaradorligi ko'rsatkichlari: korxonalarning rentabelligi (iqtisodiyot bo'yicha jami va rentabelli nisbati), asosiy fondlarning holati, kadrlar malakasi, innovatsion faoliyat holati.

Ushbu guruhdagi ko'rsatkichlar investitsiya qilishning potentsial imkoniyatlari va qiyinchiliklarini ko'rsatadi. Foydali korxonalar, boshqa barcha narsalar teng bo'lsa, ularga qo'yilgan mablag'larni qaytarish ehtimoli ko'proq. Samarali holatda bo'lgan asosiy vositalar mehnat unumdorligini oshiradi va shuning uchun ular investitsiya rentabelligiga erishish uchun zarur bo'lgan vaqtni qisqartiradi. Xuddi shu narsa xodimlarning malakasiga ham tegishli: ko'proq malakali ishchilarning ishi samaraliroq bo'ladi. Shu bilan birga, bozorga jozibador ishlab chiqarishda moddiy jihatdan eskirgan aktivlar potentsial investitsiyalar yo'nalishini, ma'naviy jihatdan eskirgan aktivlar esa innovatsion faoliyat yo'nalishini ko'rsatadi. Milliy iqtisodiyotda innovatsion faoliyatning umumiy holati ko'rsatkichlari fondning texnologik holatini yaxshilash uchun innovatsiyalarni joriy etish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

3. Investitsiyalarni rivojlantirish samaradorligi ko'rsatkichlari (dinamik), ya'ni qo'yilgan mablag'lar bo'yicha oldingi guruhlardan olingan asosiy ko'rsatkichlar xususan, yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atlariga nisbatan asosiy kapitalga investitsiyalar o'sish sur'ati dinamikasi. Ushbu ko'rsatkichlar guruhi yuqorida tavsiflangan ko'rsatkichlar qiymatlarining o'zgarishi tufayli investitsiya samaradorligi darajasini ko'rsatadi.

Ko'rsatkichlarni to'g'ri tanlash va ustuvorlikni to'g'ri baholash haqida savol tug'iladi. Ko'rsatkichlarni tanlashda allaqachon hisobga olingan ma'lumotlarning obyektivligi va mavjudligi talabiga qo'shimcha ravishda, eng katta ahamiyatga ega bo'lgan nisbiy baholash emas, balki O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotidagi investitsiya va innovatsion faollik holatini mutlaq baholash ekanligini ham hisobga olish kerak. Shuning uchun ko'rib chiqilayotgan kompleks ko'rsatkichlar vaziyatni to'liq va aniq ilmiy aks ettirishdan ko'ra potentsial investorlar tomonidan qaror qabul qilish uchun foydaliroq bo'lishi mumkin. Xuddi shu narsa birinchi guruh ko'rsatkichlariga ham taalluqlidir, ammo ular turli xil xo'jalik yurituvchi subyektlar guruhlarini solishtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Shuning uchun asosiy e'tibor investitsiyalarning potentsial va haqiqiy samaradorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarning ikkinchi hamda uchinchi

guruhlariga qaratiladi. Investitsion faoliyatni tahlil qilishda kapital qo'yimlarning tarkibi hamda dinamikasi, shuningdek, innovatsiyalar va innovatsiyalarga investitsiyalarni moliyalashtirish kabi asosiy ko'rsatkichlarga alohida e'tibor qaratish lozim.

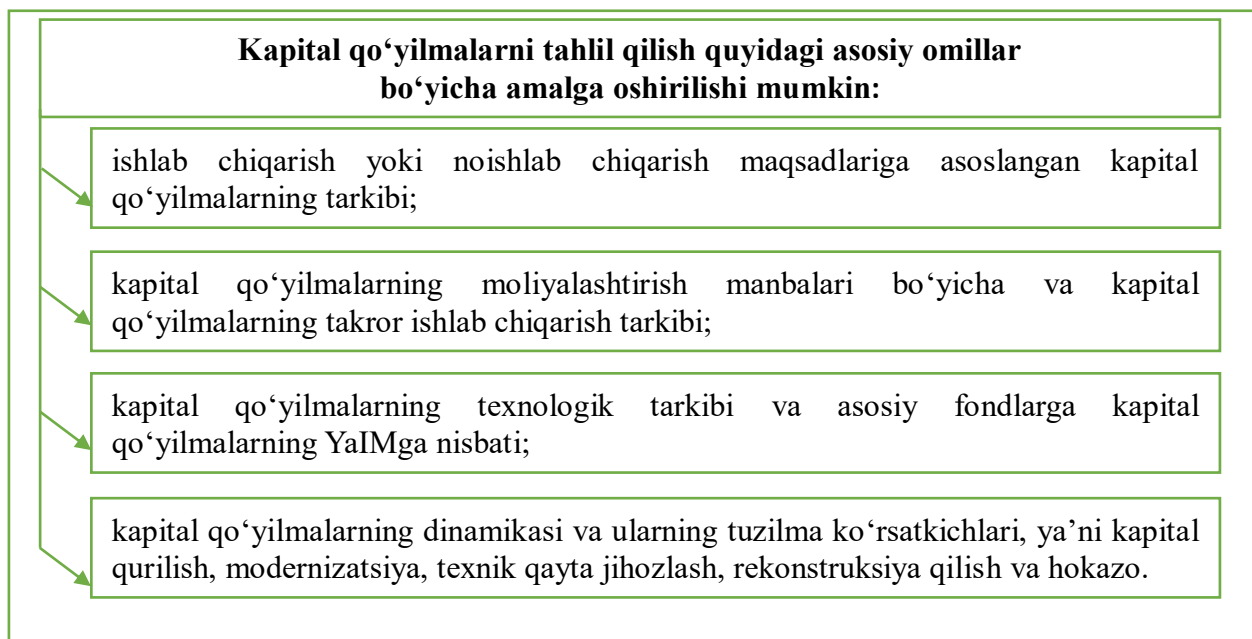
Ko'rinib turibdiki, barqaror iqtisodiy o'sish uzoq muddatli majburiyat shaklida kapital qo'yimlarni talab qiladi. Kapital qo'yimlar – bu asosiy ishlab chiqarish va noishlab chiqarish fondlarini kengaytirilgan takror ishlab chiqarishga yo'naltirilgan real qo'yimlarning moddiy qismidir. Kapital qo'yimlarning asosiy tarkibiy qismlari – texnologiyalar, asbob-uskunalar, mashinalar, mexanizmlar, asboblarni sotib olish xarajatlari, qurilish-montaj ishlari, tadqiqot va dizayn faoliyatidan iborat. Kapital qo'yimlarning tarkibini turli yo'llar bilan ya'ni, hududiy va tarmoq taqsimoti bo'yicha, texnologik nuqtai nazardan yoki mablag'larga nisbatan reproduktiv funktsiyani amalga oshirish nuqtai nazaridan tahlil qilish mumkin.

Kapital qo'yimlarning takror ishlab chiqarish tarkibi mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini saqlash, korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik qayta jihozlash va rekonstruksiya qilish, mavjudlarini kengaytirish hamda yangilarini qurish xarajatlarining nisbati bilan tavsiflanadi. Amaldagi korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik qayta jihozlash va rekonstruksiya qilishda kapital qo'yimlarning ulushi ustun bo'lgan, ya'ni ishlab chiqarishning kapital sig'imini kamaytirishga va aktivlar rentabelligini oshirishga yordam beradigan asbob-uskunalar xarajatlarining ulushi yuqori bo'lgan tuzilmani takror ishlab chiqarishning samarali tuzilmasi tushuniladi. Reproktiv tuzilma texnologik tuzilishga ta'sir qiladi.

Kapital qo'yimlarning texnologik tarkibi qurilish-montaj ishlari, asbob-uskunalar, asbob-uskunalar, inventarlarni sotib olish xarajatlarining ulushi hisoblanadi. Texnologik tuzilmaning progressiv o'zgarishlari dinamikani oldingi yoki bazaviy davr bilan taqqoslash yo'li, ya'ni kapital qo'yimlarning umumiy hajmida uskunalar yoki qurilish-montaj ishlari uchun xarajatlar ulushi bilan baholanadi. Texnologik tuzilmaning samaradorligi asbob-uskunalar uchun xarajatlarning ustun ulushi va qurilish-montaj ishlari uchun xarajatlar ulushining

kamayishi bilan belgilanadi. Iqtisodiyotning samarali ishlashi uchun kapital qo'yimlarning texnologik tuzilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kapital qo'yimlardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada ularning texnologik tuzilishining progressivligiga bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu tuzilmani belgilovchi omillarni tahlil qilish zarurati tug'iladi. Kapital qo'yimlarni tahlil qilish bir qator asosiy omillar bo'yicha amalga oshiriladi (2.2.1-rasm).



2.2.1-rasm. Kapital qo'yimlarni tahlil qilishning asosiy omillari

Kapital qo'yimlarning samaradorligiga (KS) turli omillar ta'sir ko'rsatadi, ulardan asosiylari: kapital jamg'arish, kapital unumdorligi va aktivlar rentabelligi. Xususan, jamg'arish koeffitsiyenti (k_j) quyidagicha hisoblanadi:

$$k_j = \frac{KS}{YIM} \quad (2.1.1)$$

Kapitalning rentabelligini (R_k) quyidagicha hisoblash mumkin:

$$R_k = \frac{\Delta YIM}{KS} \quad (2.1.2)$$

Kapital unumdorligi birinchi navbatda mehnat unumdorligiga bog'liq va shuning uchun fan-texnika taraqqiyotining ishlab chiqarishga joriy etilishini aks ettiradi. Kapital unumdorligi qanchalik yuqori bo'lsa, yalpi ichki mahsulotning o'sish birligini yaratish uchun boshqa barcha narsalar teng bo'lganda, kapital qo'yimlarga ehtiyoj shunchalik kam bo'ladi.

Aktivlarning rentabelligi asosiy vositalardan foydalanish samaradorligining ko'rsatkichidir. Aktivlar rentabelligi oshishi bilan qo'shimcha investitsiyalarga bo'lgan ehtiyoj kamayadi va ulardan samaraliroq foydalaniladi. Milliy iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini ma'lum darajada quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha baholash mumkin:

- iqtisodiyotning rentabelligi, ya'ni xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'z mablag'larining rentabelligi, ya'ni iqtisodiyotdagi barcha korxonalar uchun olingan foyda yig'indisining ularning barcha aktivlari yig'indisiga nisbati;

- sotish rentabelligi – mahsulot sotishdan tushgan daromad miqdorining tadbirkorlik subyektlarining mahsulot sotish hajmiga nisbati;

- iqtisodiy rivojlanish istiqbollari, rivojlanishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash darajasi – markazlashtirilgan investitsiyalar ulushi. Iqtisodiy rivojlanishning umumiy holatini ikki guruh ko'rsatkichlari asosida baholash mumkin, ya'ni:

- a) sanoat guruhi: aholi jon boshiga sanoat mahsuloti hajmi, o'rtacha ish haqi darajasi, aholi jon boshiga kapital qo'yilmalar hajmi, markazlashtirilgan kapital qo'yilmalarning umumiy hajmidagi ulushi, sanoat ishlab chiqarishining o'zgarish tezligi, zarar ko'rayotgan korxonalarning umumiy sonidagi ulushi, sanoat korxonasiga to'g'ri keladigan foyda.

- b) demografik guruh: bandlik darajasi, mehnatga layoqatli aholining umumiy aholi sonidagi ulushi, ishchilarning malaka darajasi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, alohida-alohida, mamlakatda innovatsion faoliyat tahlili quyidagi ko'rsatkichlar guruhlari bo'yicha amalga oshiriladi:

- a) innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi muassasalar;

- b) innovatsion faoliyat natijalari;

- v) innovatsion faoliyat natijalaridan foydalanish;

- d) innovatsion faoliyat samarasi.

Innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi muassasalar tahlili quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

- innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi akademik institutlar, ilmiy tashkilotlar, oliy o'quv yurtlari, yirik korxonalarning ilmiy-tadqiqot bo'limlari, laboratoriyalar va boshqalar soni aniqlanadi; bunday muassasalar soni yil bo'yicha ko'rsatiladi, yil bo'yicha hisoblab chiqiladi, ularning mutlaq va nisbiy o'zgarishi hisoblab chiqiladi;

- ilmiy, ilmiy-texnikaviy faoliyat, tajriba-konstruktorlik ishlanmalari bilan shug'ullanuvchi shaxslar soni yuqorida ko'rsatilgan muassasalarning har bir turi bo'yicha alohida belgilanadi;

- innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchilarning mutlaq o'zgarishi va o'sish sur'ati yil bo'yicha hisoblab chiqiladi;

- innovatsion faoliyat bo'yicha xarajatlarning umumiy hajmi, shu jumladan alohida manbalar bo'yicha va yillar bo'yicha dinamikada tahlil qilinadi. Innovatsion faoliyat ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

- ilmiy-tadqiqot, ilmiy-texnikaviy faoliyat, loyiha-konstruktorlik ishlari hajmlari;

- prototiplarni ishlab chiqarish hajmlari;

- ilmiy-texnikaviy xizmatlar hajmlari. Innovatsion faoliyat natijalaridan foydalanish ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

- yillar bo'yicha yangi mahsulotlar soni;

- yil bo'yicha yangi turdagi mahsulotlarning uning umumiy hajmidagi ulushi;

- mahsulotning ichki va jahon bozorlarida raqobatbardoshligi;

- texnologik taraqqiyot darajasi;

- ishlab chiqarishni texnik jihatdan takomillashtirish bo'yicha ishlar hajmi, ularning yillar davomidagi mutlaq va nisbiy o'zgarishlari;

- iqtisodiy natijalar: innovatsion faoliyat natijalarini amalga oshirish natijasida foydaning oshishi, mahsulotlarning resurs zichligining kamayishi va boshqalar yillar bo'yicha hisoblab chiqiladi, ularning mutlaq va nisbiy o'zgarishi aniqlanadi. Innovatsion faoliyat samarasi quyidagi ko'rsatkichlar bilan belgilanadi:

- moliyaviy samara;

- byudjet ta'siri;

- umumiy iqtisodiy samara.

Moliyaviy samara uning bevosita ishtirokchilarining innovatsion faoliyati natijalarini amalga oshirishning moliyaviy oqibatlarini aks ettiradi. Moliyaviy natijalar va xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida hisoblangan ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin. Byudjet effekti davlat byudjeti uchun innovatsion faoliyat natijalarini amalga oshirishning pul oqibatlarini tavsiflaydi. Bu innovatsion faoliyatdan olingan daromadlar va uni amalga oshirish uchun byudjet xarajatlari o'rtasidagi farq sifatida baholanadi.

Umumiy iqtisodiy samara milliy iqtisodiyotning innovatsion faoliyati natijalarini belgilaydi va innovatsion mahsulotni ichki va tashqi bozorda sotishdan tushgan tushum, litsenziyalar, nou-xau, dasturiy ta'minotni sotishdan olingan daromadlar, ijtimoiy va atrof-muhitga ta'siri, import bojlaridan tushumlar, xorijiy davlatlar, banklar va kompaniyalarning kreditlari va boshqa ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi.

Eng umumiy shaklda o'tkazilgan tahlillar ilovaning 1-jadvalida keltirilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, tasniflash belgilari sifatida ko'rsatkichni baholashning subyektivligi yoki obyektivligi, uning tabiati – sifat yoki miqdoriy milliy iqtisodiyot va bozorning umumiy hajmlari – bozor xususiyatlari, milliy iqtisodiyotning hozirgi holati (va potentsial investitsiya imkoniyatlari), iqtisodiyotning birinchi va ikkinchi guruh xususiyatlariga nisbatan dinamikasi, shuningdek, investitsiyalarni rivojlantirish samaradorligi ko'rsatkichlari bo'yicha baholanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, aksariyat tadqiqotlar pirovardida alohida ko'rsatkichlar asosida mamlakat iqtisodiyotidagi investitsion va innovatsion faollik holatini baholovchi u yoki bu integral investitsion va innovatsion muhit umumlashtirilgan ko'rsatkichini olishga intiladi. Xususan, bu holat global indekslar uchun xosdir. Bunday yondashuvlarning mantig'i juda aniq, chunki potentsial investor uchun individual omillarning ko'p sonli qiymatlarini tahlil qilishdan ko'ra bitta ko'rsatkich asosida qaror qabul qilish ancha oson ekanligi aniq. Shu bilan birga, individual omillar korxonalarning investitsion va innovatsion faoliyati sohalari

hamda iqtisodiy iqlimni har xil, ko'pincha bir-biridan juda farq qiladi, shuning uchun ularni umumlashtirish baholashning aniqligi va tizimlilikini pasaytiradi.

Ushbu xulosadan kelib chiqqan holda yuqoridagi umume'tirof etilgan omillar ro'yxati va ushbu ko'rsatkichlarni yoki rasmiy statistik ma'lumotlar asosida shakllangan ko'rsatkichlarni bevosita o'lchash imkoniyatiga qo'yilgan yuqoridagi talabdan kelib chiqib, milliy iqtisodiyot sharoitida korxonalarning investitsiya va innovatsion faoliyati holatini baholashning asosiy ko'rsatkichlari sifatida quyidagilar tanlandi:

- moliyaviy natija;
- ishlab chiqarish rentabelligi;
- asosiy fondlarning mavjudligi va holati;
- iqtisodiyotga investitsiyalar darajasi va holati;
- investitsiyalarni amalga oshirish samaradorligi (investitsiyalar hajmining

YaIMga nisbati);

- innovatsion faoliyatning holati (rasmiy statistik ma'lumotlar asosida).

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida investitsiya va innovatsion faoliyatning asosiy haydovchisi yirik korxonalar bo'lganligi sababli quyidagi ko'rsatkichlar muhim ahamiyatga ega:

- yirik va o'rta korxonalarning umumiy sonidagi ulushi;
- yirik va o'rta korxonalarning umumiy sotish hajmidagi ulushi;
- yirik va o'rta korxonalar xodimlarining umumiy sonidagi ulushi;
- investitsiya manbalari tarkibi (o'z mablag'larini ustuvor yo'naltirish, markazlashtirilgan byudjetdan moliyalashtirish va xorijiy investitsiyalar bilan).

Ushbu ko'rsatkichlar tahlili asosida milliy iqtisodiyotdagi investitsiya va innovatsion faoliyatning holatini baholash, uni davlat institutlari tomonidan tartibga solish samaradorligini monitoring qilish hamda mamlakatda davlat investitsiya va innovatsion siyosatini takomillashtirish bo'yicha tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining investitsiya va innovatsion faoliyati holatini tizimli baholash uchun biz uni investitsion jozibadorlik nuqtai nazaridan iqtisodiyotning holati, korxonalar, birinchi navbatda, yirik va o‘rta korxonalar ishlab chiqarishining investitsiya va innovatsion samaradorligini baholash nuqtai nazardan ko‘rib chiqamiz.

Iqtisodiyotda investitsion va innovatsion jozibadorlikni baholashda birinchi guruh ko‘rsatkichlariga biz soliqqa tortish bo‘yicha xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy natijasi, ishlab chiqarish rentabelligi, asosiy fondlarning mavjudligi va holati, iqtisodiyotga kapital qo‘yilmalar darajasini tanlab olamiz.

O‘zbekiston iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadigan beshta korxona – Navoiy kon-metallurgiya kombinati (Navoi Mining and Metallurgical Combinat – NMMC), Olmaliq kon-metallurgiya kombinati (OKMK), UzAuto Motors, Uzkimyosanoat va IT Park Uzbekistan – davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning asosiy mexanizmlarini o‘zida aks ettiradi.

O‘zbekistonda davlat tomonidan ko‘rilgan choralarda ayrim sohalarda sezilarli natija bergan bo‘lsada, mexanizmlarning samaradorligi va ularning tarkibiy munosabatlari bo‘yicha bir qator tizimli kamchiliklar ham saqlanib qolmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida innovatsiya va investitsiya jarayonlarini rag‘batlantirish va tartibga solish davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki innovatsion taraqqiyot mamlakatning raqobatbardoshligini ta‘minlaydi, investitsiyalar esa iqtisodiy o‘sishning moliyaviy bazasini yaratadi. Shundan kelib chiqib, davlat tomonidan turli mexanizmlar ishlab chiqilgan bo‘lib, ular qonunchilik, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, institutsional islohotlar va xalqaro hamkorlikka asoslanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida” hamda “Innovatsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi Qonunlari, Prezident farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari davlat siyosatining huquqiy asosini belgilab bergan. Bunda, davlatning amaliy mexanizmlari sifatida soliq va

bojxona imtiyozlari, moliyaviy qo'llab-quvvatlash – davlat kafolati ostidagi kreditlar, tijorat banklari orqali maqsadli imtiyozli kreditlar, investitsiya jamg'armalari, grant va subsidiyalar, ya'ni innovatsiya va startap loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun mahalliy va xalqaro grantlar, infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash – texnoparklar, innovatsiya markazlari, klasterlar tashkil etish hamda institutsional islohotlar, ya'ni davlat-xususiy sheriklik asosida yirik loyihalarni amalga oshirish kabilar nazarda tutilgan.

Quyida mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan beshta xo'jalik yurituvchi subyekt – sanoat gigantlarining 2021–2025-yillardagi ish faoliyati atroflicha tahlil qilinib, ularning yutuq va kamchiliklari hamda umumiy xulosalar bayon etiladi, shuningdek, O'zbekistonda investitsiya-innovatsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash masalalari korxonalar misolida yoritiladi.

Komparativ tahlil: umumiy tendensiyalar va kamchiliklar. Yuqorida ko'rib chiqilgan korxonalar faoliyatini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, imtiyozlar va rag'batlantirish mexanizmlarining taqsimlanishida notenglik mavjud bo'lib, yirik korxonalar davlat kafolatlari va moliyaviy yordamdan keng foydalanayotgan bo'lsa, kichik va o'rta innovatsion subyektlar zarur darajada qo'llab-quvvatlanmayapti.

Investitsiya faoliyatini tahlil qilishda investitsiyalarning umumiy o'sish sur'atlari bilan bir qatorda, asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalarning yalpi ichki mahsulot o'sish sur'atlari bilan nisbatini baholash muhimdir. Investitsion o'sishning barqarorligi investitsiya faoliyati ishtirokchilarining iqtisodiy faolligi oshayotganidan dalolat beradi va investitsiya jarayonlariga ta'sir etuvchi omillarni tizimli tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur omillarni uchta asosiy guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh milliy iqtisodiyot va bozor hajmini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni (xodimlar va korxonalar soni, moliyaviy resurslar hajmi) qamrab oladi. Keng bozor va

resurslarga ega yirik iqtisodiyotlar investorlar uchun jozibador bo‘lib, investitsiya qarorlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

2.2.1-jadval

O‘zbekiston sanoat gigantlari faoliyatining 2021–2025-yillarga oid tahliliy jadvali va ilmiy sharhi

Korxona	2021	2022	2023	2024	2025	Asosiy faoliyat yoʻnalishlari	Davlatning qoʻllab-quvvatlashi	Eksport bozorlari	Innovatsion loyihalar	Ijtimoiy-iqtisodiy taʼsir
	AQSh dollari ekvivalentida (mlrd. \$)									
HKMK	2.1	2.4	2.6	2.8	3.0	Oltin va uran qazib olish	Xorijiy kreditlar, davlat kafolatlari	Xitoy, Hindiston, Turkiya	Raqamli geologiya, energiya tejamkor texnologiyalar	15 ming ish oʻrni, hududiy infratuzilma rivoji
OKMK	2.5	2.7	3.0	3.3	3.5	Mis, molibden, rangli metallar	Davlat kafolatlari, soliq imtiyozlari	Yevropa Ittifoqi, Rossiya, Osiyo	Avtomatlash-tirilgan ishlab chiqarish, ekologik texnologiya	20 ming ish oʻrni, hududiy sanoat markazi sifatida oʻsish
UzAuto	1.7	2.0	2.2	2.5	2.8	Avtomobil ishlab chiqarish	Soliq va bojxona imtiyozlari, klasterlar	MDH, Yaqin Sharq, Janubiy Amerika	Elektromobil ishlab chiqarish, eksport diversifikatsiyasi	50 mingdan ortiq ish oʻrni, isteʼmol bozorida raqobat
Uzkimyo-sanoat	1.2	1.4	1.6	1.9	2.1	Kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport	Davlat subsidiyalari, xorijiy investitsiyalar	Rossiya, Xitoy, Qozogʻiston	Polimer va oʻgʻit ishlab chiqarishda innovatsiyalar	10 ming ish oʻrni, qishloq xoʻjaligi samaradorligiga taʼsir
IT Park	0.35	0.50	0.70	0.95	1.2	Startaplar va IT xizmatlari	Soliq imtiyozlari, grantlar	AQSh, Yevropa, Yaqin Sharq	Texnoparklar, inkubatsiya markazlari, fintech loyihalar	10 mingdan ortiq yoshlarni ish bilan taʼminlash, IT eksport hajmining oshishi

Manba: Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar muallifning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan.

Ikkinchi guruh potensial investitsiya samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichlardan iborat bo‘lib, ularga korxonalar rentabelligi, asosiy fondlarning holati, kadrlar malakasi va innovatsion faoliyat darajasi kiradi. Ushbu ko‘rsatkichlar investitsiyalarning qaytuvchanligi va xavflarini baholashda muhim ahamiyatga ega.

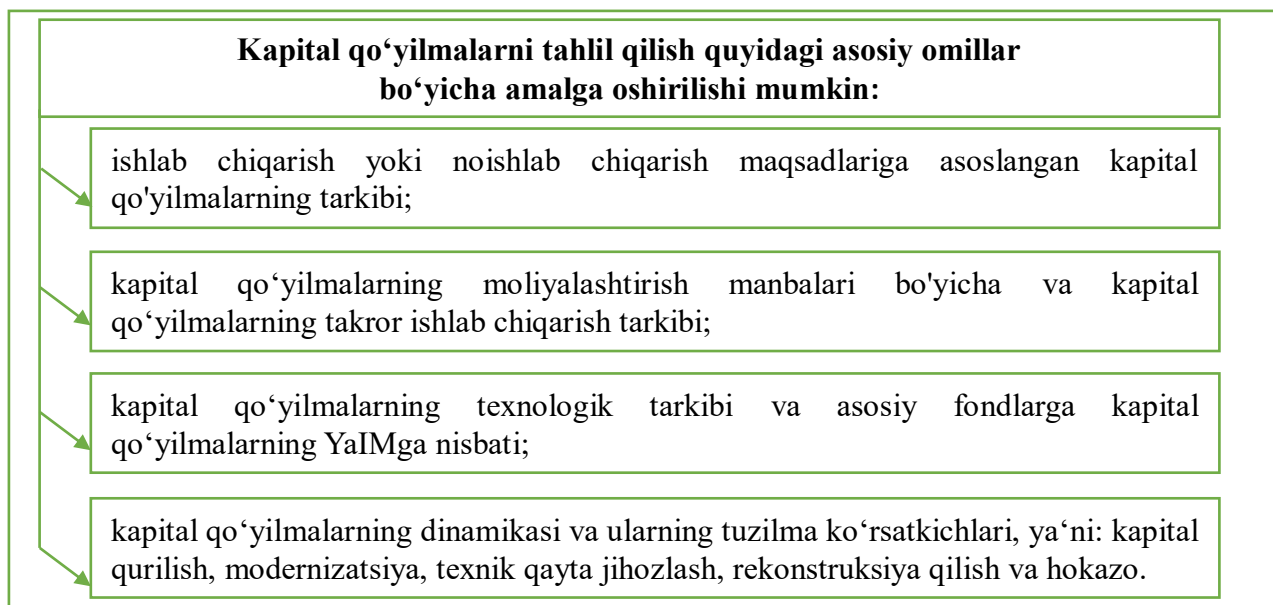
Uchinchi guruh investitsiyalarni rivojlantirish samaradorligini aks ettiruvchi dinamik ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi. Ular asosiy kapitalga investitsiyalar o‘shish

sur'atlarining YAIM o'sishi bilan o'zaro bog'liqligini baholash orqali aniqlanadi va investitsiya faoliyatining iqtisodiy o'sishga ta'sirini ko'rsatadi.

Investitsiya va innovatsion faollikni baholashda faqat nisbiy taqqoslash bilan cheklanib qolmasdan, mutlaq baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv milliy iqtisodiyotning real holatini, uning investitsion va innovatsion salohiyatini yanada aniqroq aks ettirish imkonini beradi.

Shuningdek, kapital qo'yimlarning tarkibi va dinamikasi investitsiyalarning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishdagi rolini belgilaydi. Kapital qo'yimlar ishlab chiqarish quvvatlarini saqlash, modernizatsiya qilish, texnik qayta jihozlash va yangi ishlab chiqarish obyektlarini barpo etishga yo'naltiriladi. Ularning hududiy, tarmoq va texnologik tarkibi iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va innovatsion rivojlanish darajasini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Umuman olganda, investitsiyalarning haqiqiy samaradorligini aniqlashda investitsiya samaradorligi va rivojlantirish samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlarga ustuvor e'tibor qaratish zarur bo'lib, bu iqtisodiy o'sish jarayonlarining mazmunini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.



2.2.2-rasm. Kapital qo'yimlarni tahlil qilishning asosiy omillari

Kapital qo'yimlardan foydalanish samaradorligi texnologik tuzilmaning progressivligiga bevosita bog'liq bo'lganligi sababli, bu tuzilmani belgilovchi

omillarni tahlil qilish⁴¹ juda muhimdir. Ushbu tahlil orqali kapital qo'yilmalarining⁴² samaradorligi, ularning texnologik va iqtisodiy ta'siri haqida to'liq ma'lumot olish mumkin (2.2.2-rasm).

Kapital qo'yilmalarning samaradorligiga (KS) turli omillar ta'sir ko'rsatadi, ulardan asosiylari: kapital jamg'arish, kapital unumdorligi va aktivlar rentabelligi. Xususan, jamg'arish koeffitsienti (k_j) quyidagicha hisoblanadi:

$$k_j = \frac{KS}{YIM} \quad (2.1.1)$$

Kapitalning rentabelligini (R_k) quyidagicha hisoblash mumkin:

$$R_k = \frac{\Delta YIM}{KS} \quad (2.1.2)$$

Kapital unumdorligi asosan mehnat unumdorligiga bog'liq bo'lib, u fan-texnika taraqqiyotining ishlab chiqarishga joriy etilish darajasini aks ettiradi. Kapital unumdorligi qanchalik yuqori bo'lsa, yalpi ichki mahsulotning⁴³ o'sishi uchun zarur bo'lgan kapital qo'yilmalar hajmi shunchalik kamayadi, boshqa barcha shartlar teng bo'lganda. Shu bois, kapital unumdorligini oshirish iqtisodiy o'sish va investitsiyalar samaradorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Aktivlarning rentabelligi esa asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi. Aktivlar rentabelligi oshishi bilan qo'shimcha investitsiyalarga bo'lgan ehtiyoj kamayadi va⁴⁴ mavjud aktivlardan yanada samarali foydalaniladi.

Milliy iqtisodiyotning investitsion jozibadorligini baholashda iqtisodiyot rentabelligi, ya'ni xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining umumiy aktivlarga nisbatan foydaliligi, sotish rentabelligi hamda iqtisodiy rivojlanish istiqbollari va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash darajasi (markazlashtirilgan investitsiyalar ulushi) asosiy ko'rsatkichlar sifatida e'tiborga olinadi.

Iqtisodiy rivojlanish holatini baholash sanoat guruhiga mansub ko'rsatkichlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu guruhga aholi jon boshiga sanoat mahsuloti hajmi,

⁴¹ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №27-ФЗ "О науке и государственной научно технической политике" (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – "ЮРКОМПНИ", 2012 г.

⁴² 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁴³ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁴⁴ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

o'rtacha ish haqi, aholi jon boshiga kapital qo'yilmalar, markazlashtirilgan kapital qo'yilmalarning ulushi, sanoat ishlab chiqarishi o'sish sur'atlari, zarar ko'rayotgan korxonalar ulushi hamda bitta sanoat korxonasiga to'g'ri keladigan foyda kiradi.

Ikkinchi guruh – demografik ko'rsatkichlarni o'z ichiga olib, bunda bandlik darajasi, mehnatga layoqatli aholining umumiy aholidagi ulushi hamda ishchi kuchining malaka darajasi⁴⁵ tahlil qilinadi. Mazkur ko'rsatkichlar iqtisodiyotning inson resurslari va mehnat salohiyatini tavsiflaydi.

Mamlakatdagi innovatsion faoliyat alohida ko'rsatkichlar tizimi asosida baholanadi. Unga innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi muassasalar soni, innovatsion faoliyat natijalari va ularning samaradorligi kiradi. Ushbu jarayonda ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy ta'lim muassasalari hamda yirik korxonalarning ilmiy bo'linmalari soni va ularning dinamikasi, shuningdek, ilmiy va tajriba-konstruktorlik ishlari bilan band bo'lgan xodimlar soni va o'sish sur'atlari tahlil qilinadi⁴⁶. Shuningdek, innovatsion faoliyat xarajatlarining umumiy hajmi va ularning manbalar hamda yillar bo'yicha dinamikasi o'rganilib, ilmiy-tadqiqot, loyiha-konstruktorlik ishlari, prototiplar ishlab chiqish va ilmiy-texnik xizmatlar hajmi baholanadi⁴⁷. Ushbu ko'rsatkichlar qatoriga⁴⁸ ilmiy-tadqiqot va ilmiy-texnikaviy faoliyat, loyiha-konstruktorlik ishlari hajmi, prototiplarni ishlab chiqarish hajmi hamda ilmiy-texnikaviy xizmatlar hajmi kiradi.

Umumiy iqtisodiy samara milliy⁴⁹ iqtisodiyotda innovatsion faoliyat natijalari-ning keng qamrovli ta'sirini ifodalaydi. U innovatsion mahsulotlarni⁵⁰ ichki va tashqi bozorlarda sotishdan tushgan tushumlar, litsenziyalar, nou-xau, dasturiy ta'minotni sotishdan olingan daromadlar, ijtimoiy va atrof-muhitga ta'sir ko'rsatkichlari, import bojlaridan tushumlar, shuningdek, xorijiy davlatlar, banklar

⁴⁵ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁴⁶ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁴⁷ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁴⁸ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ “О науке и государственной научно технической политике” (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – “ЮРКОМПАНИ”, 2012 г.

⁴⁹ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁵⁰ Dissertaciya_Glazkov a_VV.pdf https://mgsu.ru/science/Dissoveti/Zashita_dissert/glazkova-valeriya-viktorovna/Disser-taciya_Glazkova_VV.pdf.

va kompaniyalarning kreditlari kabi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi⁵¹.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, aksariyat ilmiy tadqiqotlar oxirida alohida ko'rsatkichlar asosida mamlakat iqtisodiyotidagi investitsion va innovatsion faollik holatini baholovchi umumlashtirilgan, ya'ni integral ko'rsatkichni olishga⁵² intiladi. Ayniqsa, bunday yondashuv global indekslarda keng qo'llaniladi. Bu mantiqan oqlangan, chunki potentsial investor uchun ko'plab individual omillarni alohida tahlil qilishdan ko'ra, bitta umumiy ko'rsatkich asosida qaror qabul qilish ancha oson va samaraliroqdir.

Biroq, individual omillar korxonalarning investitsion va innovatsion faoliyati sohalari hamda iqtisodiy muhitning turlicha tabiati sababli, ko'pincha bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi⁵³. Shu bois, ularni umumlashtirish baholash aniqligi va tizimlilikini pasaytirishi mumkinligi ham inobatga olinishi lozim.

Yuqoridagi omillar va ularni rasmiy statistik ma'lumotlar asosida bevosita o'lchash imkoniyatlaridan kelib chiqib, milliy iqtisodiyot sharoitida korxonalarning investitsiya va innovatsion faoliyati holatini baholash uchun asosiy ko'rsatkichlar majmuasi shakllantirildi. Mazkur majmua korxonalar faoliyatining moliyaviy natijalari, rentabellik darajasi, asosiy ishlab chiqarish fondlarining mavjudligi va texnik holati, jalb etilgan investitsiyalar hajmi va tarkibi, investitsiyalarning YaIMga nisbati hamda rasmiy statistik ma'lumotlar asosida aniqlanadigan innovatsion faoliyat ko'rsatkichlarini qamrab oladi.

Ushbu ko'rsatkichlar korxonalarning investitsiyaviy va innovatsion faolligini kompleks baholash, shuningdek iqtisodiy rivojlanish istiqbollarini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida investitsiya va innovatsion jarayonlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi yirik korxonalar hisoblanganligi sababli, ularning iqtisodiyotdagi ulushi alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda yirik va o'rta korxonalarning xo'jalik yurituvchi subyektlar

⁵¹ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁵² Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ "О науке и государственной научно технической политике" (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – "ЮРКОМПНИИ", 2012 г.

⁵³ Фозилова, Мухайё Исмоилжоновна Развитие инновационно-промышленного предпринимательства в регионе (на материалах Центрального Таджикистана) : автореферат дис. ... кандидата экономических наук: 5.2.3. пр. Рудаки 2023 <http://dlib.rsl.ru/rsl01011000000/rsl01011657000/rsl01011657861/rsl01011657861.pdf>.

umumiy sonidagi, mahsulot sotish hajmidagi hamda bandlikdagi ulushi, shuningdek investitsiya manbalarining tarkibiy tuzilishi (o'z mablag'lari, davlat byudjeti va xorijiy investitsiyalar ulushi) muhim tahlil ko'rsatkichlari sifatida qaraladi.

Mazkur ko'rsatkichlar tahlili milliy iqtisodiyotda investitsiya va innovatsion faoliyatning real holatini⁵⁴ baholash, davlat institutlari tomonidan olib borilayotgan tartibga solish choralari samaradorligini monitoring qilish, shuningdek, davlatning investitsiya va innovatsion siyosatini takomillashtirishga qaratilgan muhim strategik qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida investitsiya va innovatsion faoliyatning holatini tizimli baholash uchun ularni, bir tomondan, investitsion jozibadorlik kontekstida iqtisodiy muhitning holati, ikkinchi tomondan esa korxonalarning, xususan yirik va o'rta ishlab chiqaruvchi subyektlarning investitsion va innovatsion samaradorligi asosida o'rganish zarur bo'ladi⁵⁵.

Iqtisodiyotda investitsion va innovatsion jozibadorlikni tahlil qilishda, avvalo, xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliqqa tortish sharoitida erishgan moliyaviy natijalari, ishlab chiqarish rentabelligi, asosiy fondlarning mavjudligi va texnik holati hamda iqtisodiyotga yo'naltirilgan kapital qo'yilmalar darajasi asosiy ko'rsatkichlar sifatida inobatga olinadi. 2.2.1-jadvalda Andijon viloyatida faoliyat yuritayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha soliqqa tortish sharoitida erishgan moliyaviy natijalari keltirilgan. Jadvalda mazkur ko'rsatkichlarning davrlar kesimidagi statistik ma'lumotlari, shuningdek butun iqtisodiyot va sanoat sohasi bo'yicha ularning o'zgarish dinamikasi indekslar ko'rinishida aks ettirilgan.

2.1.1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, Andijon viloyatida iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha soliqqa tortish⁵⁶ sharoitida shakllangan moliyaviy natijalar ijobiy dinamikani namoyon etadi. Xususan, 2020-yilda viloyatda faoliyat yuritgan xo'jalik

⁵⁴ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ “О науке и государственной научно технической политике” (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – “ЮРКОМПАНИ”, 2012 г.

⁵⁵ 2025_МОНОГРАФИЯ_Зотикова О.Н.

⁵⁶ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

subyektlari tomonidan jami 1 927,6 mlrd so‘m foyda olingan bo‘lib, uning 1 106,1 mlrd so‘mi sanoat tarmoqlari hissasiga to‘g‘ri keladi. Ushbu davrda daromadli faoliyat yuritgan korxonalar ulushi 56,4 foizni tashkil etib, ular tomonidan 1 846,3 mlrd so‘m sof foyda shakllantirilgan.

2.2.2-jadval

Andijon viloyatida iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha soliqqa tortish bilan bog‘liq moliyaviy natijalar⁵⁷ (2020-2024 yillar, mlrd. so‘m va foizlarda)

Ko‘rsatkichlar	2020		2021		2022		2023		2024	
	jami	sanoat	jami	sanoat	jami	sanoat	jami	sanoat	jami	sanoat
Foyda (mlrd. so‘m)	1927,6	1106,1	2497,1	1235,1	3757,6	1060,4	5143,3	4256,2	5745,9	4545,8
Daromadli korxonalar %	56,4	53,6	57,3	54,1	59,1	56,4	62,3	58,6	61,8	65,5
Moliyaviy natija (mlrd. so‘m) ⁵⁸	1846,3	1059,5	2394,0	1184,1	3622,9	1022,3	4923,8	4074,6	5439,3	4107,3
Zarar ko‘rayotgan korxonalar %	43,6	46,4	42,7	45,9	40,9	43,6	37,7	41,4	38,2	34,5
Moliyaviy natija (mlrd. so‘m)	81,3	46,6	103,1	51,0	134,7	38,1	219,5	181,7	306,6	438,5 ⁵⁹

Manba: Andijon viloyati statistika boshqarmasi. Andijon viloyatida iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha soliqqa tortish bilan bog‘liq moliyaviy natijalar⁶⁰. 2020/2024-yillar uchun statistik to‘plam. – Andijon: Andijon viloyati statistika boshqarmasi, 2025. – 36 b.

Izoh: Foyda – yil davomida iqtisodiy faoliyatdan olingan umumiy moliyaviy daromad. Daromadli korxonalar (%) – yil yakunida foyda bilan ishlagan korxonalar ulushi. Moliyaviy natija – daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi umumiy balans. Zarar ko‘rayotgan korxonalar (%) – yil yakunida zarar bilan faoliyat yuritgan subyektlar ulushi. Sof moliyaviy natija – foyda va zararlarni hisobga olgan holda aniqlangan yakuniy moliyaviy ko‘rsatkich.

2024-yilda esa viloyatda⁶¹ iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha olingan umumiy foyda hajmi 2020-yilga nisbatan 3 818,3 mlrd so‘mga⁶² oshib, 5 745,9 mlrd so‘mni tashkil etdi. Mazkur o‘shishning asosiy qismi sanoat tarmoqlari hissasiga to‘g‘ri

⁵⁷ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁵⁸ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁵⁹ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁶⁰ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁶¹ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁶² 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

kelib, ularning ulushi 4 545,8 mlrd so‘mni tashkil etdi. Daromadli faoliyat yuritgan korxonalar ulushi 65,5 foizga yetib, ular tomonidan 4 107,3 mlrd so‘m foyda olingan.

Mazkur natijalar Andijon viloyatida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy faolligi oshib borayotganini ko‘rsatadi. Shu munosabat bilan, 2.2.3-jadvalda umumiy iqtisodiyot bo‘yicha korxonalarning operatsion faoliyati rentabelligi hamda sanoat sohasidagi rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasida taqqoslama tahlil o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir.

2.2.3-jadval.

O‘zbekiston Respublikasidagi korxonalarning iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha operatsion faoliyati rentabelligi⁶³

Yillar	Umumiy operatsion faoliyati			Sanoat operatsion faoliyati		
	natijasi, mlrd. so‘m	xarajatlari, mlrd. so‘m	Rentabellik darajasi, %	natijasi, mlrd. so‘m	xarajatlari, mlrd. so‘m ⁶⁴	Rentabellik darajasi, %
2020	88399,9	575483,23	0,0651	25623,6	471135,4	0,0544
2021	111529,3	762860,41	0,0684	35894,3	636124,3	0,0564
2022	175356,7	1302900,3	0,0743	62981,4	948176,5	0,0664
2023	183500,6	1506539,6	0,0821	77337,9	1017753,7	0,0760
2024	208028,9	1818172,7	0,0874	83522,1	1101836,4	0,0758 ⁶⁵

Manba: Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar muallifning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan.

2.2.3-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida korxonalarning iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha operatsion⁶⁶ faoliyati rentabelligi tahlili 2020-yilda nisbatan паст даражада шаклланиганини кўрсатади.

Хусусан, ушбу даврда корхоналар томонидан операцион faoliyatni amalga oshirish учун jami 575 483,23 mlrd so‘m xarajat qilingan bo‘lib, buning natijasida 88 399,9 mlrd so‘m miqdorida foyda olingan. Natijada, umumiy operatsion

⁶³ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁶⁴ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁶⁵ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁶⁶ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

rentabellik darajasi taxminan 0,07 foizni tashkil etgan.

Ayni davrda sanoat tarmoqlarida operatsion faoliyat xarajatlari 471 135,4 mlrd so'mni tashkil etib, ushbu xarajatlar evaziga 25 623,6 mlrd so'm foyda olingan. Bu esa sanoat sohasida operatsion rentabellik darajasining 0,054 foiz atrofida shakllanganidan dalolat beradi.

2024-yilda esa 2020-yilga nisbatan umumiy operatsion faoliyatga yo'naltirilgan xarajatlar 1 242 689,4 mlrd so'mga oshgan. Natijada umumiy operatsion foyda hajmi 119 629,0 mlrd so'mga ko'payib, 208 028,9 mlrd so'mni tashkil etgan. Ushbu o'zgarishlar fonida umumiy operatsion faoliyat rentabelligi 0,022 foiz bandga oshib, 0,087 foiz darajasiga yetgan.

Mazkur natijalar operatsion faoliyat samaradorligida ijobiy siljishlar kuzatilayotganini ko'rsatsa-da, rentabellik darajalarining pastligi korxonalar faoliyatida xarajatlarni optimallashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish zarurligini anglatadi. Shu bilan birga, sanoat tarmoqlarida operatsion rentabellik darajasi ham 2020-yilga nisbatan 0,0214 foiz bandga oshib, 0,076 foizga yetdi.

Umuman olganda, korxonalar rentabelligidagi dinamik o'zgarishlar yuqorida tahlil qilingan moliyaviy natijalardagi o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq holda shakllangan bo'lib, bu holat iqtisodiy jihatdan mantiqan asosli hisoblanadi. 2020-yildan boshlab respublika miqyosida, ayniqsa sanoat tarmoqlarida rentabellik darajasining barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilgan va 2024-yilda eng yuqori darajaga erishilgan.

Shu bilan birga, qayta ishlash sanoatida rentabellik dinamikasi nisbatan farqli bo'lib, mazkur sohada eng yuqori ko'rsatkich 2023-yilda qayd etilgan, 2024-yilda esa rentabellik darajasi biroz pasaygan. Biroq ushbu o'zgarishlarga qaramasdan, tarmoq bo'yicha umumiy ijobiy rivojlanish yo'nalishi saqlanib qolgan.

Olingan natijalar O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning turli tarmoqlarida, jumladan sanoat va qayta ishlash sohalarida asosiy fondlarning qiymati va ularning holatini tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Chunki asosiy fondlar ishlab chiqarish jarayonida o'z qiymatini bosqichma-bosqich amortizatsiya orqali tayyor mahsulotga o'tkazadi va mahsulot realizatsiya qilingach, ushbu qiymat pul shaklida korxonaga qaytadi. Boshqacha aytganda,

asosiy fondlar moliyaviy jihatdan korxonaga kiritilgan kapitalni, moddiy jihatdan esa bino-inshootlar, mashina va uskunalar, transport vositalari hamda boshqa ishlab chiqarish vositalarini ifodalaydi. Asosiy fondlarning tarkibi va qiymati bo'yicha ko'rsatkichlar 2.2.4-jadvalda keltirilgan.

2.2.4-jadval.

O'zbekiston Respublikasi asosiy fondlarining mavjudligi va holati, (mlrd. so'm)⁶⁷

Yillar	Dastlabki qayta baholangan qiymati, mlrd. so'm	Qoldiq qiymati, mlrd. so'm	Eskirish, %	Dastlabki qayta baholangan qiymati, mlrd. so'm	Qoldiq qiymati, mlrd. so'm	Eskirish, %	Dastlabki qayta baholangan qiymati, mlrd. so'm	Qoldiq qiymati, mlrd. so'm	Eskirish, %
2020	10803,3	2813,1	74,0	904,5	334,8	63,0	579,1	192,0	66,8
2021	10902,3	2623,7	75,9	969,0	418,8	56,8	559,5	241,5	56,8
2022	13525,2	3158,0	76,7	1483,9	633,9	57,3	627,3	268,2	57,3
2023	11803,7	2674,8	77,3	1457,8	628,2	56,9	500,1	249,4	50,1
2024	12073,5	1997,2	83,5	1249,9	496,3	60,3	487,8	210,1	56,9

***Manba:** Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar muallifning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan.*

Jadval ma'lumotlariga asoslanib, O'zbekiston Respublikasidagi asosiy fondlar holatini tahlil qiladigan bo'lsak, 2020-yilda mamlakat bo'yicha asosiy fondlarning dastlabki qayta baholangan qiymati 10 803,3 mlrd. so'mni tashkil etgan. Shundan qoldiq qiymati 2 813,1 mlrd. so'm bo'lib, fondlarning eskirish darajasi 74,0 %ni tashkil qilgan. Sanoat tarmoqlarida esa dastlabki qiymat 904,5 mlrd. so'm, qoldiq qiymat 334,8 mlrd. so'mni tashkil qilib, eskirish darajasi 63,0 %ga teng bo'lgan. Bu ko'rsatkich umumiy iqtisodiyotdagi darajadan 9 % punktga past ekanligi kuzatiladi.

2024-yilda mamlakat bo'yicha asosiy fondlarning dastlabki qiymati 12 073,5 mlrd. so'mga yetib, 2020-yilga nisbatan 1 270,2 mlrd. so'mga oshdi. Shu bilan birga, qoldiq qiymati 1 997,2 mlrd. so'mni tashkil etib, eskirish darajasi 83,5 %ga yetdi, ya'ni 2020-yilga nisbatan 9,5 % punktga oshgan.

Qayta ishlash sanoatida esa teskari tendensiya kuzatildi: qayta baholangan qiymat 91,3 mlrd. so'mga kamayib, 487,8 mlrd. so'mni tashkil etdi. Natijada, eskirish darajasi 9,9 % punktga kamaydi. Bu esa sohada asosiy fondlarning

⁶⁷ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

modernizatsiyasi, texnik qayta jihozlash yoki almashtirish ishlari jadallashganini ko'rsatadi.

Asosiy vositalar holatini tahlil qilish moliyaviy natijalar va rentabellik ko'rsatkichlari bilan bevosita bog'liqligini tasdiqlaydi. Umuman, aktivlar eskirishining bosqichma-bosqich o'sishi kuzatiladi. Biroq qayta ishlash sanoatida bu yo'nalish 2021-yildan boshlab ijobiy tomonga o'zgargan, ya'ni asosiy vositalarning amortizatsiyasi qisqargan.

Sanoat tarmoqlarida o'sish darajasi kichik – taxminan 1 % atrofida bo'lib, bu o'lchov xatoliklari yoki statistik og'ishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, qabul qilingan chora-tadbirlar asosiy fondlarning holatidagi salbiy tendensiyaning o'zgartirib, 2024-yilgacha 2020-yilga nisbatan eng past eskirish darajalarini tiklash imkonini berdi. Bu holat esa asosiy fondlarning yangilanishi, texnik takomillashuvi va sarmoyaviy samaradorlikning oshishini ko'rsatadi.

Shu munosabat bilan, ishlab chiqarish korxonalarining investitsion va innovatsion samaradorligini baholashda, birinchi navbatda, yirik ko'rsatkich sifatida yalpi ichki mahsulotga nisbatan investitsiyalar hajmi orqali amalga oshirilgan investitsiyalarning samaradorligini tahlil qilish muhimdir (2.2.5-jadval).

2.2.5-jadval.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga kapital qo'yilmalarning yalpi ichki mahsulotga nisbati⁶⁸

Yillar	Kapital investitsiyalar, mlrd. so'm	YIM, mlrd. so'm	YaIMdagi kapital investitsiyalar	O'sish indeksi
2020	210195,1	668038	0,315	
2021	239552,6	820536,6	0,292	0,928
2022	266240	995573,1	0,267	0,916
2023	356071,4	1204485,4	0,296	1,105
2024	403806,8	1454573,9	0,278	0,939 ⁶⁹

Manba: Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar muallifning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan.

2020–2024-yillarda O'zbekiston Respublikasi bo'yicha investitsiyalarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi barqaror o'sdi. 2023-yildan boshlab iqtisodiy barqarorlik va investitsiyaviy faoliyatning muayyan tekisligi kuzatildi, bu esa

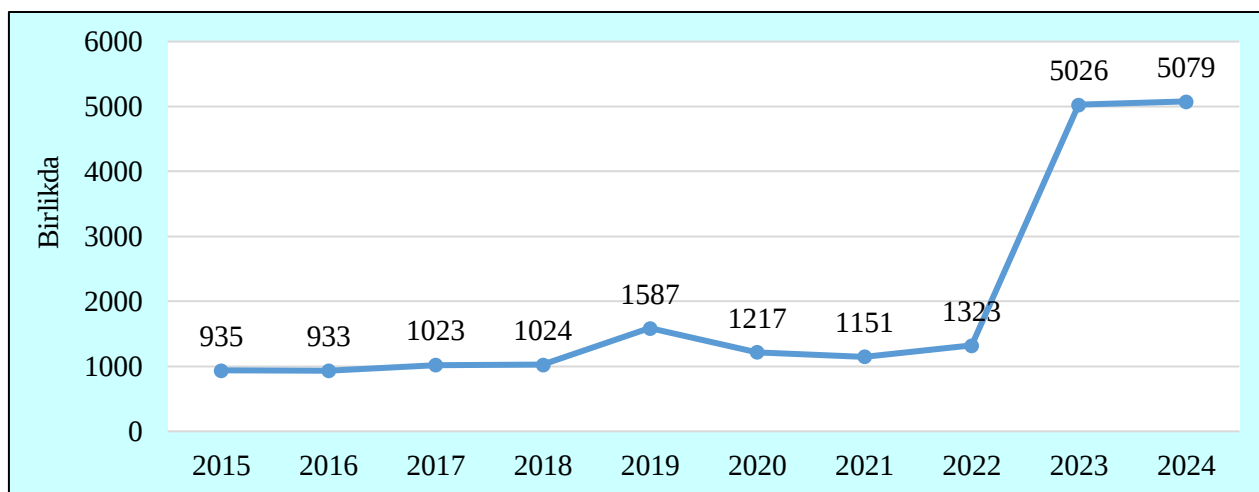
⁶⁸ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁶⁹ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

investitsion muhitdagi tizimli o'zgarishlar va strategik siyosat natijasini ko'rsatadi. 2020–2023-yillarda investitsiyalarning Yalpi ichki mahsulotdagi o'rtacha ulushi 0,92 indeks bo'lsa, 2024-yilda 0,94 indeksga yetdi, ya'ni izchil o'sish davom etdi.

Mazkur ko'rsatkichlar O'zbekiston Respublikasida investitsiyalardan foydalanish samaradorligi ortib borayotganini anglatadi. Shu bilan birga, investitsion faollikning kuchayishi innovatsion faoliyat bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu ikki jarayonning o'zaro uyg'un rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, investitsiyalardan foydalanish bo'yicha olingan tahliliy xulosalar bilan bir qatorda, endilikda O'zbekiston Respublikasida innovatsiyalarni amaliyotga joriy etgan korxonalar to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish maqsadga muvofiqdir (2.2.3-rasm).



2.2.3-rasm. O'zbekiston Respublikasida inovatsiyalar joriy qilgan korxona va tashkilotlar soni

O'zbekiston Respublikasida innovatsion⁷⁰ faoliyat holatini ko'rsatadigan asosiy indikatorlardan biri – innovatsion mahsulotlarni joriy etuvchi korxonalar soni hisoblanadi. Agar 2020-yilda mamlakat bo'ylab bunday korxonalar soni 935 tani tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib (dastlabki statistik ma'lumotlarga ko'ra) ushbu ko'rsatkich 4141 taga oshgan holda 5076 taga yetgan.

Bu esa, o'z navbatida, sanoat ishlab chiqarish hajmidagi innovatsion mahsulotlar ulushi ortib borayotgani, investitsiyalardan foydalanish samaradorligi, shuningdek, davlat tomonidan olib borilayotgan tartibga solish⁷¹ siyosatining ijobiy

⁷⁰ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁷¹ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

natija berayotganini anglatadi⁷². Bundan tashqari, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, muqobil texnologiyalar va yangi mahsulotlar ishlab chiqishga qaratilgan strategik yondashuvlarning kuchayganligini ham ko'rsatadi.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasida investitsiya va innovatsion faoliyat holatini tahlil qilish asosida quyidagicha xulosa qilish mumkin: asosiy vositalarni jismoniy va ma'naviy yangilash⁷³, shuningdek, ushbu maqsadlar uchun zarur investitsiya resurslarini jalb qilish dolzarb masalaga aylangan. Iqtisodiy muhitni sarmoyalar va innovatsiyalar uchun yanada qulaylashtirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar fonida, byudjet mablag'lari orqali qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari chegaralangan bo'lib qolmoqda. Shu sababli, ishlab chiqarish vositalariga investitsiya kiritishni rag'batlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va mavjud aktivlarni yangilashni ta'minlash uchun samarali mexanizmlarni ishlab chiqish zarur.

Hozirgi bosqichda nisbiy barqarorlikka ega bo'lgan yirik va o'rta korxonalar faoliyatini yanada faollashtirish, ularning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, shuni ham ta'kidlash joizki, bunday korxonalar innovatsiyalarga investitsiya kiritishda hali ham sezilarli darajada inertsia bilan ajralib turmoqda.

Shu nuqtai nazardan, innovatsion investitsiyalarni rag'batlantiruvchi omillarni aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada eng muhim choralardan biri sifatida soliq tizimini optimallashtirish va investitsion rag'batlarni kuchaytirish zarurati yuzaga chiqadi.

Ayniqsa, yirik va o'rta korxonalar faoliyati uchun aktivlarni yangilashga qaratilgan investitsiyalarni moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish, ularning o'ziga xos ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Shuningdek, soliq tizimini takomillashtirish orqali qo'shimcha investitsiya mablag'larini shakllantirish uchun⁷⁴ yetarli zamin mavjud bo'lib, bu

⁷² диссертация 08.05 для ап.

⁷³ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

⁷⁴ 23-35.pdf <https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/download/3557/3096>.

imkoniyatlardan oqilona foydalanish, investitsion-innovatsion faoliyatni yangi bosqichga olib chiqishda muhim rol o'ynaydi.

2.3. Milliy iqtisodiyot subyektlarining investitsiya va innovatsion faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va rag'batlantirishning amaldagi mexanizmi

Investitsiya va innovatsion siyosat⁷⁵ milliy iqtisodiy tizim doirasida investitsiya va innovatsion ustuvorliklarni amalga oshirish strategiyalari majmui sifatida qaralishi mumkin. Aynan shu yondashuv globallashuv sharoitida milliy iqtisodiyotning zarur raqobatbardoshlik darajasiga erishishining muhim sharti hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyotida barqaror rivojlanishga intilish uchun innovatsion modelni samarali joriy etishga to'sqinlik qiluvchi ko'plab muammolar mavjud. Ushbu muammolarni hal qilish⁷⁶ hamda mavjud institutsional muhitni tubdan yaxshilash maqsadida zamonaviy milliy innovatsion tizimni, ya'ni ilmiy ishlab chiqarish majmuasini kompleks tarzda shakllantirish eng maqbul yechim hisoblanadi.

Bunday tizim yangi texnologik tartibning asosini tashkil etib, ilm-fan, ta'lim, tadbirkorlik, innovatsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlari hamda intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlarini o'z⁷⁷ ichiga olishi lozim.

Milliy iqtisodiyotning⁷⁸ rivojlanishini jadallashtirishda innovatsion va investitsiya mexanizmlarini shakllantirishning asosiy vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi. Barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun innovatsion model yaratish, davlat va hududiy dasturlarni tashkil etish, investitsiya va innovatsion faoliyatni rag'batlantirishga qaratilgan samarali boshqaruv tizimlarini joriy etish, texnologik,

⁷⁵ 2025_МОНОГРАФИЯ_Зотикова О.Н.

⁷⁶ Федорова Наталья Михайловна Формирование инновационно-инвестиционной политики в интегрированных научно производственных комплексах: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 Воронеж 2015 <http://dlib.rsl.ru/rsl01007000000/rsl01007893000/rsl01007893270/rsl01007893270.pdf>.

⁷⁷ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ "О науке и государственной научно технической политике" (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – "ЮРКОМПАНИ", 2012 г.

⁷⁸ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ "О науке и государственной научно технической политике" (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – "ЮРКОМПАНИ", №, 2012 г.

kadrlar, moliyaviy va boshqa resurslar bilan dastur va loyihalarni tizimli ta'minlash.

Bulardan tashqari, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, innovatsion va investitsion muhitni qo'llab-quvvatlovchi qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazani yaratish, fan va texnika yutuqlarini hamda raqobatbardosh mahsulotlarni joriy etish mexanizmini rivojlantirish hamda iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini kompleks rivojlantirish, shular qatoridan o'rin olgan.

Biroq, 2025 yilgi iqtisodiyotda investitsiya va innovatsion jarayonlarni rivojlantirishni cheklovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat. Bular, investitsiya va innovatsion jarayonlarni boshqarish uchun samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning yetishmasligi, moliya resurslari bozorida jalb qilingan mablag'larning yuqori qiymati, korxonalarning o'z mablag'larining yetishmasligi va davlat tomonidan moliyaviy hamda investitsion yordamning cheklanganligi, innovatsion va ilmiy-texnik faoliyat sohasida samarali sheriklik va o'zaro hamkorlik mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmaganligi hamda ilmiy-texnik ishlanmalarga yo'naltirilgan kadrlarning cheklangan ilmiy-texnik salohiyati, makroiqtisodiy sharoit va dinamikadagi individual muammolar⁷⁹, xususan inflyatsiya darajasining yuqoriligi.

O'zbekiston Respublikasida innovatsion ishlanmalarni rag'batlantirish va amalga oshirish ishbilarmonlik muhitini yaxshilashni talab qiladi. Buning asosiy vazifalari sifatida mamlakatda investitsiya va innovatsiyalarni tartibga soluvchi institutlar faoliyatining sifatini oshirish, tanlangan⁸⁰ ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirishda davlat iqtisodiy siyosatini investitsiyalar va innovatsiyalarga moslashtirish hamda uning barqarorligini ta'minlash, investitsiyalarni rivojlantirish⁸¹ siyosatini umumiy sanoat siyosati va sanoat landshaftini rejalashtirilgan qayta qurish tamoyillari bilan muvozanatlash, shuningdek, hukumat

⁷⁹ 2025 МОНОГРАФИЯ Зотикова О.Н.

⁸⁰ 2025 МОНОГРАФИЯ Зотикова О.Н.

⁸¹ Управление федеральным округом на основе программно-целевого подхода: методологическое, методическое и организационно-экономическое обеспечение. <http://av.disus.ru/avtoreverat/1611143-1-upravlenie-federalnim-okrugom-osnove-programmno-celevogo-podhoda-metodologicheskoe-metodicheskoe-organizacionno-ekonomicheskoe-obespecheni.php>.

qarorlari va davlat siyosatini iqtisodiy rivojlanish hamda innovatsion salohiyatni oshirishning eng muhim omillaridan biri sifatida yuqori malakali inson kapitalini shakllantirish va undan foydalanish sifatini oshirishga yo'naltirishdir⁸².

Davlat investitsion-innovatsion siyosatini ishlab chiqishda muhim tamoyillar va strategik yondashuvlar sifatida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlar hamda loyiha-konstruktorlik ishlarini uzluksiz rivojlantirish va mutanosib qo'llab-quvvatlash, intellektual mehnatni rag'batlantirish va rivojlantirish, samaradorlik, raqobatbardoshlik va innovatsiyalarni oshirishga yordam beruvchi ustuvor ilmiy-texnik yo'nalishlarni aniqlash, investitsiya resurslarini ustuvor yo'nalishlarga jamlash, ilmiy-texnik va innovatsion faoliyatni iqtisodiy, tashkiliy, huquqiy va institutsional jihatdan ta'minlashni optimallashtirish, shuningdek, iqtisodiyotning⁸³ barcha darajalarida va barcha tarmoqlarida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish hamda investitsiya va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish⁸⁴ ko'zda tutiladi.

Investitsion va innovatsion siyosat vositalari korxonalarining innovatsion faoliyatini samarali rag'batlantirish hamda rivojlanish vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun moliyaviy, moddiy, insoniy va tashkiliy resurslarni tizimli safarbar etishga qaratilgan. Davlat organlarining asosiy strategik vazifasi iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlariga moliyaviy va intellektual kapitalni maqsadli yo'naltirish hamda ushbu resurslarni jamlashdan iborat bo'lib, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan innovatsion faoliyatning strategik ustuvor yo'nalishlari qonunchilik darajasida aniq belgilangan⁸⁵. Bu yo'nalishlar mamlakatda innovatsion rivojlanish barqarorligini ta'minlash⁸⁶, iqtisodiy salohiyatni kuchaytirish va raqobatbardoshlik

⁸² Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ “О науке и государственной научно технической политике” (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е. Усанова). – “ЮРКОМПАНИ”, 2012 г.

⁸³ Федорова Наталья Михайловна Формирование инновационно-инвестиционной политики в интегрированных научно производственных комплексах: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 Воронеж

2015 <http://dlib.rsl.ru/rsl01007000000/rsl01007893000/rsl01007893270/rsl01007893270.pdf>.

⁸⁴ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ “О науке и государственной научно технической политике” (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – “ЮРКОМПАНИ”, 2012 г.

⁸⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 – 2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida” 06.07.2022-yildagi PF-165-son Farmoni, <https://lex.uz/ru/docs/-6102462>.

⁸⁶ Book_of_Proceedings_ esdBaku2021_Online.p df https://www.esd-conference.com/upload/book_of_proceedings/Book_of_Proceedings_esdBaku2021_Online.pdf.

darajasini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda innovatsion⁸⁷ va investitsion rivojlanishni rag'batlantirish uchun texnologik parklar⁸⁸, klasterlar, venchur kompaniyalar, startup akseleratorlari va inkubatorlar orqali startup tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, davlat mexanizmlari orqali innovatsion tashkilotlarning ulushini oshirish va samarali boshqarish⁸⁹ kabi choralari amalga oshiriladi.

Bulardan tashqari, hududlarda kichik biznesning innovatsion faoliyatini faollashtirish, yangi mahsulot va texnologiyalarni bozorga yetkazish orqali innovatsiyalarga talabni shakllantirish, mavjud kapital va moliyaviy resurslarni⁹⁰ radikal innovatsiyalarga yo'naltirish hamda ta'limning barcha bosqichlarida ijodkorlik, innovatsion tadbirkorlik va ratsionalizatorlik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali malakali kadrlarni⁹¹ tayyorlash choralari ham shular qatoridan o'rin olgan.

O'zbekistonda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash tizimi keng ko'lamli vositalar majmuasiga tayanadi va bu vositalar innovatsiyalarni rivojlantirish, tijoratlashtirish hamda amaliyotga joriy etishda muhim ahamiyatga ega. Ular bevosita moliyaviy qo'llab-quvvatlash (davlat byudjeti, grantlar, subsidiyalar), fiskal va soliq imtiyozlari (soliq yengilliklari, investitsiya chegirmalari, amortizatsiya koeffitsiyentlarini oshirish⁹²) hamda institutsional va boshqa rag'batlantiruvchi vositalarni (texnoparklar, inkubatorlar, transfer markazlari, intellektual mulkni himoya qilish va institutsional hamkorlik) o'z ichiga oladi, bu esa xususiy sektorni innovatsiyalarga jalb etish va innovatsion ekotizimning barcha bosqichlarini rivojlantirishga xizmat qiladi (2.3.1-rasm).

⁸⁷ диссертация 08.05 для ап.

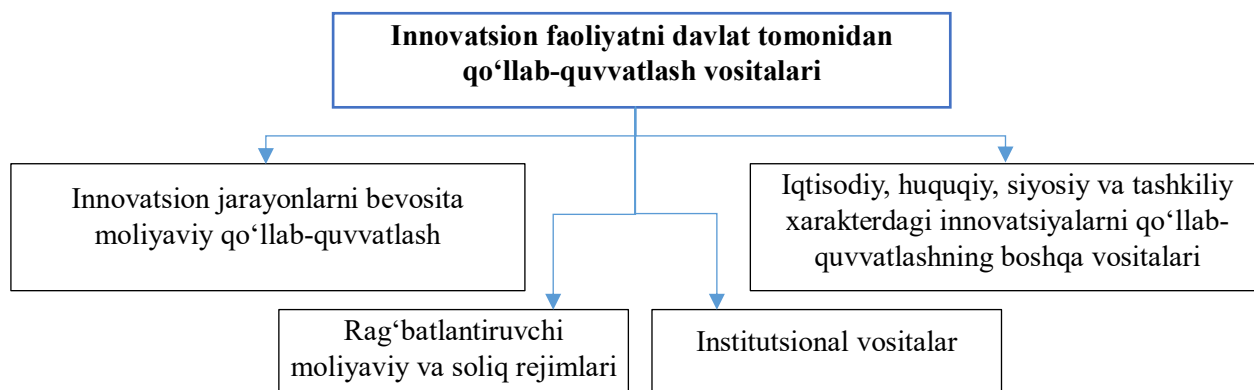
⁸⁸ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ "О науке и государственной научно технической политике" (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – "ЮРКОМПАНИ", 2012 г.

⁸⁹ Dissertaciya_Glazkov_a_VV.pdf https://mgusu.ru/science/Dissoveti/Zashita_dissert/glazkova-valeriya-viktorovna/Dissertaciya_Glazkova_VV.pdf.

⁹⁰ Improvement of innovative-investment potential of the problematic regions economy on the basis of activation of institutes of development in process of improvement of the mechanism of state-private partnership <https://ieeexplore.ieee.org/document/8085752>.

⁹¹ диссертация 08.05 для ап.

⁹² 2025_МОНОГРАФИЯ_Зотикова О.Н.



2.3.1-rasm⁹³. Kompaniyalarning innovatsion faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishning asosiy vositalari (Muallif tomonidan tuzilgan)

O'zbekistonda innovatsion jarayonlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash korxonalarda yangi texnologiyalarni yaratish⁹⁴, ilmiy-tadqiqot markazlarini moliyalashtirish, startap va kichik innovatsion biznesni rag'batlantirish, shuningdek, yetakchi olimlar va texnologik loyihalarni grant, imtiyozli kredit va davlat kafolatlari⁹⁵ orqali qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Bu vositalar byudjet mablag'lari, soliq va bojxona imtiyozlari hamda maxsus moliya-kredit institutlari orqali amalga oshirilib, iqtisodiyotda innovatsion faoliyatni kengaytirishga xizmat qiladi⁹⁶.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, davlat va mahalliy byudjetlardan to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish imkoniyatlari nisbatan cheklangan bo'lib, so'nggi yillarda innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda davlat byudjeti mablag'larining ulushi umumiy hajmda atigi 1,5 % atrofida saqlanib qolmoqda (2.3.1-jadval).

2021–2024-yillarda O'zbekistonda innovatsion faoliyat statistikasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, 2021-yilda innovatsiyalarni joriy etgan korxonalar ulushi 2020-yilga nisbatan 0,8 foizga pasaygan, biroq keyingi yillarda ijobiy dinamikaga ega bo'lib, 2024-yilda 16,3 foizga yetdi.

⁹³ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ “О науке и государственной научно технической политике” (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е Усанова). – “ЮРКОМПАНИ”, 2012 г.

⁹⁴ https://www.omgtu.ru/general_information/institutes/institute-of-design-and-technology/faculty-of-economics-and-ser-vice-technologies/thedepartment-of-economics-and-management/Izdaniya.pdf.

⁹⁵ 2025_МОНОГРАФИЯ_Зотикова О.Н.

⁹⁶ Научно-практический комментарий к Федеральному закону от 23 августа 1996 г. №127-ФЗ “О науке и государственной научно технической политике” (постатейный) (под редакцией академика Российской академии образования В.Е.Усанова). – “ЮРКОМПАНИ”, 2012 г.

2.3.1-jadval.

Sanoat korxonalarida innovatsiyalarni joriy etish

Yillar	Innovatsiyalarni joriy etgan korxonalar ulushi, %	Joriy qilingan innovatsiyalar soni, dona	Mahsulotlarning innovatsion turlarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi	Sotilgan innovatsion mahsulotlarning sanoat hajmidagi ulushi, %
2020	13,1	4290	6440	5,6
2021	12,6	4118	6181	4,9
2022	14,3	4792	7192	5,1
2023	15,2	5324	7990	5,3
2024	16,3	6143	9212	5,8

***Manba:** Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar muallifning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan.*

Bu korxonalarning mahsulotlarida innovatsion xususiyatlar izchil ortayotganini bildiradi. Shu bilan birga, innovatsiyalar hajmi umumiy mahsulotlar ichida hali kichik bo'lib, ularning ko'pchiligi qazib olish va past texnologiyali tarmoqlarga to'g'ri keladi. Moliyaviy tahlil shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyat xarajatlarining 80 foizdan ortig'i korxonalar o'z mablag'lari hisobidan qoplanadi, tashqi moliyalashtirish hissasi esa sezilarli emas. Bu esa davlat tomonidan qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlarni kuchaytirish zaruratini ko'rsatadi.

O'zbekistonda innovatsion faoliyatni moliyalashtirish va rag'batlantirish tizimi asosiy qismida davlat va xususiy sektorning hamkorligiga tayanadi. Aksariyat mablag'lar qazib olish korxonalari va past texnologiyali sanoat tarmoqlariga yo'naltiriladi, bu esa mavjud texnologik tuzilmani saqlab qolishga xizmat qilsa-da, sifat jihatidan tezkor o'zgarishlarga yordam bermaydi. Shu bilan birga, innovatsion jarayonlarning 80%dan ortig'i o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi, ba'zi yillarda esa qo'shimcha tashqi manbalar jalb qilinadi.

Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashning asosiy vositalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, intellektual mulk huquqlarini mustahkamlash, sifat va standartlar tizimini joriy qilish, ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, monopoliyalarning innovatsion jarayonlarga ta'sirini tartibga solish, axborot resurslaridan foydalanishni kengaytirish, davlat buyurtmalari orqali moliyaviy rag'batlantirish hamda innovatsion mahsulotlarni xalqaro bozorda ilgari surish.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning samarali shakllaridan biri venchur kapital bo'lib, u mahsulot hayotiy tsiklining barcha bosqichlarida qo'llaniladi: biznes-inkubatorlar va startaplarni moliyalashtirish, prototip va tijorat rivojlanishi, yangi korxonalarni tashkil etish va raqobatbardoshlikni oshirish. Venchur investitsiyalar risklarni taqsimlash va kapital ulushi orqali istiqbolli loyihalarni qo'llab-quvvatlaydi.

Soliq siyosati innovatsion faoliyatni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu, jumladan, soliq imtiyozlari, investitsiya solig'i krediti, maxsus amortizatsiya siyosati va soliqqa tortilmaydigan zaxira fondlarini yaratish orqali amalga oshiriladi. Bunday vositalar korxonalarning o'z mablag'larini innovatsiyalarga qayta yo'naltirishini rag'batlantiradi va byudjetga ortiqcha yuklamasdan samaradorlikni oshiradi.

O'zbekistonda ilg'or xalqaro tajribalarga tayangan holda, soliq imtiyozlari innovatsion xarajatlar bilan bevosita bog'lanadi, bu esa xususiy sektor mustaqilligini ta'minlaydi, sun'iy qo'llab-quvvatlanadigan bozorlarning shakllanishini cheklaydi va byurokratik to'siqlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, davlatning tartibga solish mexanizmlari umumiy iqtisodiy barqarorlikni saqlab qolgan holda, investitsiya va innovatsion jarayonlarni tizimli, adolatli va samarali rag'batlantirishga yo'naltirilgan.

O'zbekistonda innovatsion faoliyatni moliyalashtirish va rag'batlantirish tizimi davlat va xususiy sektor o'rtasidagi muvozanatli hamkorlikka tayanadi. Aksariyat investitsiyalar qazib olish korxonalari va past texnologiyali sanoat tarmoqlariga yo'naltiriladi, bu esa mavjud texnologik tuzilmani saqlashga yordam bersa-da, sifat jihatidan tezkor va sifatli o'zgarishlarni rag'batlantirmaydi. Shu bilan birga, innovatsion jarayonlarning aksariyati, ya'ni 80%dan ortig'i, korxonalar o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi, ba'zi yillarda esa tashqi manbalarni jalb qilish orqali qo'shimcha resurslar topishga urinishlar mavjud. Bu esa, o'z navbatida, innovatsion faoliyatni kengaytirish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish uchun moliyaviy barqaror mexanizmlarning zarurligini ko'rsatadi.

Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashning asosiy mexanizmlari institutsional, huquqiy, tashkiliy va siyosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Ularga quyidagilar kiradi: innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, intellektual mulk huquqlarini

mustahkamlash, sifat va sertifikatlashtirish tizimini joriy etish, ta'lim va kadrlarni qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, monopoliyalarning innovatsion jarayonlarga ta'sirini tartibga solish, axborot resurslaridan foydalanishni kengaytirish, davlat buyurtmalari orqali moliyaviy rag'batlantirish va innovatsion mahsulotlarni xalqaro bozorda ilgari surish.

Moliyalashtirishning eng istiqbolli vositalaridan biri ventchur kapital bo'lib, u mahsulot hayotiy tsiklining barcha bosqichlarida qo'llaniladi. Ventchur moliyalashtirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: innovatsion g'oyalarni tahlil qilish va biznes-inkubatorlarda ishga tushirish, prototip ishlab chiqarish va tijoratlashtirish, yangi korxonalarni tashkil etish va ularni bozorga chiqishga tayyorlash. Ventchur investitsiyalar risklarni taqsimlash va kapital ulushi orqali istiqbolli loyihalarni qo'llab-quvvatlaydi, shuningdek, yangi boshlanuvchilar va jadal rivojlanayotgan korxonalar faoliyatini rag'batlantiradi.

Soliq siyosati innovatsion faoliyatni rag'batlantirishning muhim mexanizmlaridan biridir. U soliq imtiyozlari, investitsiya solig'i krediti, tezlashtirilgan amortizatsiya va soliqqa tortilmaydigan zaxira fondlari yaratish orqali amalga oshiriladi. Ushbu mexanizmlar korxonalarga innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun zarur mablag'larni jamlash va ularni qayta investitsiya qilish imkonini beradi, byudjetga ortiqcha yuklama solmasdan iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Soliq imtiyozlarining samarali qo'llanilishi xususiy sektorning mustaqilligini ta'minlaydi, sun'iy qo'llab-quvvatlanadigan bozorlarning shakllanishini cheklaydi va byurokratik to'siqlarni kamaytiradi.

Shuningdek, O'zbekiston amaliyotida investitsiya va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun bojxona va tashqi iqtisodiy mexanizmlar ham keng qo'llaniladi. Masalan, ishlab chiqarilmaydigan yoki loyiha talablariga javob bermaydigan xomashyo, uskunalar va butlovchi buyumlar importi uchun boj va soliq imtiyozlari belgilangan. Bu esa innovatsion loyihalarning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi va mamlakatda ilg'or texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantiradi.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasida innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va moliyalashtirish tizimi kompleks yondashuvni talab qiladi.

Davlatning tartibga soluvchi va qo‘llab-quvvatlovchi roli, soliq va moliyaviy vositalar, ventur kapital va institutsional infratuzilma birlashib, korxonalarni innovatsion rivojlanishga jalb qiladi. Bu esa o‘z navbatida milliy iqtisodiyotning barqarorligi, raqobatbardoshligi va uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

2-bob bo‘yicha xulosalar

1. Investitsiya va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish iqtisodiyotda ushbu faoliyatni amalga oshirish shart-sharoitlarini dastlabki baholashni talab etadi. Mamlakatda investitsiya muhiti darajasini aniqlash maqsadida investitsiya va innovatsion faoliyatning keng qamrovli tahlili o‘tkaziladi.

Davlat siyosatini shakllantirish va takomillashtirish jarayonida asosiy vazifa – milliy iqtisodiyotning investitsion-innovatsion holatini hamda undagi tadbirkorlik subyektlarining investitsiya va innovatsion faoliyati ko‘rsatkichlarini aniqlashdir⁹⁷.

Mavjud baholash ko‘rsatkichlari ko‘pincha subyektiv xarakterga ega bo‘lib, ular korxonalarning faoliyat natijalaridan ko‘ra, iqtisodiyotning investitsion va innovatsion salohiyatini baholashga qaratilgan.

2. Mazkur muammoni hal etish uchun O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining sarmoyaviy va innovatsion holatini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar to‘plami ishlab chiqilgan.

Ushbu ko‘rsatkichlar uch guruhga bo‘lingan: iqtisodiyotning umumiy holatini ifodalovchi ko‘rsatkichlar, potentsial investitsiya samaradorligi ko‘rsatkichlari hamda investitsiyalarni rivojlantirish samaradorligi ko‘rsatkichlari. Ularning afzalligi shundaki, ko‘rsatkichlarning obektiv statistik qiymatlari yoki ularning tarkibiy qismlari bevosita kuzatilishi mumkin bo‘lib, ushbu indekslar ular asosida hisoblanadi.

3. O‘zbekiston iqtisodiyotidagi korxonalarning holati past rentabellik va mahsulotlarning past qo‘shilgan qiymati bilan tavsiflanadi, bu esa past samaradorlik darajasini ko‘rsatadi. Ushbu holatning asosiy sababi – asosiy fondlarning sezilarli darajada eskirganligi hisoblanadi. Korxonalarning innovatsion faoliyati va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi borasida ham yetarlicha ijobiy natijalarga erishilmagan.

⁹⁷ 2025_МОНОГРАФИЯ_Зотикова О.Н.

4. O'zbekiston sanoati tizim tuzuvchi faoliyat turi bo'lib, ishlab chiqarish sanoati va mashinasozlik sanoatning tizim shakllantiruvchi turlari hisoblanadi. Iqtisodiy faollik asosan yirik va o'rta korxonalar tomonidan amalga oshiriladi, ular orasida ko'pchiligi yirik soliq to'lovchilar sifatida ajralib turadi. Shu bois, ushbu korxonalarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish milliy iqtisodiyot uchun katta ahamiyatga ega.

Tizimli korxonalarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari iqtisodiyotdagi o'rtacha ko'rsatkichlardan farq qilmaydi, ba'zida undan pastroq bo'lishi mumkin. Ayniqsa, asosiy vositalarning eskirish darajasi muhim muammo sifatida saqlanib qolmoqda. Shu sababli, iqtisodiyotni innovatsion va investi-tsiyaviy rivojlanish yo'nalishlariga qayta yo'naltirish nafaqat zarur, balki dolzarb vazifa hisoblanadi⁹⁸.

⁹⁸ Improvement of innovative-investment potential of the problematic regions economy on the basis of activation of institutes of development in process of improvement of the mechanism of state-private partnership <https://ieeexplore.ieee.org/document/8085752>.

3-BOB. MILLIY IQTISODIYOTNI INVESTITSİYALAR VA INNOVATSİYALARNING RIVOJLANISHINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILASHTIRISH YO‘LLARI

3.1. Iqtisodiyot subyektlarining investitsiya faolligini rag‘batlantirish mexanizmi

O‘zbekiston Respublikasida investitsiya va innovatsion faoliyatning rivojlanishida davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan ta’sir vositalari turli shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Oldingi tahlillarga asoslanib, ushbu vositalarni quyidagi ikki asosiy guruhga ajratish maqsadga muvofiq:

Davlatning bevosita ta’sir ko‘rsatish vositalari – ilmiy-tadqiqot institutlari faoliyatini moliyalashtirish, investitsion va innovatsion loyihalarni byudjet mablag‘lari hisobidan qo‘llab-quvvatlash, resurs va mahsulot turlarini taqsimlash kabi choralarni o‘z ichiga oladi.

Davlatning bilvosita ta’sir ko‘rsatish vositalari – soliq imtiyozlari, preferensiyalar, grantlar, imtiyozli kreditlar va boshqa fiskal mexanizmlar (masalan, soliq stavkalarini maqbullashtirish) orqali amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, amaliyotda to‘g‘ridan-to‘g‘ri subsidiyalar ajratilishi yoki imtiyozli soliqqa tortish mexanizmlarining joriy etilishi har doim ham ishlab chiqarish ko‘rsatkichlarini oshirishga yoki innovatsion mahsulotlar sifatini yaxshilashga olib kelmaydi. Bunday moliyaviy rag‘batlantirish vositalari faqatgina institutsional va tashkiliy islohotlar bilan uyg‘un holda qo‘llanilgandagina kutilgan ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Innovatsion faoliyatni samarali amalga oshirish jarayonida davlat organlari va mansabdor shaxslarning qaror qabul qilishdagi shaffofligi, huquqiy asoslanganligi hamda hisobdorlik tamoyillariga rioya qilinmasligi holatlari ham muhim muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Innovatsion faoliyatni aniq belgilash, uni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish va ustuvor yo‘nalishlarni tanlashda tizimli yondashuv yetarli darajada shakllanmagan.

O‘zbekiston Respublikasida zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya va innovatsiya faoliyatini samarali tashkil etish hamda uning davlat tomonidan tartibga

solinishini ta'minlash mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Mazkur sohada amalga oshirilayotgan islohotlar institutsional, huquqiy, moliyaviy, infratuzilmaviy va raqamli mexanizmlar orqali izchil ravishda rivojlanmoqda. Shu bilan birga, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tizimli muammolar va yangi shart-sharoitlar talablariga javob beradigan ilg'or yondashuvlarni joriy etish zaruratini ham yuzaga keltirmoqda.

Institutsional tartibga solish mexanizmlari. O'zbekistonda investitsiya va innovatsiya faoliyatini muvofiqlashtiruvchi institutsional mexanizmlar ko'p darajali va funksional jihatdan diversifikatsiyalashgan shaklda namoyon bo'lmoqda. Jumladan, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Innovatsion rivojlanish agentligi, Davlat aktivlarini boshqarish agentligi, Taraqqiyot strategiyasi markazi kabi davlat tuzilmalari mazkur faoliyatning turli jihatlarini muvofiqlashtirish, strategik yo'nalishlarni belgilash, loyihalarni ekspertiza va monitoring qilish vazifalarini bajarmoqda. Bu jarayonlarda "Yagona investitsiya portali" orqali investitsiya loyihalarini ro'yxatdan o'tkazish, baholash va kuzatuvda ushlab qolish kabi amaliy mexanizmlar faol qo'llanilmoqda.

Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. Investitsiya va innovatsiya sohasidagi huquqiy asoslar davlat siyosatining izchil rivojlanishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi va "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi qonunlari ushbu sohadagi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar bo'lib, ular amaliyotda qo'llanilayotgan strategiyalar va chora-tadbirlar bilan uyg'unlashtirilgan. Ayniqsa, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" va "Innovatsion rivojlanish strategiyasi" kabi davlat dasturlari orqali sohaga strategik yondashuv shakllantirilgan. Loyihalarni "loyiha pasporti" asosida rasmiylashtirish, ularning huquqiy jihatdan himoyalanganligini ta'minlaydi.

Moliyaviy va soliq rag'batlantirish vositalari. Investitsiya va innovatsiya faoliyatining moliyaviy qo'llab-quvvatlanishi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Davlat tomonidan ajratilayotgan grantlar va subsidiyalar, jumladan, 2025-yil uchun ilmiy-tadqiqot ishlariga mo'ljallangan 1,2 trillion so'm budget mablag'i, sohaga investitsion jozibadorlik bag'ishlamoqda. Shu bilan birga, IT-sektor, texnopark rezidentlari va texnologik innovatsiyalarga doir loyihalar uchun belgilangan soliq imtiyozlari esa, amaldagi Soliq kodeksida mustahkamlangan.

Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish. Innovatsion infratuzilma – iqtisodiyotning yangilanish va texnologik taraqqiyotining asosiy tayanchi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda 17 ta texnopark, 22 ta innovatsion markaz, 12 ta biznes-inkubator va 6 ta akselerator faoliyat yuritmoqda. Ularning faoliyati davlat grantlari, subsidiyalar, imtiyozli yer uchastkalari va logistik infratuzilma orqali qo'llab-quvvatlanmoqda. Misol tariqasida, "Yashnobod" innovatsiya texnoparki va IT-Park Uzbekistan kabi infratuzilma obyektlarida KPI tizimlari orqali samaradorlik baholanmoqda.

Kadrlar salohiyati va bilimlar transferi. Innovatsiya jarayonlarining samaradorligi malakali kadrlar bilan bevosita bog'liq. Mamlakatda oliy ta'lim muassasalari va xorijiy universitetlar bilan hamkorlikda innovatsion yo'nalishlar bo'yicha ta'lim dasturlari yo'lga qo'yilmoqda. "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali yosh olimlarning xorijda ta'lim olishi uchun imkoniyatlar yaratilmoqda. Shuningdek, InnoStaff dasturi doirasida texnoparklar va biznes-inkubatorlarda faoliyat yurituvchi mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish ishlari amalga oshirilmoqda.

Raqamlashtirish va nazorat mexanizmlari. Investitsiya va innovatsiya jarayonlarini avtomatlashtirish, oshkoralikni ta'minlash va korrupsiya omillarini cheklash maqsadida raqamli platformalar yaratilmoqda.

"E-Invest" – investitsiya loyihalarini boshqarishga mo'ljallangan yagona elektron tizim bo'lib, "InnoGrant.uz" platformasi orqali innovatsion loyihalarning grant jarayonlari avtomatlashtirilgan va ekspert baholashi orqali amalga oshiriladi. "Openbudget.uz" orqali esa, davlat mablag'larining sarflanishi ochiq monitoring qilinadi.

Muammolar va takomillashtirish zarurati. Har qancha islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, investitsiya va innovatsiya faoliyatida bir qator tizimli

muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, byurokratik to'siqlar, hujjatlarning ortiqcha yuklama tug'dirishi, huquqiy talqinlardagina aniqlik yetishmasligi, infratuzilmaning ayrim segmentlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi va yuqori malakali mutaxassislar tanqisligi kabi masalalar hal etilishini talab qiladi. Shuningdek, venchur sarmoyalar bozori yetarlicha rivojlanmagani startaplar faoliyatiga to'sqinlik qilmoqda.

Davlat-xususiy sheriklik va investitsiya muhitini yaxshilash. Investitsiya-innovatsiya jarayonlarida davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarini kengaytirish orqali xususiy sektor faolligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirda DXShning huquqiy asoslari shakllangan bo'lsa-da, uning amaliyotda keng qo'llanilishi, investitsiyaviy kafolatlar va samarali loyiha boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirish talab etilmoqda. Shuningdek, xususiy investitsion fondlar va venchur kapitalini jalb qilish maqsadida qulay huquqiy va iqtisodiy muhit yaratish dolzarb vazifalardan sanaladi.

Yuqorida olib borilgan tahliliy izlanishlar asosida O'zbekistonda investitsiya-innovatsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish sohasida izchil islohotlar amalga oshirilayotganligini qayd etish mumkin. Mamlakatda institutsional, huquqiy, moliyaviy va raqamlashtirish mexanizmlarining shakllanishi va rivojlanishi investitsiya muhitini yaxshilash, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Ayniqsa, davlat organlari o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan faoliyat, "Yagona investitsiya portal", "E-Invest", "InnoGrant.uz" kabi raqamli platformalarning joriy etilishi, innovatsion infratuzilmaning (texnoparklar, biznes-inkubatorlar, akseleratorlar va markazlar) kengayishi va moliyaviy rag'batlar tizimining takomillashtirilishi investitsiya-innovatsiya jarayonlarini tizimli boshqarish imkonini yaratayotgani aniq namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, soha rivoji uchun bir qator hal etilishi lozim bo'lgan muammolar ham mavjud. Jumladan, byurokratik to'siqlar va ortiqcha hujjatbozlik, venchur kapital bozorining yetarli darajada shakllanmaganligi, infratuzilmani modernizatsiya qilish zarurati, kadrlar tayyorlashda amaliy ko'nikmalar yetishmasligi, mahalliy hokimiyatlarning ishtirokini optimallashtirish kabi masalalar dolzarb hisoblanadi.

Bundan tashqari, ta'lim va ilmiy tadqiqot sohalarini innovatsion ehtiyojlar bilan integratsiyalash, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish va davlat-xususiy sheriklik asosida yangi moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish ustuvor vazifalar sifatida namoyon bo'lmoqda. Milliy innovatsiya tizimini baholovchi maxsus platformalarni yaratish va innovatsion faoliyat samaradorligini monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, hozirgi kunda O'zbekistonda investitsiya-innovatsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning zamonaviy mexanizmlari shakllanmoqda va ularni yanada rivojlantirish uchun kompleks yondashuv, inson kapitaliga investitsiyalar hamda innovatsion ekotizimni barqaror qurishga yo'naltirilgan yangi strategiyalar ishlab chiqish dolzarblik kasb etadi. Bu jarayon mamlakatning iqtisodiy o'sishi, texnologik taraqqiyoti va global raqobatdoshlikdagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'tkazilgan tahlillar O'zbekiston iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillarni aniqlash imkonini berdi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Mavjud ishlab chiqarish infratuzilmasining jismoniy va ma'naviy jihatdan eskirganligi, texnik qayta jihozlash darajasining pastligi;
2. Investitsion faoliyatda tizimli yondashuvning yetishmasligi, ya'ni ko'plab loyihalarning alohida tashabbus sifatida amalga oshirilishi;
3. Asosiy ishlab chiqarish fondlarining muntazam ravishda yangilanmasligi va texnik xizmat ko'rsatish ishlarining izchil olib borilmasligi.

Masalan, 2.2.3-jadvalda asosiy fondlarning holati va ularning eskirish darajasi bo'yicha statistik ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, ularning dinamikasi ishlab chiqarish resurslarining yangilanishiga oid muammolarni aniq ko'rsatadi. Korxonalar kesimidagi tahlillar esa shuni ko'rsatadiki, fondlar holatidagi ijobiy o'zgarishlar asosan ayrim individual investitsion loyihalarga bog'liq bo'lib, ushbu loyihalar yakunlangach, ishlab chiqarish bazasi yana tanazzulga yuz tutmoqda. Bu holat ishlab chiqarish infratuzilmasining barqaror va uzluksiz moderniza-tsiyasiga ehtiyoj yuqoriligini tasdiqlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, innovatsion taraqqiyotni ta'minlashda faqat moliyaviy rag'batlantirish choralari qo'llash yetarli emasligini ta'kidlash lozim. Bu borada kompleks yondashuv zarur bo'lib, u institutsional, tashkiliy, infratuzil-maviy va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ham o'z ichiga olishi lozim.

Shu bois, innovatsion rivojlanishni ta'minlashda faqat moliyaviy ko'mak choralariga emas, balki institutsional, tashkiliy va infratuzilmaviy omillarni ham inobatga olgan holda kompleks yondashuvni shakllantirish zarurdir.

Innovatsion faoliyat va ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilishda zarur bo'lgan investitsiya resurslarining yetarli emasligi O'zbekiston iqtisodiyoti uchun jiddiy muammolardan biridir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud moliyalashtirish manbalari investitsiya jarayonlarini to'liq qo'llab-quvvatlash imkonini bermaydi.

Xususan, 2-bobda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, umumiy investitsiyalar tarkibida byudjet mablag'larining ulushi kichik bo'lib, ular ko'pincha to'liq ajratilmaydi yoki sekvestrga uchraydi. Bunday holat, ayniqsa, davlat tomonidan moliyalashtirilayotgan innovatsion va modernizatsiya loyihalari uchun salbiy oqibatlarga olib kelmoqda.

Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar ulushi ham iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirishda past darajada qolmoqda. Amaldagi iqtisodiy sharoitlarda korxonalar innovatsion faoliyatni moliyalashtirish uchun, avvalo, ichki mablag'lariga tayanishga majbur bo'lmoqda. Ammo mavjud resurs bazasining cheklanganligi, texnik va moliyaviy imkoniyatlarning yetishmasligi sababli, bu jarayonlar ko'p hollarda sust rivojlanmoqda.

Korxonalarning o'z mablag'larini innovatsiyalarga yo'naltirishdan manfaatdor emasligi ham alohida e'tiborga loyiq muammo sanaladi. Korxona egalari tomonidan foydaning katta qismi dividendlar yoki unga o'xshash shakllarda kapitaldan chiqarib olinadi, bu esa, qayta investitsiya hajmining keskin kamayishiga olib kelmoqda. Korxonalarning o'z infratuzilmasini yangilashda moliyaviy jihatdan mustaqil harakat qilish imkoniyati past, biroq ular davlat yoki tashqi manbalar yordamiga tayanolmayotgani bois, mavjud muammolarni hal etishda o'z kuchlariga tayanishga majbur qolmoqdalar.

Ushbu salbiy tendensiyalarning asosiy sababi sifatida mavjud fiskal siyosat, xususan, yuridik shaxslardan olinadigan daromad solig'i tizimini ko'rsatish mumkin.

Amaldagi soliq siyosati korxonalarni foydani yashirish, xarajatlarni oshirib ko'rsatish yoki yo'qotishlarni kelgusi davrlarga o'tkazish orqali soliq yukini kamaytirishga undaydi. Bu esa, rasmiy investitsiya hajmlarining kamayishiga, iqtisodiyotning "soya sektori"da faoliyat yurituvchi sub'yektlar ulushining ortishiga olib keladi.

Bundan tashqari, foydaga bir xilda soliq solish mexanizmi investitsiyalarga yo'naltirilgan foydaning potentsial qiymatini pasaytiradi va shu sababli korxonalarni innovatsion loyihalarga sarmoya kiritishga undamaydi. Foydaning iste'molga emas, balki reinvestitsiyaga yo'naltirilishini rag'batlantiruvchi mexanizmlar yetarli emasligi resurslar yangilanishiga va innovatsion o'sishga to'sqinlik qilmoqda.

Innovatsion-investitsiyaviy faoliyatni rag'batlantirishda davlat fiskal siyosatining tutgan o'rni beqiyos bo'lib, u iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatishning eng muhim moliyaviy-institutsional vositalaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilishda soliq tizimining samaradorligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi sharoitida davlat fiskal siyosatining investitsiyaviy faollikni rag'batlantirishdagi rolini chuqur tahlil qilish, mavjud mexanizmlarni qayta ko'rib chiqish va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan fiskal rag'batlantirish choralarini takomillashtirish bo'yicha quyidagi uchta asosiy strategik yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Imtiyozli umumiy soliq rejimlari asosida investitsiya jarayonlarini faollashtirish. Mazkur yo'nalish soliq yukini kamaytirish orqali korxonalarning investitsiyaviy salohiyatini oshirishga qaratilgan. Bu boradagi chora-tadbirlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Soliq stavkalarining investitsiya hajmi, sohasi yoki hududiy joylashuviga qarab differensiallashtirilgan shakllarini joriy etish;
- Yangi tashkil etilgan korxonalar uchun "soliq ta'tili" mexanizmlarini tatbiq qilish;
- Investitsiyalarning paydo bo'lishiga turtki beruvchi soddalashtirilgan soliqqa tortish rejimlarini ishlab chiqish.

Mazkur yondashuv nafaqat mavjud korxonalarning sarmoya jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki yangi biznes tashabbuslarning yuzaga chiqishiga ham ko'maklashadi.

2. Yuqori rentabelli va innovatsiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalarni rag'batlantiruvchi maxsus fiskal imtiyozlar. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiyalar alohida rag'batlantirishni talab etadi.

Shuning uchun, fiskal siyosatda quyidagi maxsus imtiyozlarni nazarda tutgan mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq:

- Innovatsion va texnologik yangilanishga yo'naltirilgan investitsiyalar bo'yicha foyda solig'ini kamaytirish yoki vaqtincha bekor qilish;
- Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga yo'naltirilgan xarajatlarni soliq bazasidan chiqarish imkoniyatlarini yaratish;
- Innovatsion faoliyatni moliyalashtiruvchi xususiy investorlar uchun soliq preferensiyalari joriy etish.

Bunday yondashuv korxonalarning texnologik yangilanishga bo'lgan qiziqi-shini oshiradi, innovatsion loyihalarni xususiy sektorda faolroq amalga oshirishga zamin yaratadi.

3. Korxonalarning ishlab chiqarish aktivlarini modernizatsiya qilishga yo'naltirilgan uzoq muddatli fiskal dasturlar. Yana bir muhim yo'nalish – bu korxonalarni asosiy ishlab chiqarish fondlarini muntazam yangilab borishga undaydigan fiskal mexanizmlarni shakllantirishdir. Ushbu yo'nalishda quyidagi chora-tadbirlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

- Korxonalarning ishlab chiqarish infratuzilmasini yangilashga yo'naltirilgan xarajatlarini soliqdan ozod qilish yoki qisqa muddatda amortizatsiya qilish imkoniyatlarini yaratish;
- Modernizatsiya bilan bog'liq investitsiyalar uchun maxsus investitsiyaviy fondlar tashkil etish va ularni soliq yengilliklari orqali qo'llab-quvvatlash;
- Aktivlarni yangilashga qaratilgan reinvestitsiya zaxiralarini shakllantirish imkoniyatlarini qonuniy jihatdan kafolatlash.

Ushbu uzoq muddatli dasturlar korxonalarni passiv iste'mol faoliyatidan faol investitsiyaviy siyosat yuritishga yo'naltiradi hamda iqtisodiyotda ishlab chiqarish samaradorligi, texnologik yangilanish va eksport salohiyatining oshishiga xizmat qiladi.

Fiskal siyosat doirasida yuqorida keltirilgan strategik yo'nalishlarni amaliyotga tatbiq etish O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi. Soliq imtiyozlari, soddalashtirilgan rejimlar va uzoq muddatli investitsiyaviy rag'batlar orqali davlat korxonalarning sarmoyaviy faolligini oshirish, resurslar samaradorligini ta'minlash va innovatsion muhitni shakllantirishda bevosita rol o'ynaydi. Bunda har bir fiskal mexanizmning aniqligi, shaffofligi va iqtisodiy natijadorligi chuqur ilmiy tahlillar asosida baholanishi zarur.

Zamonaviy iqtisodiyotni tartibga solish jarayonida fiskal siyosatning muhim tarkibiy qismi sifatida soliq imtiyozlari masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Investitsion faollikni rag'batlantirish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiyalash kabi strategik yo'nalishlarda soliq imtiyozlari keng qo'llaniladi. Xususan, soliq imtiyozlarining samaradorligi, iqtisodiy o'sishga ta'siri, soliq yuki va investitsiya muhitiga bog'liqligi sohasida ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan chuqur ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Xalqaro miqyosdagi yetakchi olimlar – A.Auerbach, J.R.Hines Jr., A.Klemm, I.M.Zolt, D.Holland, A.J.Vann, V.Tanzi, G.Zee, D.W. te Velde, N.A.Chalk⁹⁹ va boshqalar tomonidan soliq imtiyozlarining nazariy asoslari va ularning investitsiyaviy jarayonlarga ta'siri keng ko'lamda o'rganilgan. Ular o'z tadqiqot-larida Jahon banki¹⁰⁰ va UNCTAD (United Nations Conference on Trade and

⁹⁹ Auerbach A.J., Hines Jr. J.R. Investment tax incentives and frequent tax reforms // NBER Working Paper. – №2492. – 2008.; Easson A., Zolt E.M. Tax incentives. – Washington, D.C.: World Bank Institute, 2002.; Klemm A. Causes, Benefits, and Risks of Business Tax Incentives // IMF Working Paper. – №WP/09/21 – Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2009.; Holland D., Vann R.J. Income Tax Incentives for Investment // Tax Law and Drafting. – Washington, D.C.: IMF, 1998. – Vol. 2. – Pp. 986–1020.; Tanzi V., Zee H. Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries // IMF Working Paper. – №00/35. – Washington, D.C.: IMF, 2000.; te Velde D.W. Tax, investment and industrial policy // Taxation and Developing Countries Training Notes. – EPS Peaks, 2013, September.; Chalk N.A. Tax Incentives in the Philippines: A Regional Perspective // IMF Working Papers. – WP/01/181. – Washington, D.C.: IMF, 2001.

¹⁰⁰ Enterprise Surveys // World Bank Group, 2018. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.enterprisesurveys.org> (дата обращения: 18.11.2019).

Development)¹⁰¹ tomonidan ishlab chiqilgan soliq imtiyozlari tasniflariga tayanadilar.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) hududida ham mazkur mavzu qator olimlar – V.P.Vishnevskiy, Yu.B.Ivanov, D.M.Serebryanskiy, A.M.Sokolovskaya, L.L.Tarangul¹⁰² va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ular asosan postsovet iqtisodiyotlarida soliq imtiyozlarining qo'llanilishi, ularning samaradorligi va fiskal barqarorlikka ta'siri jihatidan qimmatli ilmiy xulosalar berganlar.

UNCTAD tomonidan taklif etilgan umumiy tasnifga ko'ra, soliq imtiyozlari quyidagi asosiy shakllarda ifodalanadi:

1. Yuridik shaxslar daromad solig'i stavkalarining pasaytirilishi – kompaniyalarning yalpi foydasidan olinadigan soliqlarni kamaytirish orqali ularning investitsion salohiyatini oshirish maqsadida qo'llaniladi.

2. Zararlarni kelgusi hisobot davrlariga o'tkazish imkoniyati, tezlashtirilgan amortizatsiya va soliq ta'tilari – bu vositalar foydani hisoblash bazasini qisqartirish orqali investitsiyaviy yukni kamaytiradi.

3. Investitsiyaviy soliq kreditlari – oddiy amortizatsiya chegirmalariga qo'shimcha tarzda, investitsiya xarajatlarining ma'lum foizini tashkil etuvchi soliqdan chiqarish mexanizmi.

4. Qayta investitsiyalar bo'yicha soliq imtiyozlari – korxonalarni foydani qayta ishlab chiqarishga yo'naltirishga undovchi chora bo'lib, ortiqcha foyda marjasi bo'yicha soliqdan ozod qilish yoki chegirma shaklida ifodalanadi.

5. Dividend va foizlar shaklida olingan daromadlarni repatriatsiya qilishdan olinadigan soliqlarning pasaytirilishi – xususan, xorijiy investorlar uchun daromadni erkin olib chiqish imkonini yaratish orqali investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat

¹⁰¹ State Support Measures for Services: An Exploratory Assessment with Scanty data / United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). – 2005, 25 February. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://unctad.org>.

¹⁰² Вишневский В.П., Веткин А.С., Вишневская Е.Н. и др. Налогообложение: теории, проблемы, решения / Под общ. ред. В.П.Вишневского. – Донецк: ДонНТУ, ИЭП НАН Украины, 2006.; Иванов Ю.Б. Налоговые аспекты государственной поддержки инновационной деятельности предприятий // Материалы междунар. науч.-практ. конф. / Под ред. Р.М.Нижегородцева. – М., 2006. – С. 114–117.; Серебрянский Д.М. Налогообложение прибыли предприятий и его влияние на инвестиционную деятельность в рыночных условиях: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.04.01. – Ирпень, 2006.; Соколовская А.М., Ефименко Т.И., Лунина И.О. и др. Система налоговых льгот в Украине в контексте европейского опыта. – К.: НИФИ, 2006.; Тарангул Л.Л. (ред.) Бюджетная поддержка и налоговое стимулирование национальной экономики Украины: Монография. – Ирпень: Нац. ун-т ДПС Украина, 2012.

qiladi.

6. Shaxsiy daromad solig'i, ish haqi va ijtimoiy to'lovlar bo'yicha imtiyozlar – iqtisodiy zonalarda faoliyat yurituvchi ish beruvchilar va xodimlar uchun afzalliklar yaratadi.

7. Savdo soliqlaridan ozod qilish – xususan, bojxona stavkalarining kamaytirilishi yoki bekor qilinishi, ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan texnologik uskunalar va butlovchi qismlar uchun qo'llaniladi. Shu bilan birga, ichki ishlab chiqaruvchilarni import raqobatidan himoya qilish maqsadida tayyor mahsulotlarga yuqori bojlar joriy qilinadi.

8. Maxsus iqtisodiy zonalar (SEZ) – soliq imtiyozlari faqatgina ma'lum geografik hududda, odatda bojxona va QQSdan ozod etilgan shaklda qo'llaniladi. Bu hududlar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va eksport salohiyatini rivojlanti-rishga qaratilgan.

9. Erkin konvertatsiya qilinadigan valyutada olingan daromadlar uchun soliq imtiyozlari (soliq krediti) – rivojlanayotgan mamlakatlarda keng tarqalgan bo'lib, xorijiy valyutani jalb qilish orqali tashqi savdo balansini yaxshilashga xizmat qiladi.

10. Mulk solig'i bo'yicha imtiyozlar va kapital o'sishi uchun preferensiyalar – ayniqsa, ishlab chiqarish infratuzilmasiga qaratilgan uzoq muddatli investitsiyalarni rag'batlantirishda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, malaka oshirish bilan bog'liq xarajatlarni soliqdan chiqarish imkoniyatlari ham nazarda tutiladi.

Yuqoridagi tahlil soliq imtiyozlari tizimining iqtisodiy faoliyatga kompleks ta'sirini ko'rsatadi. Turli mamlakatlarda ularning shakli, mexanizmlari va qo'llash doirasi farq qilishi mumkin bo'lsa-da, asosiy maqsad – sarmoyalarni jalb qilish, texnologik yangilanishni jadallashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdan iborat. O'zbekiston sharoitida bu kabi ilg'or tajribalarni tahlil qilish va moslashtirish, milliy fiskal siyosatning investitsiyaviy tarkibini takomillashtirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Soliq imtiyozlari tizimi murakkab va ko'p qirrali iqtisodiy vosita bo'lib, uning samaradorligi ko'plab omillar – imtiyozning turi, davomiyligi, nishonlangan investitsiya sohasi va nazorat mexanizmlarining sifatiga bog'liq.

Bu borada, O.Sokolovskaya va D. Sokolovskiylar tomonidan taklif etilgan

tasnifga ko'ra¹⁰³, soliq imtiyozlari daromad (yoki foyda), savdo hajmi, qo'shilgan qiymat, kapital qo'yilmalar, tashqi iqtisodiy faoliyat va xarajatlar asosida guruhlanadi.

Mazkur tadqiqot doirasida biz, avvalo, quyidagi ikki asosiy guruhga e'tibor qaratamiz:

Investitsiyalarni rag'batlantirishga yo'naltirilgan imtiyozlar, jumladan, tezlashtirilgan amortizatsiya, dastlabki investitsiyalar va qayta investitsiyalarga nisbatan chegirmalar, investitsiya kreditlari.

Daromadlar bilan bog'liq imtiyozlar, xususan, daromad (yoki foyda) solig'i stavkalarini pasaytirish, standart soliq stavkasidan og'ishlar ko'rinishidagi imtiyozlar, soliq ta'tilari (ya'ni nol stavka qo'llanilishi).

Mazkur imtiyozlar mexanizmlarining afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilish, ularning iqtisodiy samaradorligini aniqlash hamda tegishli tavsiyalar ishlab chiqish uchun muhimdir.

Daromad solig'i (yoki boshqa turdagi soliqlar) stavkalarining pasaytirilishi yoki nolga tenglashtirilishi ko'rinishidagi soliq ta'tilari, odatda, qisqa muddatli investitsiyalar uchun maqbul vosita hisoblanadi. Ular investitsiya xarajatlarning tez amortizatsiya qilinishiga ko'maklashadi. Biroq uzoq muddatli investitsiyalar uchun bunday yondashuv samarasiz bo'lishi mumkin, chunki investitsiyadan daromad olish davri ko'pincha soliq ta'tili tugaganidan keyin boshlanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bunday imtiyozlarning real qiymatini aniqlash ko'pincha mushkul kechadi. Soliq hisoboti yetarli darajada shaffof emasligi, ba'zi hollarda benefitsiar korxonalar hisobot topshirish majburiyatidan ham ozod etilishi bu muammoni yanada chuqurlashtiradi. Shu sababli, davlat budjeti uchun yo'qotilgan daromad hajmini aniq baholash deyarli imkonsiz bo'ladi. Natijada, bunday imtiyozlar ko'pincha samarali foydalanish o'rniga ijaraviy rentaga olib keluvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Agar soliq stavkasi pasaytirilgan bo'lsa, lekin bu cheklangan muddatda qo'llansa, bu mexanizm soliq ta'tili bilan o'xshashlik kasb etadi. Ammo, soliq ta'tilidan farqli o'laroq, stavkani kamaytirish orqali berilgan imtiyozning fiskal ta'siri aniqroq va

¹⁰³ Sokolovska O., Sokolovskyi D. Market and government failures related to the introduction of tax incentives regime // *Economy and Sociology*. – 2015. – Vol. 4. – P. 17–26.

hisoblashga qulayroq bo‘ladi. Shu bilan birga, bu yondashuv soliq tizimida turli stavkalar mavjudligini nazarda tutadi. Natijada, xalqaro soliq shartnomalar bilan belgilangan bir xillik prinsipi buzilishi mumkin, bu esa xalqaro hamkorlikda huquqiy ziddiyatlarga olib keladi.

Investitsiyalarni rag‘batlantirish uchun keng qo‘llaniladigan yana bir vosita – bu soliq chegirmalari yoki investitsiyaviy soliq kreditlaridir. Ular soliq ta‘tiliga alternativ sifatida, ba’zida esa unga qo‘shimcha tarzda qo‘llaniladi. Rasmiy modellashtirish nuqtai nazaridan, bu vositalarning barchasi soliq yukini kamaytirish funksiyasini bajaradi, lekin qo‘llanilish mexanizmlarida farqlar mavjud:

- Soliq chegirmasi – hisoblangan soliq summasidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri chegiriladigan miqdor bo‘lib, soliq majburiyati hajmini bevosita kamaytiradi.
- Soliq krediti – soliq bazasidan chiqarib tashlanadigan xarajatlar sifatida belgilanadi va investitsiya xarajatlarining ma’lum foizi sifatida hisoblanadi.

Ushbu vositalar korxonalarni uzoq muddatli ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash va modernizatsiya qilishga undashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ularni tatbiq etishda shaffoflik, soliq nazorati va manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish muhim ahamiyatga ega.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, soliq imtiyozlari mexanizmlarining turli shakllari iqtisodiy faoliyatga har xil darajada ta’sir ko‘rsatadi. Ularning har biri alohida afzalliklarga ega bo‘lishi bilan birga, ayrim hollarda samaradorlikni pasaytiruvchi nojo‘ya ta’sirlarga ham olib kelishi mumkin. Shu bois, soliq imtiyozlari siyosati maqsadga yo‘naltirilgan, vaqt jihatidan muvofiqlashtirilgan va shaffof monitoringga asoslangan bo‘lishi zarur.

Soliq imtiyozlarining ayrim turlari, xususan, investitsiyaviy chegirmalar va soliq kreditlari, ularni tatbiq etishdagi soddalik va shaffoflik bilan ajralib turadi. Ushbu imtiyozlar, xuddi soliq ta’tilari singari, ko‘pincha qisqa muddatli investitsiyalarni rag‘batlantiradi, ayniqsa mahsulot assortimentini tez-tez yangilab turishga qaratilgan korxonalar faoliyatida muhim rol o‘ynaydi. Bu holatda mahsulot tarkibidagi istalgan o‘zgarish yangi chegirma yoki kredit olish imkonini yaratishi mumkin.

Shu bilan birga, qaytarilmaydigan asosda taqdim etiladigan imtiyozlar, ya’ni foydalanuvchi tomonidan rad etilgan taqdirda ularning boshqa shaklda kompensatsiya qilinmasligi – yangi loyihalar va amalga oshirilayotgan loyihalar o‘rtasida nomutanosiblik keltirib chiqarishi mumkin. Bunday nomutanosiblik investitsiya-

larning to'g'ri yo'naltirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Amortizatsiya jarayonini tezlashtirish mexanizmi soliq imtiyozlarining keng tarqalgan shakllaridan biridir. Bu atama, odatda, amortizatsiyani hisoblashning shunday uslublarini anglatadiki, ular orqali asosiy vositalar qiymati soliq maqsadlarida aktivning odatdagi iqtisodiy hayot davridan ancha oldinroq hisobdan chiqariladi.

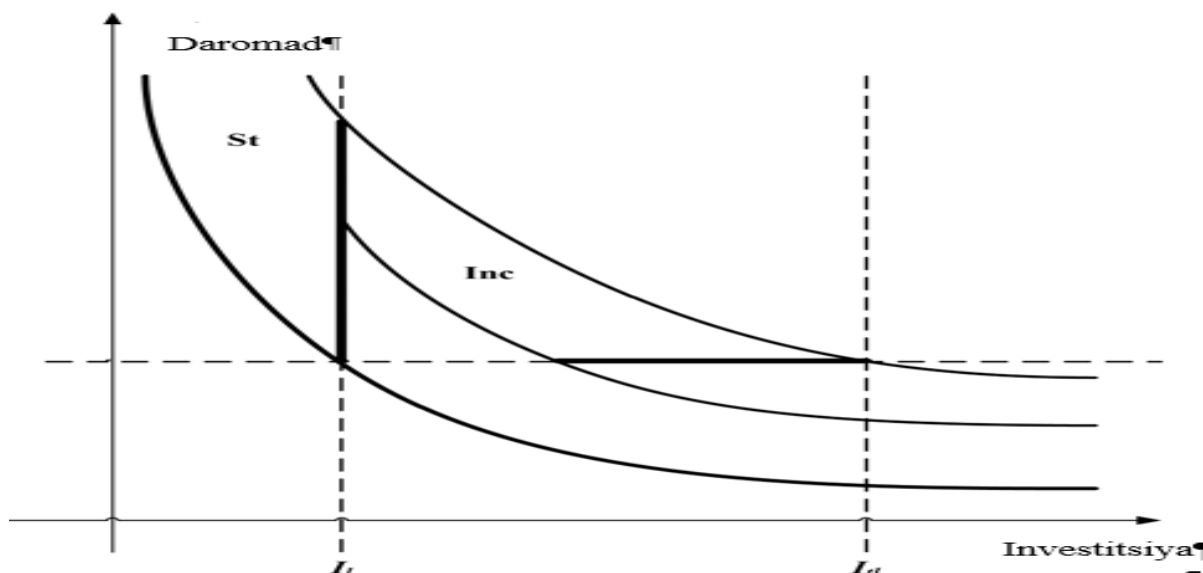
Tezlashtirilgan amortizatsiya mexanizmi korxonaga pulning vaqt qiymati omilidan foydalanish imkonini beradi, ya'ni investitsiyadan keladigan foydaning soliq bazasiga ta'siri ertaroq bosqichlarda sezilarli bo'ladi. Soliq ta'tilari yoki investitsion chegirmalardan farqli o'laroq, bu yondashuv bevosita soliqlar miqdorini emas, balki soliq to'lash muddatini kechiktirish orqali fiskal yengillik yaratadi.

Shunga qaramay, ushbu mexanizmning samaradorligi, asosan, foyda keltiruvchi investitsiyalarning mavjudligiga bog'liqdir. Aksariyat investitsiyaviy faoliyat yangi tashkil etilgan korxonalar doirasida amalga oshirilgan taqdirda, ushbu subyektlar uzoq vaqt davomida foyda olmasligi mumkin. Bu esa tezlashtirilgan amortizatsiyaning moliyaviy samaradorligini sezilarli darajada cheklaydi.

Shuningdek, ta'kidlash joizki, imtiyozli soliqqa tortish bo'yicha mavjud yondashuvlarning ko'pchiligi o'zaro o'xshash amalga oshirish mexanizmlariga ega bo'lib, ularning funksional jihatdan farqlanishi soliq yukining miqdoriga emas, balki ta'sir qilish vaqtiga va shakliga bog'liqdir.

Amaliy jihatdan olib qaralganda, soliq imtiyozlaridan oqilona foydalanish investitsiya faolligini rag'batlantirishga xizmat qiladi va mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan maksimal darajada foydalanishga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan, soliq imtiyozlarining tarkibiy tuzilmasini quyidagi rasmda sxematik tarzda ko'rsatish mumkin (3.1.1-rasm).

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlarining samaradorligi faqat ularning mavjudligi bilan emas, balki ularni tatbiq etish mexanizmlarining puxtaligi, iqtisodiy kontekstga mosligi va ularning natijalari ustidan olib boriladigan monitoring tizimining samaradorligi bilan belgilanadi. Shu bois, soliq imtiyozlarini qo'llashda selektiv, ehtiyotkor va baholashga asoslangan yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.



3.1.1-rasm. Past rentabelli investitsiyalar uchun imtiyozli soliq stavkasi¹⁰⁴

Soliq siyosatini takomillashtirish jarayonida investitsiyalar daromadlilikiga qarab soliq stavkalarini differensiallashtirish orqali byudjet daromadlariga ta'sir ko'rsatish mexanizmlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usul soliq yukini optimallashtirish hamda investitsion faollikni rag'batlantirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Bu yerda, St – bu standart soliq stavkasi asosida soliqqa tortilgan investitsiyalardan byudjetga tushgan daromadlar miqdorini bildiradi. Ushbu stavka, odatda, yuqori daromad keltiruvchi investitsiyalarga nisbatan qo'llaniladi. Inc – bu imtiyozli (quyiroq) soliq stavkalari asosida past rentabelli investitsiyalardan byudjetga tushgan daromadlarni anglatadi. Bunday yondashuv past daromadli investitsiya loyihalarini rag'batlantirishga qaratilgan.

Shuningdek, investitsiyalarning rentabelligi bo'yicha quyidagi zonalar ajratiladi, ya'ni $[0; I_1]$ – yuqori daromadli investitsiyalar zonasi, ya'ni bu oraliqqa kiruvchi loyihalar yuqori rentabellik ko'rsatkichiga ega bo'lib, odatda, standart soliq stavkalari (St) asosida soliqqa tortiladi. $[I_1; I_2]$ – past rentabelli investitsiyalar zonasi, bu oraliqda joylashgan loyihalar uchun imtiyozli soliq stavkalari (Inc) qo'llanilishi mumkin.

Maqsad – ushbu loyihalarining iqtisodiy jihatdan barqarorligini ta'minlash. $[I_2; +\infty)$ – juda past rentabelli investitsiyalar zonasi, bunda investitsiyalarning

¹⁰⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

rentabelligi nihoyatda past bo'lib, ularga nisbatan yanada pastroq yoki nolga teng soliq stavkalari qo'llanishi ehtimoli mavjud.

Ushbu yondashuv byudjet daromadlarini prognoz qilishda va soliq siyosatini sektorlar bo'yicha moslashtirishda muhim analitik vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, investitsion muhitni yaxshilash va xatarli loyihalarga xususiy kapital oqimini rag'batlantirishda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Unga ko'ra, investitsiyalarning soliqqa tortishdan keyingi rentabelligi muqobil kapital xarajatlarini qoplash darajasi (r_0) bilan solishtirish asosida ularning soliqqa tortilish shakli aniqlanadi.

Agar potentsial soliqqa tortilgandan keyingi rentabellik r_0 darajasidan yuqori bo'lsa, bunday investitsiyalar umumiy (standart) soliq stavkasi – St asosida soliqqa tortiladi. Bu holat 3.1.1-rasmda I nuqtaning chap tomonida joylashgan zona bilan ifodalanadi. Ushbu zonaga kiruvchi investitsiyalar iqtisodiyot uchun maqbul bo'lib, ularni soliqqa tortish byudjetga barqaror daromad keltiradi.

Shu bilan birga, rentabellik darajasi r_0 dan past bo'lgan, lekin hali ham investitsiya jihatidan ma'lum darajada iqtisodiy samaradorlikka ega loyihalar uchun imtiyozli soliq stavkasi – Inc qo'llaniladi. Bunday investitsiyalar 3.1.1-rasmda I_1 nuqtasining o'ng tomonida joylashgan zona bilan ifodalanadi. Ular, agar standart stavka qo'llanilsa, iqtisodiy jihatdan amalga oshirilmaydi, shu sababli imtiyozli stavka orqali rag'batlantiriladi.

Bundan tashqari, It_1 nuqtasining o'ng tomonida joylashgan investitsiyalar esa, juda past rentabellikka ega bo'lib, hatto imtiyozli stavka sharoitida ham iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq emas. Bu loyihalar odatda amalga oshirilmaydi, chunki soliqqa tortishdan keyingi rentabellik muqobil xarajatlarni qoplamaydi.

Umuman olganda, 3.1.1-rasmda tasvirlangan yondashuvga ko'ra, byudjet daromadlari St zonasi – umumiy stavka asosida soliqqa tortilgan yuqori rentabelli investitsiyalar hamda Inc zonasi – imtiyozli stavkada soliqqa tortilgan past rentabelli investitsiyalar asosida shakllanadi. Ushbu zonalarining umumiy maydoni soliqqa tortishdan byudjetga tushadigan jami daromadlar hajmini tashkil qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bu yondashuvni amaliyotda samarali qo'llash

byudjet uchun asosiy daromad manbai hisoblanadi.

- $[I_1; I_4]$ – past rentabelli investitsiyalar zonasi, bu yerda investitsiyalarning daromadliligi past bo'lsa-da, imtiyozli stavka orqali ularning iqtisodiy jihatdan maqbulligi saqlanib qoladi. Ushbu zona, ayniqsa, infratuzilma, ijtimoiy yoki uzoq muddatli investitsiyalar uchun dolzarb hisoblanadi.

- $[I_4; +\infty)$ – juda past rentabelli investitsiyalar zonasi, bu oraliqqa kiruvchi loyihalar hatto imtiyozli stavka sharoitida ham amalga oshirilmasligi mumkin, chunki ularning soliqqa tortilgandan keyingi rentabelligi iqtisodiy maqsadlilik chegarasidan past bo'ladi.

Mazkur yondashuvning asosiy afzalligi – soliq siyosatining adolatli, barqaror va soddalashtirilgan shaklda amalga oshirilishidir. Ya'ni, investorlar o'rtasida diskriminatsion yondashuvga o'rin yo'q, soliq organlari tomonidan ma'muriy yuklama kamayadi, past rentabelli, ammo ijtimoiy foydali investitsiyalar uchun tabiiy rag'bat vujudga keladi hamda byudjet daromadlari barqaror va prognozlanadigan asosda shakllanadi. Bu model xarajatlar va foyda o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga, shuningdek investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qiladi.

Taklif etilgan muqobil modelda barcha investitsiyalarning pastroq, imtiyozli soliq stavkasi asosida soliqqa tortilishi, shubhasiz, birinchi modelga nisbatan kamroq byudjet tushumlarini ta'minlaydi. Biroq, bu yondashuvning muhim afzalligi shundaki, kam rentabelli loyihalarning aniq hisob-kitobini yuritish zarurati ortiqcha bo'lmaydi. Bu esa, soliq siyosatini ma'muriy jihatdan soddalashtirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, sub'yektiv yondashuvga asoslangan imtiyozlar taqsimoti natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlar – ya'ni, iqtisodiy jihatdan noto'g'ri loyihalarga imtiyoz berilishi yoki, aksincha, ehtiyoj sezilayotgan loyihalarga imtiyoz ajratilmasligi, o'z-o'zidan bartaraf etiladi. Natijada, korrupsiya xavfi sezilarli darajada kamayadi yoki yo'qoladi.

Shu bilan birga, ta'kidlash joizki, na an'anaviy (birinchi), na soddalashtirilgan (ikkinchi) model innovatsion va yuqori daromadli investitsiyalarni rag'batlantirish uchun yetarli darajada mos emas. Buni quyidagicha asoslash mumkin:

- Ikkinchi model (ya'ni, yagona past stavka asosidagi yondashuv) investitsion

rentabellik darajasiga beparvo bo‘ladi, ya’ni barcha turdagi investitsiyalarni bir xil yondashuv asosida soliqqa tortadi. Bu esa yuqori rentabelli, innovatsion loyihalarning ustuvorligini tan olmaydi.

- Birinchi model esa aksincha, past rentabelli loyihalarni qo‘llab-quvvatlashga urg‘u beradi, ularga imtiyozli stavkalar taqdim etadi. Bunda yuqori rentabellikdagi, riskli, lekin innovatsion loyihalar ko‘pincha imtiyoz doirasidan chetda qoladi.

Umuman olganda, yuqoridagi imtiyozli soliqqa tortish yondashuvlari investitsiya faoliyatini jonlantirish uchun foydali vosita bo‘lsa-da, ular innovatsion loyihalarni maqsadli qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini o‘z ichiga olmaydi. Aynan shu nuqtai nazardan, soliq siyosatida quyidagi muhim savol ochiq qoladi – innovatsion investitsiyalarni oddiy, noinnovatsion loyihalardan qanday aniqlab ajratish mumkin?

Bunda gap bitta uskunani yoki texnologik liniyani sotib olish haqida emas, balki korxonaning muayyan davrga oid statistik hisobotlari asosida innovatsion investitsiyalarni aniqlash zarurligidadir. Bunday farqlash mezonlari hozircha aniq ishlab chiqilmagan, bu esa siyosiy qarorlar va amaliy qo‘llanmalar uchun muayyan noaniqlik tug‘diradi.

Shu sababli, kelajakdagi ilmiy izlanishlar va normativ-huquqiy islohotlar jarayonida, innovatsion investitsiyalarni tanib olish mezonlarini ishlab chiqish, ularni maxsus soliq rag‘batlantirish choralari bilan ta’minlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

3.2. Innovatsion investitsiyalarni davlat tomonidan rag‘batlantirish

Innovatsion investitsiyalarni davlat tomonidan rag‘batlantirish muammosi ko‘pincha ilg‘or iqtisodiy siyosatning ajralmas qismiga aylanadi. Ushbu jarayonni samarali boshqarish uchun muqobil yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur, chunki investitsiya strategiyalari har doim ham bir xil natijalar bermaydi. Innovatsion investitsiyalarning davlat tomonidan rag‘batlantirilishi yuqori va past rentabelli investitsiyalarni farqlashni, ularning xarakteristik xususiyatlarini aniqlashni taqozo etadi.

Yuqori rentabelli investitsiyalar asosan iqtisodiyotning yuqori samaradorlikka ega tarmoqlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, ishlab

chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va innovatsion yechimlarni tatbiq etishni nazarda tutadi. Bunday investitsiyalar ko‘pincha katta hajmdagi moliyaviy resurslarni talab qiladi va qisqa muddatda yuqori daromad keltirmasligi mumkin. Shunga qaramay, uzoq muddatli istiqbolda ular yuqori rentabellikni ta’minlaydi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi hamda yuqori qo‘shimcha qiymat hosil bo‘lishiga xizmat qiladi.

Jumladan, eskirgan ishlab chiqarish vositalarini yangilash, texnologik jarayonlarni optimallashtirish va innovatsion faoliyatni rivojlantirish orqali investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Shu bilan birga, yuqori rentabelli loyihalar tez kapital aylanishi va innovatsion faoliyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ushbu jihatlarni inobatga olmagan tartibga solish siyosati investitsion resurslarning samarasiz va noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun rentabellikning chiziqli ($R = a + bt$) va eksponensial $R = R_0 e^{kt}$ dinamik modellarini tahlil qilish asosida tartibga solish mexanizmini bosqichma-bosqich joriy etish – investitsiya siyosatining yangi iqtisodiy asoslangan yo‘nalishidir. Chiziqli dinamika:

$$R_{ch}(t) = a + bt \quad (1)$$

bu yerda:

a – investitsiyaning boshlang‘ich rentabellik darajasi,

b – rentabellikning vaqt bo‘yicha o‘zgarish sur‘ati.

Chiziqli model past rentabelli investitsiyalarning sekin o‘suvchi xarakterini aniqlash imkonini beradi:

agar $b < 0.03$ bo‘lsa – loyiha past rentabelli,

$0.03 \leq b \leq 0.07$ – o‘rta rentabelli,

$b \geq 0.07$ – yuqori rentabelli segment.

Past rentabelli loyihalar chiziqli modelda doimiy sur‘atda o‘sadi, lekin bu o‘sish eksponensial segmentga mos kelmagani sababli kapitalning tez ko‘payishiga olib kelmaydi. Eksponensial dinamika:

$$R_{exp}(t) = R_0 e^{kt} \quad (2)$$

Bu model yuqori rentabelli, innovatsion, texnologik jihatdan ilg'or investitsiyalar-ning xulqini aks ettiradi.

$k > 0,10$ – innovatsion investitsiyalar uchun xarakterli,

$k = 0,15-0,25$ – yuqori rentabelli startap va texnologik loyihalar uchun,

$k > 0,30$ – yuqori riskli, lekin yuqori daromadli investitsiya segmenti.

Ekspontensial model investitsiyani tez kapitalizatsiyalovchi mexanizmga ega bo'lib, tartibga solish siyosati aynan mana shu segmentni rag'batlantirish orqali umumiy investitsiya samaradorligini oshiradi.

Investitsiyalar rentabelligi real vaqt ko'rsatkichlari (R_t) asosida qayta hisoblanadi:

$$I_{rff}(t) = \frac{R_{exp}(t) + R_{ch}(t)}{2} \quad (3)$$

Bu ko'rsatkich monitoring tizimiga bog'langan holda investitsiya samaradorligi indeksi shakllanadi. Investitsiyalar rentabellik gradientiga ko'ra 3 guruhga ajratiladi:

Past rentabelli, chiziqli o'suvchi ($R \leq 6\%$);

O'rta rentabelli, aralash xarakterga ega ($6-12\%$);

Yuqori rentabelli, eksponensial o'suvchi ($R \geq 12\%$).

Past rentabelli investitsiyalar. Past rentabelli investitsiyalar, o'z navbatida, nisbatan kichik miqdordagi sarmoya talab qiladigan va tez qaytadigan, ammo qisqa muddatli natijalarga erishish maqsadida amalga oshiriladi. Bu turdagi investitsiyalar asosan ishlab chiqarish jarayonlaridagi kichik o'zgarishlarga, eskirgan aktivlarning yangilanishiga

va resurslarning qisqa muddat ichida qaytarilishiga qaratiladi. Ularning asosiy xususiyati shundaki, ular tez orada o'zini qoplaydi, ammo umumiy rentabellikni sezilarli darajada oshirmaydi.

Bu bosqich investitsiya oqimlarini real rentabellik asosida tartibga solishni ta'minlaydi. Taklif etilgan bosqichma-bosqich tartibga solish mexanizmi tufayli:

rentabellik segmentlari bo'yicha resurslar optimal taqsimlandi;

yuqori rentabelli eksponensial segmentga kapital oqimi 25–30% ko'paydi;

past rentabelli loyihalardagi kapital yo'qotishlar 9-12% kamaydi;

risk darajasi optimallashtirildi.

Model bo'yicha integral samaradorlik ko'rsatkichi:

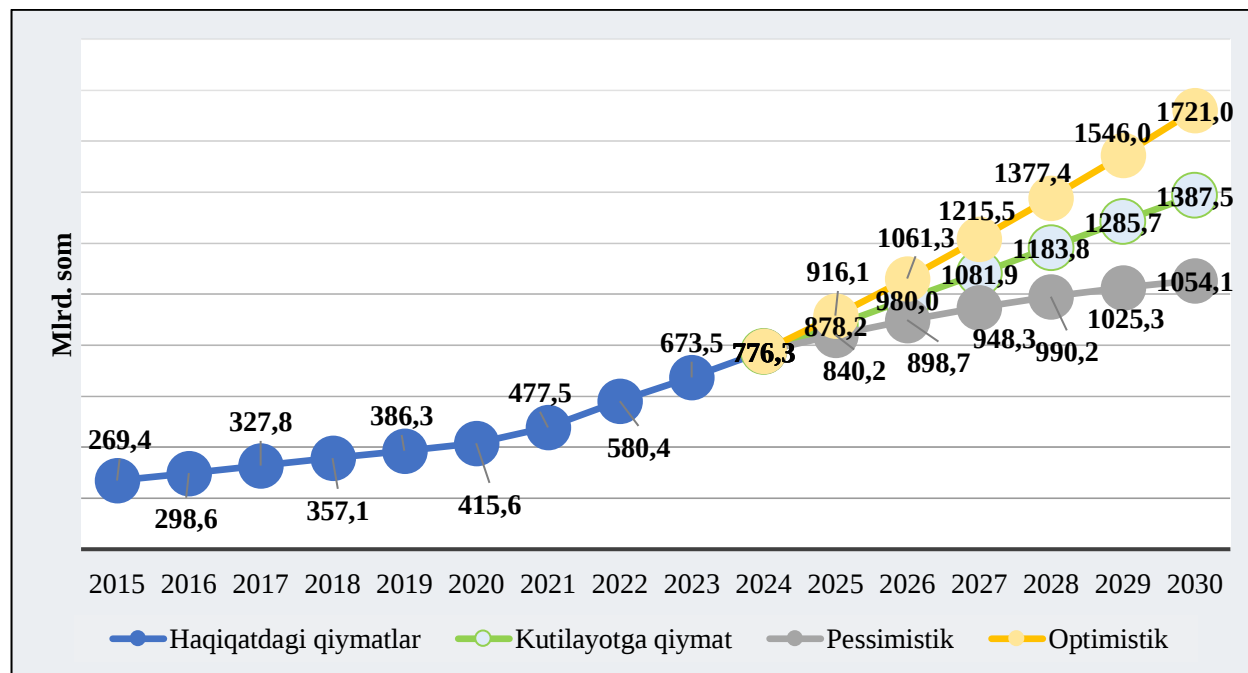
$$\Delta I_{eff} = 12,7 \% \quad (4)$$

hisoblangan.

Bu qiymat investitsiya siyosatining matematik asoslangan modernizatsiyasi orqali tizimli samaradorlik o'sishini bildiradi.

Chiziqli va eksponensial rentabellik modellarini qo'llagan holda investitsiya mexanizmlarini tartibga solishning bosqichma-bosqich modelini ishlab chiqish, investitsiya segmentatsiyasini aniqlashtirdi, yuqori daromadli innovatsion investitsiyalar ulushini oshirdi, past rentabelli loyihalardagi risklarni kamaytirdi va investitsiya oqimlarining makroiqtisodiy barqarorligini mustahkamladi. Natijada investitsiya samaradorligi indeksi 12,7% ga oshishi ilmiy asoslangan holda isbot qilindi.

Yuqoridagi tahlil natijalaridan kelib chiqqan holda O'zbekistonda innovatsiyaga jalb qilingan investitsiyalar hajmining 2015 – 2030-yillardagi dinamikasi va prognozi quyidagi rasmda o'z aksini topgan (3.2.1-rasm):



3.2.1-rasm. O'zbekiston Respublikasida innovatsiyaga jalb qilingan investitsiyalar hajmining 2030-yilgacha prognoz ko'rsatkichlari¹⁰⁵

¹⁰⁵ Ma'lumotlar muallifning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan.

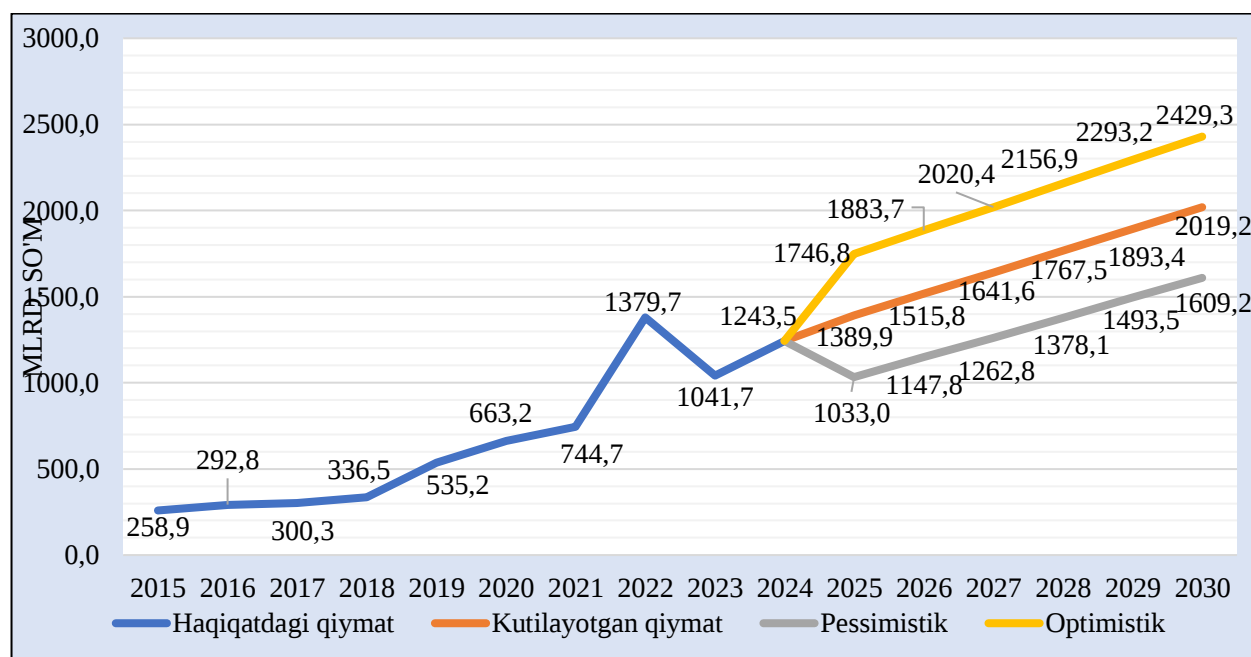
3.2.1-rasmda O‘zbekistonda innovatsion faoliyatga jalb qilingan investitsiyalar hajmining 2015–2030-yillardagi dinamikasi hamda prognoz ko‘rsatkichlari aks ettirilgan. 2015–2023-yillar davomida investitsiyalarning real qiymatida barqaror o‘shish kuzatilib, bu mamlakatda innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash izchil kengayib borayotganini ko‘rsatadi. Mazkur tendensiya davlat tomonidan innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini qo‘llab-quvvatlash hamda iqtisodiyot tarmoqlarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan chora-tadbirlar bilan izohlanadi.

2024-yildan keyingi davr uchun innovatsiyaga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining prognoz ko‘rsatkichlari uchta – pessimistik, kutilayotgan (bazaviy) va optimistik ssenariy asosida baholangan. Bazaviy ssenariyda mavjud o‘shish sur‘atlarining saqlanib qolishi hamda investitsiyalar hajmining muntazam ortib borishi nazarda tutiladi. Bu holat institutsional islohotlarning davom ettirilishi, investitsiya muhitining barqarorlashuvi va iqtisodiy subyektlar faolligining oshishi bilan bog‘liq hisoblanadi. Optimistik ssenariy esa innovatsion investitsiyalarda tezlashgan o‘shishni aks ettirib, texnologik transfer jarayonlarining faollashuvi, xususiy sektor ishtirokinining kengayishi, shuningdek, tashqi kapital va to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimining kuchayishini nazarda tutadi. Pessimistik ssenariyda esa tashqi iqtisodiy shoklar, global moliya bozorlaridagi noaniqliklar va moliyalashtirish manbalarining cheklanishi natijasida investitsiya o‘shish sur‘atlarining sekinlashishi ehtimoli ifodalanadi.

O‘zbekiston Respublikasida innovatsiyaga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining o‘zgarish dinamikasi innovatsion mahsulotlar, texnologiyalar va xizmatlar hajmini shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Chunki innovatsion investitsiyalar ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI)ni amalga oshirish, yangi va raqamli texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish hamda yuqori qo‘shimcha qiymatga ega raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni moliyaviy jihatdan ta‘minlaydi. Shu bois investitsiyalar hajmidagi o‘zgarishlar innovatsiyalar ko‘lamiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hamda bilvosita ta‘sir ko‘rsatib, iqtisodiy o‘shish sur‘atlari va tarmoqlar rivojlanishini belgilab beradi.

Investitsiya va innovatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasida amalga oshiriladigan innovatsiyalar hajmining 2030-yilgacha bo'lgan prognoz ko'rsatkichlari innovatsiyaga jalb qilingan investitsiyalar dinamikasi asosida ssenariyli yondashuv orqali baholanadi. Ushbu yondashuv ilmiy prognozlash amaliyotida keng qo'llanilib, iqtisodiy jarayonlardagi noaniqliklar hamda ichki va tashqi omillar ta'sirini hisobga olish, shuningdek, turli rivojlanish variantlarini solishtirma tahlil qilish imkonini beradi (3.2.2-rasm).

3.2.2-rasmda O'zbekiston Respublikasida bajarilgan innovatsiyalar hajmining 2015 – 2030-yillardagi dinamikasi va prognoz ko'rsatkichlari aks ettirilgan. 2015 – 2021-yillarda innovatsiyalar hajmi bosqichma-bosqich o'sib, bu davrda innovatsion faoliyatning faollashgani va investitsion qo'llab-quvvatlash kuchayganini ko'rsatadi. 2022-yilda sezilarli o'sish kuzatilishi innovatsion loyihalar soni va ko'lamining kengaygani bilan izohlanadi. 2023-yilda qisqa muddatli pasayish mavjud bo'lib, bu innovatsion jarayonlarning tashqi iqtisodiy va institutsional omillarga sezgir ekanini ko'rsatadi.



3.2.2-rasm. O'zbekiston Respublikasida bajarilgan innovatsiyalar hajmining 2030-yilgacha prognoz ko'rsatkichlari¹⁰⁶

2024-yildan boshlab innovatsiyalar hajmi uchta ssenariy asosida prognoz qilingan. Pessimistik ssenariyda o'sish sur'atlari nisbatan past bo'lib, resurslar

¹⁰⁶ Ma'lumotlar muallifning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari doirasida ishlab chiqilgan

cheklanishi va iqtisodiy xatarlar ta'siri aks etadi. Kutilayotgan ssenariyda innovatsiyalar hajmi barqaror o'sib, mavjud iqtisodiy siyosat va investitsion muhit saqlanib qolishi nazarda tutiladi. Optimistik ssenariyda esa innovatsion faoliyat jadal rivojlanib, yuqori texnologiyali mahsulotlar hajmining keskin oshishi prognoz qilinadi.

Har ikkala ko'rsatkichlar bo'yicha olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida innovatsiyaga jalb qilingan investitsiyalar hajmining o'sishi bajarilgan innovatsiyalar hajmi bilan uzviy va musbat bog'liqlikka ega. Investitsiyalar dinamikasidagi ijobiy o'zgarishlar innovatsion faoliyatning kengayishi, yangi texnologiyalarni joriy etish va ilmiy-tadqiqot ishlarining faollashishiga xizmat qilmoqda.

2030-yilgacha bo'lgan prognoz natijalari barcha ssenariylarda innovatsiyalar hajmining o'sishini ko'rsatadi, bu esa mamlakatda innovatsion rivojlanishning uzoq muddatli ijobiy tendensiyaga ega ekanini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, prognozlar innovatsion rivojlanish sur'atlari investitsiya hajmi, makroiqtisodiy barqarorlik va davlat innovatsion siyosatining samaradorligiga bevosita bog'liq ekanini ilmiy asosda ko'rsatib beradi.

Investitsiyalarning qiyosiy tahlili. Yuqori va past rentabelli investitsiyalarni taqqoslashdan oldin, biz investitsiyalarning qaytarilish jadvalini ko'pincha S shaklidagi (logistik) egri chiziq orqali tasvirlash mumkinligini taxmin qilamiz.

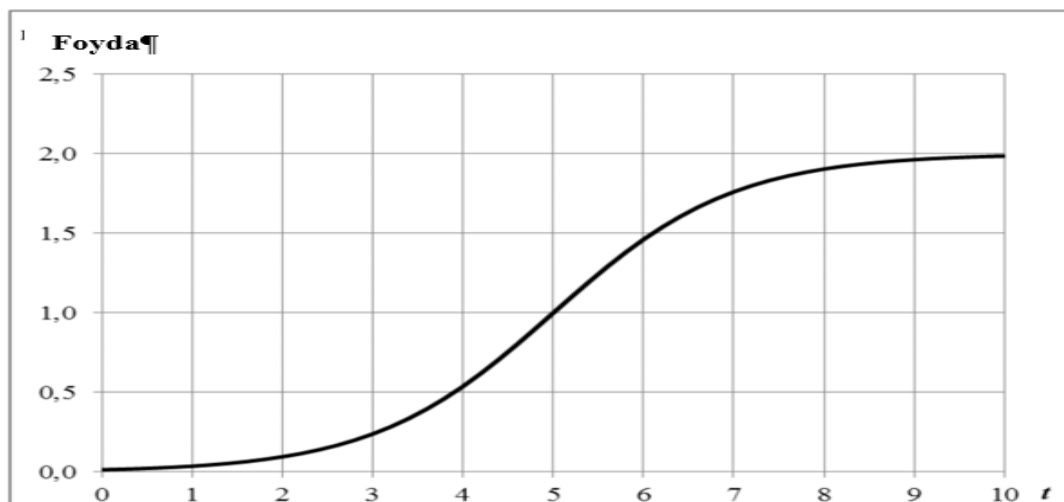
Ushbu egri chiziq uch bosqichdan iborat bo'ladi:

1. Boshlang'ich bosqich (Resursning to'planishi). Investitsiya qilishning dastlabki bosqichida, sarmoya ko'payishi juda past bo'lib, sezilarli foyda bermaydi. Bu davrda resurslar ko'proq to'planib, innovatsion yechimlar ishlab chiqilishiga yo'naltirilgan bo'ladi.

2. O'sish bosqichi (Samarali hajmga erishish). Keyinchalik, resurslar maksimal darajada samarali ishlatila boshlaydi, natijada yuqori rentabellik va maksimal daromad kutiladi. Bu bosqichda innovatsiyalar o'zining samaradorligini ko'rsa-tadi va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

3. To'yinganlik chegarasi (Daromadning pasayishi). Nihoyat, resurslar maksimal darajaga yetganda, investitsiyalarning foydasi pasaya boshlaydi. Ushbu bosqichda

ishlab chiqarishning to‘yinganlik holatiga yetganini ko‘rish mumkin bo‘ladi. Quyidagi rasmda S-shaklidagi egri chiziqning turli bosqichlari ko‘rsatilgan (3.2.3-rasm).



3.2.3-rasm. Investitsion daromad grafigi – Sigmoid.

3.2.3-rasmdagi investitsiyalarning daromad keltirish dinamikasini tahlil qilishda ikki asosiy yondashuv mavjud, bular chiziqli va eksponensial. Ushbu yondashuvlarning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega va investitsiyalarni qaytarish jarayonini turlicha ta’riflaydi. Quyida har bir yondashuvni alohida ko‘rib chiqamiz.

Chiziqli investitsiyalar. Chiziqli investitsiyalarga kelsak, bu modelda investitsiyalar qat’iy belgilangan hajmda amalga oshiriladi. Ya’ni, boshlang‘ich investitsiyalar o‘zining maksimal darajasiga yetgunga qadar muntazam tarzda ko‘payadi va belgilangan nuqtaga yetgach, to‘xtaydi. Ushbu modelda resurslar bir marta sarflanib, ulardan maksimal darajada foydalanish mumkin bo‘ladi. Chiziqli yondashuvning afzalligi shundaki, bu turdagi investitsiyalar qisqa muddat ichida o‘zini qoplashiga erishadi, ammo uzoq muddatda qo‘shimcha daromadlar keltirish imkoniyatlari cheklangan bo‘ladi.

Chiziqli investitsiyalarni tasvirlash uchun quyidagi egri chiziqni ko‘rsatish mumkin:

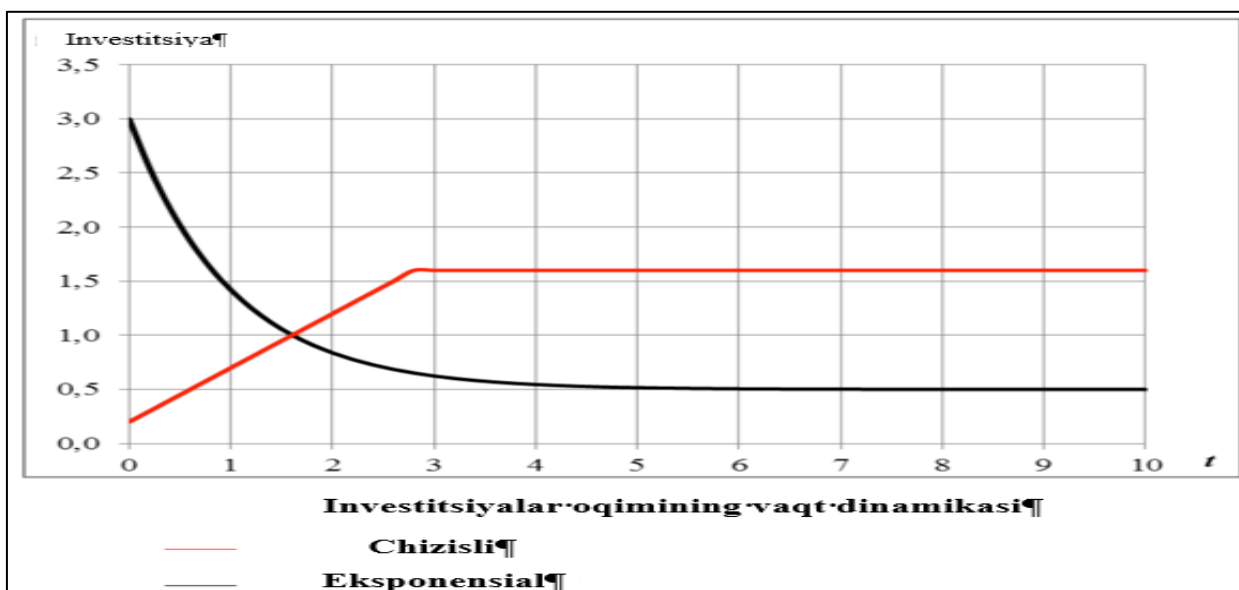
Boshlang‘ich bosqich. Investitsiyalar boshida sekin-asta ko‘payadi.

Maksimal nuqta. Ma’lum bir nuqtaga yetganda, investitsiyalar o‘zining maksimal darajasiga yetadi va to‘xtaydi.

To‘xtash bosqichi. Bundan keyin investitsiyalar ortiqcha samara bermaydi, chunki ularning hajmi belgilangan limitga yetgan.

Eksponensial investitsiyalar. Eksponensial investitsiyalar esa boshqa bir yondashuvni taqdim etadi, bunda maksimal investitsiyalar vaqtning boshlang'ich nuqtasida sodir bo'ladi, lekin keyinchalik ularning miqdori pasayadi va 0 ga moyil bo'ladi. Eksponensial yondashuvda investitsiyalar dastlab juda tez o'sadi, ammo vaqt o'tishi bilan ularning qaytarilish darajasi pasayadi. Bu modelda, ya'ni resurslar birinchi bosqichda maksimal darajada sarflanadi, ammo keyingi bosqichlarda bu sarmoyaning samaradorligi keskin pasayadi.

Eksponensial yondashuvni tasvirlash uchun S-shaklidagi egri chiziqdan ko'rinadigan eng katta farq shundaki, uning boshlanish nuqtasidagi investitsiya hajmi juda yuqori bo'lishi mumkin, lekin tezda kamayib, oxir-oqibat 0 ga yetadi. Bunday investitsiyalar tezda o'zini qoplaydi, ammo uzun muddatda ular deyarli foydasiz bo'lib qoladi. Quyidagi rasmda (3.2.4-rasm) chiziqli va eksponensial investitsiyalar o'rtasidagi farqni ko'rsatish mumkin. Bu rasmda har ikkala yondashuvning o'ziga xos xususiyatlari, ya'ni investitsiyalarni qaytarish jadvalining turli shakllari aniq ifodalangan bo'ladi.



3.2.4-rasm. Investitsion tushumlarning vaqt dinamikasi.

Investitsiya funktsiyalarini ularning rentabellik grafiklari bilan birgalikda tahlil qilish, investitsiyalarning samaradorligini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Quyida chiziqli va eksponensial investitsiya funktsiyalarining foyda keltiruvchi rentabellik grafiklarini ko'rib chiqamiz.

1. Chiziqli investitsiya funktsiyasi (3.2.4-rasm). Chiziqli investitsiya funktsiyasi,

umumiy holda, investitsiyalarning tez o'sishini va keyinchalik ular to'xtashini tasvirlaydi. Bunday investitsiyalar o'zini qisqa muddatda qoplaydi va belgilangan nuqtaga yetgach, samaradorlik kamayadi.

Grafikning tavsifi:

- Boshlang'ich bosqich: Investitsiyalar ko'paygan sari rentabellikning tez o'sishini ko'ramiz. Buning sababi, resurslar samarali tarzda sarflanib, daromad tezda ortadi.

- Maksimal nuqta: Investitsiya hajmi maksimal nuqtaga yetgach, rentabellik darajasi ham o'zining eng yuqori nuqtasiga yetadi.

- To'xtash bosqichi: Bundan keyin investitsiyalar ortiqcha samara bermaydi, chunki ularning hajmi belgilangan limitga yetgan. Rentabellik esa pasayadi.

Chiziqli investitsiyalarning rentabellik grafikasi odatda yuqori tezlikda o'sish va qisqa muddat ichida yuqori daromadni ko'rsatadi, ammo keyin bu o'sish to'xtaydi.

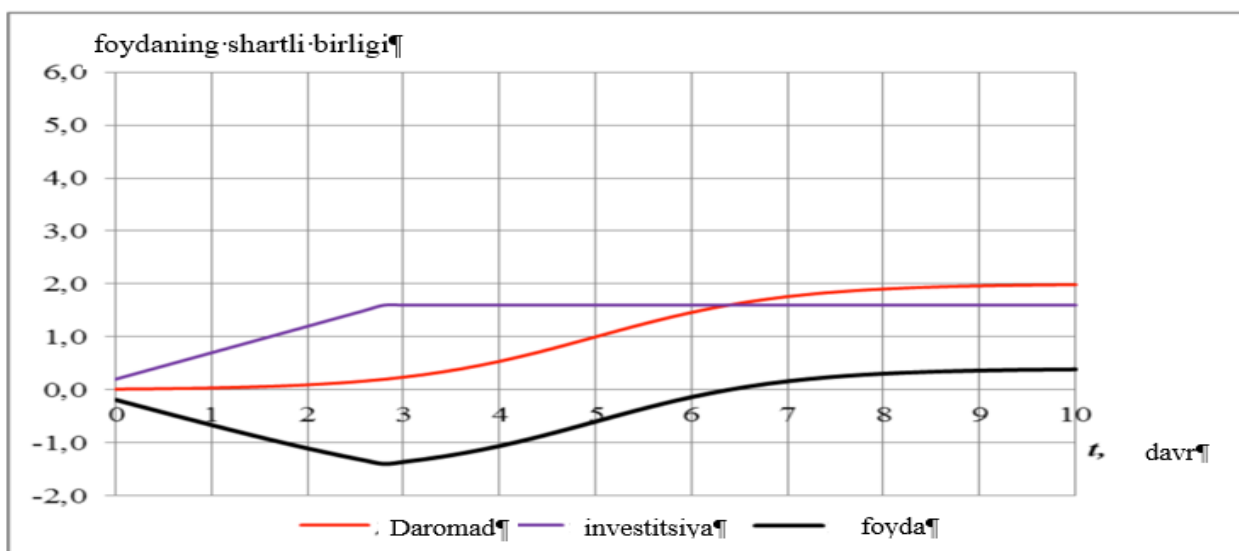
2. Eksponensial investitsiya funktsiyasi (3.2.5-rasm). Eksponensial investitsiya funktsiyasida investitsiyalar boshida juda yuqori o'sishni ko'rsatadi, lekin vaqt o'tishi bilan ularning samaradorligi pasayadi va 0 ga moyil bo'ladi. Bu yondashuvda investitsiyalarni sarflashning boshida katta foyda olinadi, ammo keyinchalik rentabellik kamayadi.

Grafikning tavsifi:

- Boshlang'ich bosqich: Eksponensial o'sishning dastlabki bosqichida investitsiyalar tezda o'sadi va rentabellik yuqori bo'ladi. Investitsiyalar maksimal qiymatga yetganda, rentabellik ham eng yuqori nuqtaga yetadi.

- Pastaya bosqichi: Keyingi bosqichda rentabellik pasayadi. Investitsiya-larning maksimal samaradorlikka erishilishi bilan, ularning qaytarilishi tobora pasayadi, natijada rentabellik o'zining yuqori nuqtasidan sezilarli darajada kamayadi.

- To'yinganlik bosqichi: Nihoyat, rentabellik 0 ga moyil bo'lib, investitsiyalar o'zining maksimal samaradorlik nuqtasiga yetadi.



3.2.5-rasm. Investitsion daromadlar dinamikasi.

Vaqt bo'yicha chiziqli investitsiya mexanizmi.

Ekspontensial investitsiya grafikasi vaqt o'tishi bilan kamayib borayotgan rentabellikni aks ettiradi, bu esa investitsiyalarning uzoq muddatda samaradorligi pasayishini ko'rsatadi.

3.2.5 va 3.2.6-rasmlarda ko'rsatilgan tendentsiyalar. Chiziqli va ekspontensial investitsiya funktsiyalarida ko'rsatilgan tendentsiya haqiqatan ham umumiy iqtiso-diy qonuniyatlarga asoslanadi. Bu grafiklar bo'yicha tahlil qilsak, quyidagi xulosalar chiqadi:

1. Birinchi bosqich: Investitsiya xarajatlarining qoplanmasligi (Zarar). Har ikkala grafikda, ya'ni chiziqli va ekspontensial investitsiyalar funktsiyalarida ham, birinchi bosqichda daromad investitsiya xarajatlarini qoplamasligi tufayli korxona zarar ko'radi.

Chiziqli investitsiyalarda bu bosqichda xarajatlar va foyda o'rtasidagi farq katta bo'ladi. Ya'ni, dastlabki sarmoya talab etilgan miqdorga yetganda, foyda o'sishi sezilarli darajada past bo'ladi. Bunda ishlab chiqarish samaradorligi hali yuqori darajaga yetmagan bo'ladi.

Ekspontensial investitsiyalarda esa, aynan shu davrda, boshlang'ich sarmoya juda yuqori bo'lib, tezda rentabellikni kamaytiradi. Biroq, dastlabki bosqichda investitsiyalarni amalga oshirish foydali bo'lishi uchun ko'proq vaqt va resurslar talab etiladi. Ushbu bosqichda korxona zarar ko'rishi normal holatdir, chunki yuqori sarmoya kiritish va resurslarni to'plash jarayoni davom etmoqda.

2. Keyingi bosqich: Investitsiyalarni amalga qo'llash va foydalar kiritish. Keyingi

bosqichda, sarmoya o'zini qoplashni boshlaydi, va investitsiyalarning qaytarilish darajasi o'sib boradi. Bu bosqichda:

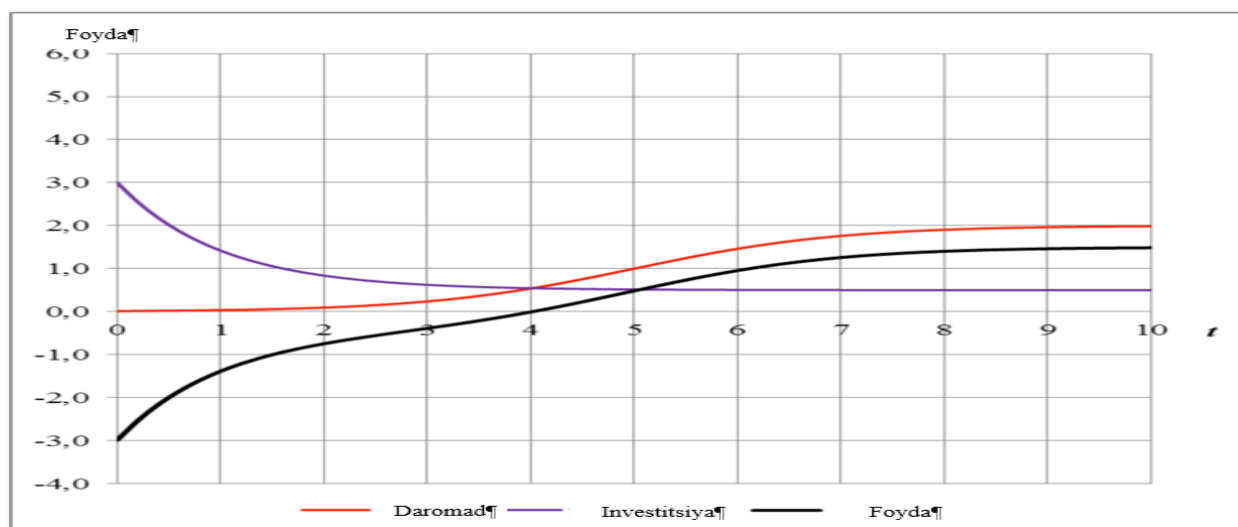
Chiziqli investitsiyalarda, resurslar eng yuqori samaradorlikka yetgan paytda, daromad o'sishi boshqariladi. Shu bilan birga, rentabellikning optimallashtirilgan nuqtasi mavjud bo'ladi.

Ekspontensial investitsiyalarda esa bu bosqichda daromad o'sadi, lekin rentabellikning o'sish sur'ati vaqt o'tishi bilan pasaya boshlaydi. Dastlabki sarmoya sarflanganidan keyin, korxona o'zining rentabellik nuqtasiga yaqinlashadi, ammo bu o'sish vaqtincha bo'ladi.

3. Pirovardida foyda: Uzoq muddatli investitsiyalarning qisqa muddatli investitsiyalarga qarshi afzalligi. Uzoq muddatli investitsiyalarni amalga oshirgan korxonalar, boshida zarar ko'rgan bo'lishsa ham, keyinchalik foyda olishga muvaffaq bo'ladi. Uzoq muddatli investitsiyalar shunday xususiyatga ega bo'ladiki:

Chiziqli investitsiyalarda, uzun muddatda sarmoya o'zini qoplaydi va renta-bellik darajasi maksimal nuqtaga yetganda, boshqa qisqa muddatli investitsiyalarni amalga oshirishga nisbatan katta farq yaratadi. Bu holatda, uzoq muddatli strategiyalar ko'proq qo'shimcha qiymat keltiradi va foyda yuqori bo'ladi.

Ekspontensial investitsiyalarda ham, boshlang'ich bosqichda yuqori rentabellikni ta'minlash qiyin bo'lgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan bu investitsiyalar qisqa muddatli variantlarga qaraganda barqarorroq va rentabellik ko'proq bo'ladi.

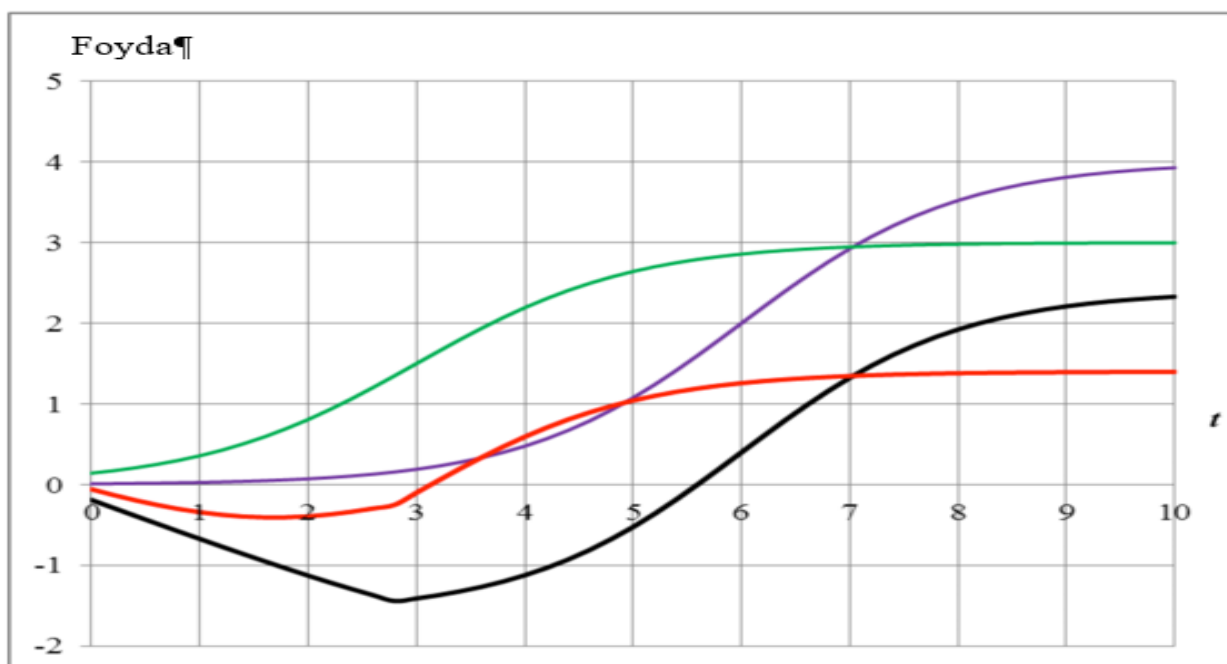


3.2.6-rasm. Investitsion daromadlar dinamikasi.
Vaqt bo'yicha eksponensial investitsiya mexanizmi.

Chiziqli investitsiyalarda, yuqori rentabellikli investitsiyalar tezda yuqori daromad keltiradi, lekin keyin o'zining maksimal nuqtasiga yetadi. Past rentabellikli investitsiyalar esa doimiy o'sish bilan past daromad beradi.

Eksponensial investitsiyalarda, yuqori rentabellikli investitsiyalar boshida yuqori daromad keltiradi, lekin vaqt o'tgan sari rentabellik sezilarli darajada kamayadi. Past rentabellikli investitsiyalar esa uzoq muddatda doimiy, ammo past daromad ta'minlaydi.

3.2.6 va 3.2.7-rasmlarda yuqori va past rentabellikli investitsiyalar o'rtasidagi farqlar, ular orasidagi vaqt bo'yicha o'sish sur'atlari va qaytarilish darajalari aniq ko'rsatilgan. Bu grafiklar investitsiya jarayonining samaradorligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.



3.2.7-rasm. Yuqori va past daromadli investitsiyalarning daromadlilik dinamikasini taqqoslash. Vaqt bo'yicha chiziqli investitsiya mexanizmi.

Tahlilga asoslanib, yuqori va past rentabelli investitsiyalarning har bir bosqichi-dagi xatti-harakatlarini va ularni o'zaro taqqoslashning asosiy bosqichlarini ko'rib chiqamiz.

1-bosqich. Dastlabki paytdan boshlab past rentabelli investitsiyalar qoplanish paytigacha. Bu bosqichda, har ikkala investitsiya turi ham rentabelsiz bo'ladi. Yuqori rentabelli investitsiyalar boshlang'ich bosqichda katta zarar keltiradi va uzoq

muddatda rentabellikni oshiradi. Past rentabelli investitsiyalar ham zarar keltiradi, ammo ularning rentabelligi yuqori rentabelli investitsiyalar rentabelligiga nisbatan kamroq pasayadi. Yuqori rentabelli investitsiyalar dastlabki zararlar katta bo'lishi sababli, ular rentabelsiz bo'ladi. Past rentabelli investitsiyalar esa kichikroq zararlarni keltirib chiqaradi, lekin tezroq o'zini qoplaydi.

2-bosqich. Past rentabelli investitsiyalar qoplangan paytdan to yuqori rentabelli investitsiyalar qoplanishigacha. Bu bosqichda, past rentabelli investitsiyalar o'zini qoplaydi va foydali bo'ladi. Ammo yuqori rentabelli investitsiyalar hali ham rentabelligini qoplamaydi va zarar keltiradi. Past rentabelli investitsiyalar tezda o'zini qoplab, foydali bo'ladi.

Yuqori rentabelli investitsiyalar esa, hali zarar ko'rishda davom etadi, ammo bu jarayonni tezroq qoplaydi. Shuning uchun bu bosqichda past rentabelli investitsiyalar foydalidir, ammo ular rentabellikni katta darajada oshira olmaydi.

3-bosqich. Yuqori rentabelli investitsiyalar qoplangan paytdan boshlab, yuqori rentabelli investitsiyalarning rentabelligi past rentabelli investitsiyalar rentabelligi bilan solishtirilgunga qadar. Bu bosqichda, yuqori rentabelli investitsiyalar o'z rentabelligini oshira boshlaydi va rentabellikni past rentabelli investitsiyalar rentabelligidan yuqori darajada saqlaydi. Ammo bu rentabellikning o'sish sur'ati past rentabelli investitsiyalar rentabelligidan sekinroq bo'lishi mumkin. Yuqori rentabelli investitsiyalar o'z rentabelligini oshiradi, ammo bu jarayon sekinlashadi. Past rentabelli investitsiyalar o'z rentabelligini barqaror saqlaydi, lekin ular yuqori rentabelli investitsiyalarning rentabelligiga yetib bormaydi.

4-bosqich. Yuqori va past rentabelli investitsiyalarning teng rentabelligidan boshlab. Bu bosqichda, yuqori va past rentabelli investitsiyalar o'rtasidagi rentabellik darajalari tenglashadi. Har ikkala investitsiya turi ham foydalidir, ammo yuqori rentabelli investitsiyalar rentabelligi past rentabelli investitsiyalar rentabelligidan oshadi. Ikki investitsiya turi ham foydalidir, lekin yuqori rentabelli investitsiyalar yanada yuqori rentabellikni ta'minlaydi. Biroq, bu rentabellikni o'sish sur'ati to'xtaydi va barqaror darajaga yetadi.

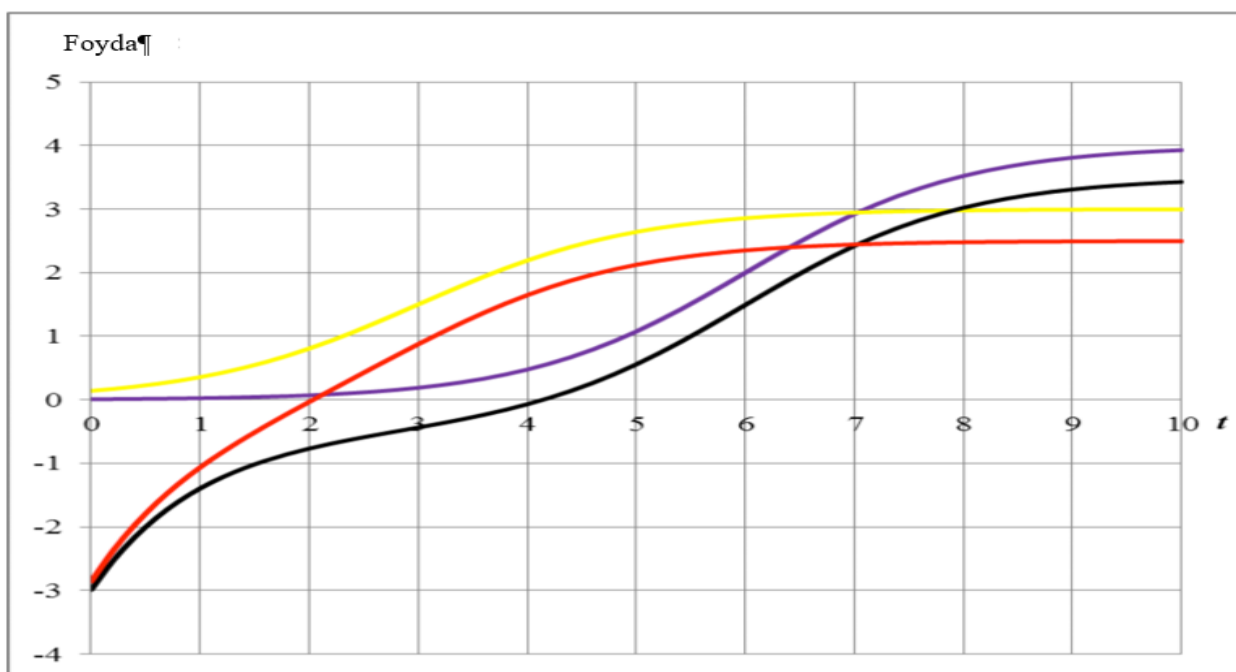
3.2.6-rasmda yuqori va past rentabelli investitsiyalar o'rtasidagi rentabellikning solishtirilgan grafikasi ko'rsatilgan. Bu grafikda quyidagilar aks etadi:

Dastlabki bosqichda yuqori rentabelli investitsiyalar ko‘proq zarar keltiradi va rentabelsiz bo‘ladi, ammo past rentabelli investitsiyalar tezda o‘zini qoplaydi.

Ikkinchi bosqichda, past rentabelli investitsiyalar rentabelligini oshiradi, ammo yuqori rentabelli investitsiyalar hali zarar keltiradi.

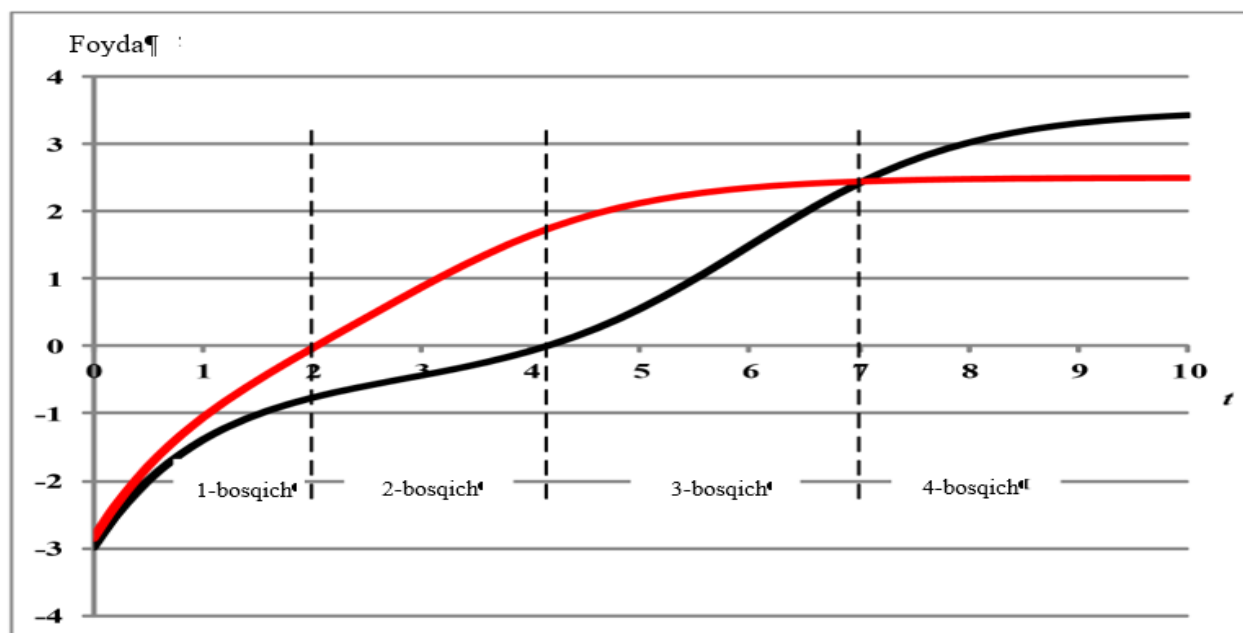
Uchinchi bosqichda, yuqori rentabelli investitsiyalar o‘z maksimal rentabelligiga erishadi, bu rentabellik past rentabelli investitsiyalar rentabelligidan yuqori bo‘ladi, lekin o‘shish sur‘ati sekinlashadi.

To‘rtinchi bosqichda, ikkala investitsiya turi teng rentabellikni ta’minlaydi, ammo yuqori rentabelli investitsiyalar past rentabelli investitsiyalarning rentabelligidan oshadi.



3.2.8-rasm. Yuqori va past daromadli investitsiyalarning daromadlilik dinami-kasini taqqoslash. Vaqt bo‘yicha eksponensial investitsiya mexanizmi.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, investitsiyalarni rag‘batlantirishda soliq ta’tillari, chegirmalar, kreditlar, tezlashtirilgan amortizatsiya va Chelkaning ikkita modeli muhim rol o‘ynaydi. Bu modellarning har biri investitsiya samaradorligini turli usullar bilan rag‘batlantiradi. Chelkaning ikkinchi modeli investitsiyalarni rentabelligidan qat’i nazar rag‘batlantirsa, birinchi modeli faqat yuqori rentabelli investitsiyalarni rag‘batlantiradi.



3.2.9-rasm. Yuqori va past rentabelli investitsiyalarning rentabellik dinamikasini o‘zaro tartibga solish bosqichlari.

Agar maqsad yuqori rentabelli investitsiyalarni rag‘batlantirish bo‘lsa, bu holda imtiyozli soliq rejimi kredit shaklida bo‘lishi kerak. Quyida bunday kreditning asosiy xususiyatlari keltirilgan:

1-bosqichda zararni to‘liq qoplash. Kreditning dastlabki bosqichida zararlar to‘liq qoplanishi kerak. Bu, ya’ni investorlarning boshlang‘ich zararlarini to‘liq o‘zlashtirishi uchun zarurdir. Bu holat, yuqori rentabelli investitsiyalarning dastlabki zararlarini qoplashga yordam beradi va ular foydali bo‘lishini ta’minlaydi. Bu bosqichda yuqori rentabelli investitsiyalarni rag‘batlantirishda, boshlang‘ich zararlarini qoplash imkoniyati ko‘proq foyda keltiradi. Shuning uchun bu jarayon o‘z vaqtida amalga oshirilishi lozim.

Ssuda bo‘yicha foiz stavkasi quyidagicha hisoblanishi kerak:

Past rentabelli investitsiyalar bo‘yicha marjinal rentabellikdan oshib ketmasligi. Bu, past rentabelli investitsiyalar uchun foiz stavkasi yuqori bo‘lmasligini anglatadi.

Yuqori rentabelli investitsiyalar bo‘yicha marjinal daromaddan kam bo‘lishi: Yuqori rentabelli investitsiyalar uchun foiz stavkasi past bo‘lishi kerak, chunki bu turdagi investitsiyalar o‘zining yuqori daromadi bilan foizni qoplashga qodir bo‘ladi. Foiz stavkasi investorlar uchun yuqori rentabelli investitsiyalarni rag‘batlantirishi lozim. Bunda, past rentabelli investitsiyalar uchun yuqori foiz stavkasi

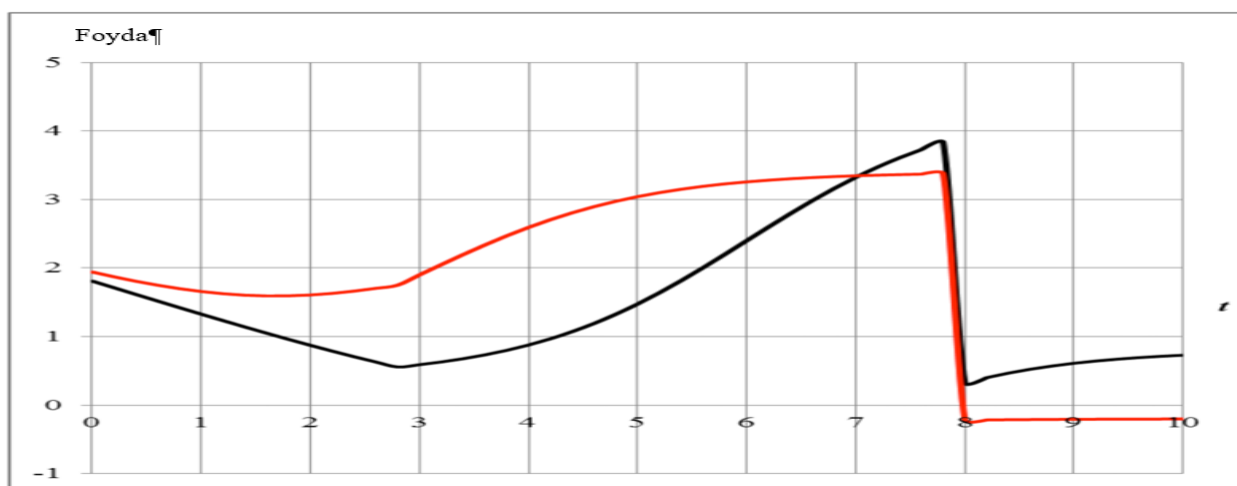
qo‘llanilmasligi, balki yuqori rentabelli investitsiyalar uchun esa stavka past bo‘lishi kerak.

Kreditni to‘lash vaqti yuqori rentabelli investitsiyalarni amalga oshirgan investorlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan vaqtga qarab belgilanadi. Bu, investorlarning o‘z vaqtida to‘lovni amalga oshirish imkoniyatini ta’minlaydi.

Yuqori rentabelli investitsiyalar uchun to‘lov shartlari investorlar uchun qulay va real bo‘lishi kerak, chunki ular investitsiyalarning yuqori daromadi bilan kreditni o‘z vaqtida to‘lay olishadi.

Faraziy misollarimizda, yuqoridagi rasmlarda ko‘rsatilgan grafiklarda kreditning qanday belgilanishi mumkinligini ko‘rishimiz mumkin. Bu grafiklar, yuqori rentabelli investitsiyalarni rag‘batlantirish uchun kreditning quyidagi parametrlarini ko‘rsatishi mumkin:

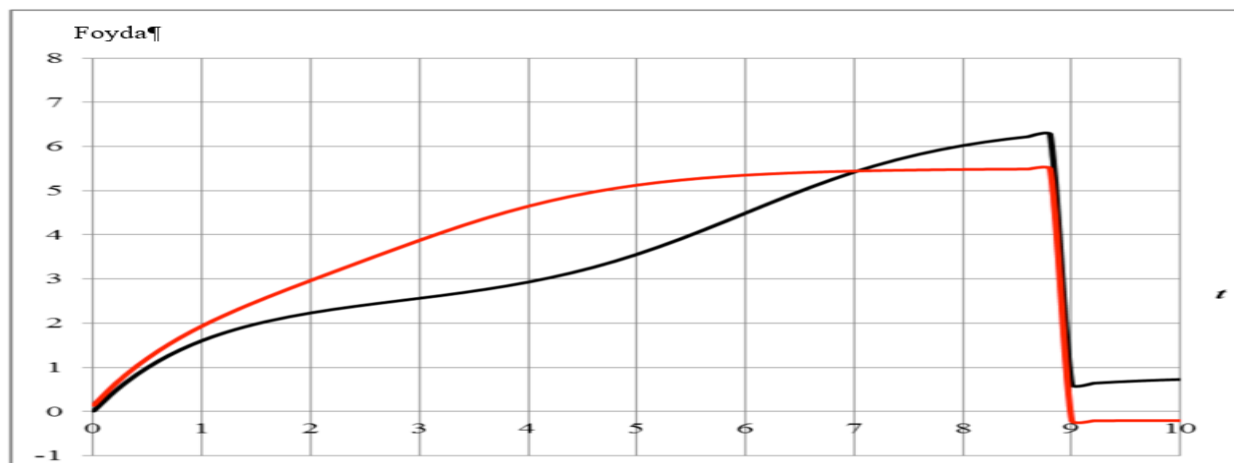
- birinchi holatda – 2 birlik darajasida, kredit bo‘yicha foiz har bir muddat uchun 10%; u holda, masalan, $t=t_8$ vaqtida, hisoblangan foizlar $2 \cdot 0,1 \cdot 8 = 1,6$ birlik bo‘ladi va uni yuqori daromadli investor to‘lashi mumkin, chunki uning daromadi 1,92 ga etadi, chunki ssudani to‘lashdan keyingi foyda: $1,92 - 1,6 = 0,32$ bo‘ladi. Past rentabellikdagi investitsiyalar bo‘yicha marjinal daromad 1,4 birlikni tashkil etadi, bu aniq 1,6 foiz to‘lovlaridan kamroqdir;



3.2.10-rasm. Yuqori va past rentabelli investitsiyalarni kreditlash jarayoni. Vaqt bo‘yicha chiziqli investitsiya mexanizmi.

- ikkinchi holatda – 3 birlik darajasida kredit bo‘yicha foiz 10%, hozirgi vaqtda $t=t_9$ to‘plangan foiz $3 \cdot 0,1 \cdot 9 = 2,7$ birlik, yuqori daromadli investorning foydasi 3,31 birlik, shuning uchun kreditni to‘lagandan keyin unga 0,61 birlik qoladi. Past

rentabellikdagi sarmoyaning marjinal daromadi 2,5 birlikni tashkil etadi, shuning uchun u kreditni to'lay olmaydi (3.2.8-rasm).



3.2.11-rasm. Yuqori va past daromadli investitsiyalarni kreditlash jarayoni.
Vaqt bo'yicha eksponensial investitsiya mexanizmi.

Yuqori rentabelli investitsiyalarni rag'batlantirishda, kreditlarning faqat yuqori daromadli investorlar tomonidan olishiga ruxsat berish maqsadga muvofiqdir. Bu kreditlarning asosiy afzalliklari – kredit hajmi katta. Yuqori rentabelli investitsiyalarni amalga oshirgan investorlar ko'proq mablag'ni jalb qilishlari mumkin, chunki ular investitsiyaning katta miqdorini qoplashga qodir. Pastroq stavkalar. Bu investorlar uchun foiz stavkasi pastroq bo'ladi, chunki ular yuqori rentabellikni ta'minlab, tezda kreditni qaytarib berish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Uzoqroq muddat. Yuqori daromadli investorlar kreditni uzoq muddat davomida to'lash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shu o'rinda, savol tug'ilmoqda. Past va yuqori daromadli investitsiyalar o'rtasidagi chegarani qanday aniqlash mumkin?

Bunday chegarani belgilashda asosan boshqaruv yondashuvi qo'llaniladi. Hukumat milliy iqtisodiyotning umumiy manfaatlarini tahlil qilib, yuqori va past rentabelli investitsiyalarni aniqlash uchun mezonlarni belgilaydi. Shuningdek, obyektiv yondashuv ham mavjud bo'lishi mumkin, ya'ni yuqori rentabelli investitsiyalarni rag'batlantirishda, ularning foydasi va marjinal rentabelligi rag'batlantiruvchi kreditni qaytarishga imkon berishi kerak.

Rag'batlantiruvchi kreditlar yuqori rentabelli investitsiyalarni amalga oshirayotgan investorlar uchun taqdim etiladi. Bu kreditlar boshqa standart bank kreditlaridan ustun bo'lgan afzalliklarga ega bo'lishi kerak. Ya'ni, ular – past foiz stavkasi, uzoq muddatli to'lov imkoniyati, foydali kredit hajmi kabi xususiyatlarga

ega bo'ladi.

Rag'batlantiruvchi kreditlar minimal, tushunarli va oson o'lchanadigan talablar asosida belgilanishi kerak. Bu talablar kam daromadli investorlarni tabiiy ravishda ajratib, kreditlarni yuqori rentabelli investitsiyalarni amalga oshirishga qodir bo'lgan investorlar uchun qoldiradi.

Yuqori rentabelli investitsiyalarni rag'batlantirishda boshqa bir muhim masala innovatsion investitsiyalarni aniqlashdir. Innovatsion investitsiyalarni yuqori rentabelli, lekin innovatsion bo'lmagan investitsiyalardan qanday ajratish mumkin?

Innovatsion investitsiyalarni aniq ta'riflash masalasi hali ham aniq emas. Bu holat manipulyatsiya qilishga imkon beradi va natijada mablag'lar samarasiz taqsimlanishi mumkin. Innovatsion bo'lgan investitsiyalarni ajratishning aniq mezonlari mavjud emas, lekin bu investitsiyalarni rag'batlantirishga doir matematik model asosida quyidagi xulosa qilinishi mumkin.

Ya'ni, innovatsion yoki innovatsion bo'lmaganligi farq qilmaydi. Yuqori rentabelli investitsiyalarni rag'batlantirish mexanizmi barcha yuqori daromad keltiradigan investitsiyalarni qo'llab-quvvatlashi kerak. Bunga innovatsion bo'lsa yoki bo'lmasa farq qilmaydi. Bunday yondashuv samarali, chunki u investitsiyalarning yuqori rentabelligini rag'batlantirishga yordam beradi, ammo innovatsion bo'lishini talab qilmaydi.

Agar rag'batlantiruvchi kreditlar innovatsion investitsiyalarga yo'naltirilgan bo'lsa, bu kreditlar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak:

- innovatsion investitsiyalar yangi texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bular yuqori rentabelli, ammo innovatsion bo'lmagan investitsiyalardan ajratilishi kerak;

- rag'batlantiruvchi kreditlar bu turdagi investitsiyalar uchun foydali bo'lishi kerak, chunki ular iqtisodiy o'sishni va innovatsiyalarni rag'batlantiradi.

Rag'batlantiruvchi kreditlar taqdim etishda, yuqori rentabelli investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash va kam daromadli investitsiyalarni filtrlaydigan aniq va oson o'lchanadigan talablar ishlab chiqish juda muhimdir. Innovatsion investitsiyalarni aniqlashda esa, yuqori rentabelli investitsiyalarni rag'batlantirishda, ularning innovatsion yoki innovatsion bo'lmaganligi farq qilmasligi kerak. Bularning barchasi samarali iqtisodiy rivojlanish uchun zarur va hukumatning umumiy iqtisodiy manfaatlarini ta'minlashga yordam beradi.

3.3. Milliy xo‘jalik subyektlari faoliyati samaradorligini oshirish uchun soliq tizimini takomillashtirish

Soliqqa tortish tizimining o‘zgartirilishi, ayniqsa, mahalliy soliq imtiyozlarini joriy etish bilan birga, tadbirkorlarni investitsiya qilishga, xususan, ishlab chiqarishni yangilashga undashga qaratilgan yondashuvni ilgari suradi. Ushbu yondashuvni qo‘llashning maqsadi, foydadan olinadigan soliq yukini kamaytirmaslik, balki investitsiyalarni soliq solinadigan bazadan olib qo‘yish orqali ishlab chiqarishning yangilanishini rag‘batlantirishdir.

Bu metodning asosi quyidagilarda ifodalanadi:

1. Soliq tizimini soddalashtirish. Soliqqa tortishning mavjud tizimi murakkabligi va yuqori ma‘muriy xarajatlari hisobga olinadi. Bu tizimni o‘zgartirish tadbirkorlarning ma‘muriy xarajatlarini kamaytiradi, soliq sohasidagi byurokratiya va subyektivlikni kamaytiradi.

2. Investitsiyalarni rag‘batlantirish. Kapitalga soliq joriy etish orqali soliq tizimi ishlab chiqarishning yangilanishini rag‘batlantiradi va bu orqali iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga imkon yaratadi.

Kapitalga soliq joriy etilishi, taqsimlanmagan foydaga soliq solmaslik orqali investitsiyalarni rag‘batlantiradi. Bunda, investitsiyalarning ko‘payishi taqsimlanmagan foydaga soliq solmaslik orqali stimulyatsiya qilinadi. Soliqqa tortishning soddalashtirilishi va soliq ma‘muriyatchiligi xarajatlarining kamaytirilishi tadbir-korlar uchun foydalidir. Moliyaviy hisobotni joriy etishning murakkabligi va soliq xizmati organlarida yuqori malakali kadrlarning mavjud bo‘lishi kerakligi ko‘rsatilgan.

Xalqaro va milliy tajribalardan ko‘rinadiki, ichki nazorat qoidalarini amalga oshirishda bir qancha muvaffaqiyatli mexanizmlar mavjud. Shu bilan birga, boshqa mamlakatlarda o‘tkazilgan soliq islohotlari quyidagi tendentsiyalarni ko‘rsatadi:

- soliq tushumlarining qisqarishi. Dastlabki bosqichlarda soliqqa tortishdan tushadigan daromadlar kamayishi mumkin. Shuning uchun, bu kamayishni kompensatsiya qilish mexanizmlari mavjud bo‘lishi kerak. Ammo agar bu mexanizm samarali ishlamasa, investitsiya muhiti yomonlashishi mumkin.

2. davlat-xususiy sheriklikni almashtirish. Davlatlar harbiy korporatsiyalar bilan o‘zaro sheriklikni almashtirishni afzal ko‘rishadi, chunki bu yangi iqtisodiy strukturani

yaratishda muhim o‘rin tutadi.

3. sistematik islohotlar: Harbiy korporatsiyalarni amalga oshirish tizimli bo‘lishi kerak va vaqtinchalik chora sifatida ko‘rilmasligi kerak. Shuningdek, boshqa iqtisodiy islohotlar bilan birgalikda amalga oshirilishi muhimdir.

Kapitalga soliqni joriy etishdagi qiyinchiliklar, umuman olganda, quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Iqtisodiy ta’sirlarni o‘lchashda noaniqlik. Soliqqa tortilmaydigan investitsiyalarni hisobga olishda ma’naviy va jismoniy yangilanish tufayli ishlab chiqarish, mehnat unumdorligi va qo‘shilgan qiymatning o‘shishini hisobga olish kerak. Shunday qilib, investitsiyalarning samaradorligini baholashda ekstrapolyatsiya metodlari yaxshi natija bermasligi mumkin.

Multiplikator ta’siri. Yangi investitsiyalar iqtisodiyotda multiplikator ta’sirini yaratadi, ya’ni ular orqali qo‘shimcha daromadlar va iqtisodiy o‘shish o‘zaro bog‘liq bo‘lib, iqtisodiy ko‘rsatkichlar ko‘proq ijobiy rivojlanishning natijasi bo‘ladi.

Taklif qilingan modellarda, mablag‘larning unumdorligini oshirish omili va multiplikator ta’siri hisobga olinadi. Har bir model o‘ziga xos detallar va umumiy prinsiplar asosida ishlab chiqiladi, ammo barcha takliflar investitsiyalarning rentabelligini va umumiy iqtisodiy o‘shishni ko‘rsatuvchi o‘zgaruvchilarni nazarda tutadi.

Kapitalga soliqning samaradorligi. Agar soliq tizimi aniq va soddalashtirilgan bo‘lsa, investitsiyalarni rag‘batlantirish va innovatsion faoliyatni boshqarish ko‘proq samarali bo‘ladi.

Tadbirkorlarning tanlash erkinligi. Soliq tizimi orqali tadbirkorlar o‘zlariga eng foydali investitsiya yo‘nalishlarini tanlashda erkinlikka ega bo‘ladilar, bu esa bozorni diversifikatsiya qilishga yordam beradi.

Kapitalga soliqni joriy etish va mahalliy soliq imtiyozlarini taqdim etish orqali, soliq tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Bu nafaqat investitsiyalarni rag‘batlantirish, balki ishlab chiqarishning yangilanishini va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq, bu yondashuvni qo‘llashda uning ijobiy va salbiy ta’sirlarini chuqur tahlil qilish kerak, chunki to‘liq samaradorlikka erishish uchun muayyan tizimli va keng qamrovli islohotlar amalga oshirilishi zarur.

Berilgan formulalar va parametrlar yordamida korxona uchun foyda taqsimoti va investitsiyalar bo'yicha soliq ta'sirini modellashtirish mumkin.

Quyidagi atamalar va ularning o'zaro bog'liqligi orqali, kompaniyaning vaqt o'tishi bilan qanday qarorlar qabul qilishi va soliq tizimi ta'siri bilan qanday javoblar qaytarishini tahlil qilish mumkin:

t_i – vaqtning i momenti;

$r_i = r(t_i)$ – vaqtning i -daqiqasidagi korxona foydasi;

α – dividendlarga tushadigan foyda ulushi;

$1 - \alpha$ – ishlab chiqarishga investitsiyalarga yo'naltirilgan foyda ulushi;

a – daromadlarni ko'paytirish koeffitsienti;

τ – soliq yuki (soliq solish turiga qarab foyda yoki dividendlar bo'yicha);

$d_i = d(t_i)$ – soliqqa tortishdan oldingi vaqtning i -lahzasidagi dividendlar;

$b_i^p = b^p(t_i)$ – daromad solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyin vaqtning i -lahzasidagi soliq chegirmalari (byudjet tushumlari), shu jumladan,

$b_i^{pd} = b^{pd}(t_i)$ – daromad solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyin vaqtning i -lahzasidagi dividendlardan soliq chegirmalari;

$b_i^{pg} = b^{pg}(t_i)$ – daromad solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyin bir vaqtning o'zida ishlab chiqarishga investitsiyalar bo'yicha soliq imtiyozlari;

$d_i^p = d^p(t_i)$ – daromad solig'i to'langanidan keyin vaqtning i -momentidagi dividendlar;

$d_i^d = d^d(t_i)$ – olib qo'yilgan kapital solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyin vaqtning i -lahzasidagi dividendlar;

$\theta_i^d = \theta^d(t_i)$ – olib qo'yilgan kapital solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyingi i -lahzadagi dividendlardan soliq chegirmalari (byudjet tushumlari);

$g_i = g(t_i)$ – soliqqa tortilgunga qadar vaqtning i lahzasida ishlab chiqarishga investitsiyalar;

$g_i^p = g^p(t_i)$ – foyda solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyin i -vaqtdagi ishlab chiqarishga qo'yilgan investitsiyalar;

$g_i^d = g^d(t_i)$ – olib qo'yilgan kapital solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyingi i -lahzadagi ishlab chiqarishga investitsiyalar;

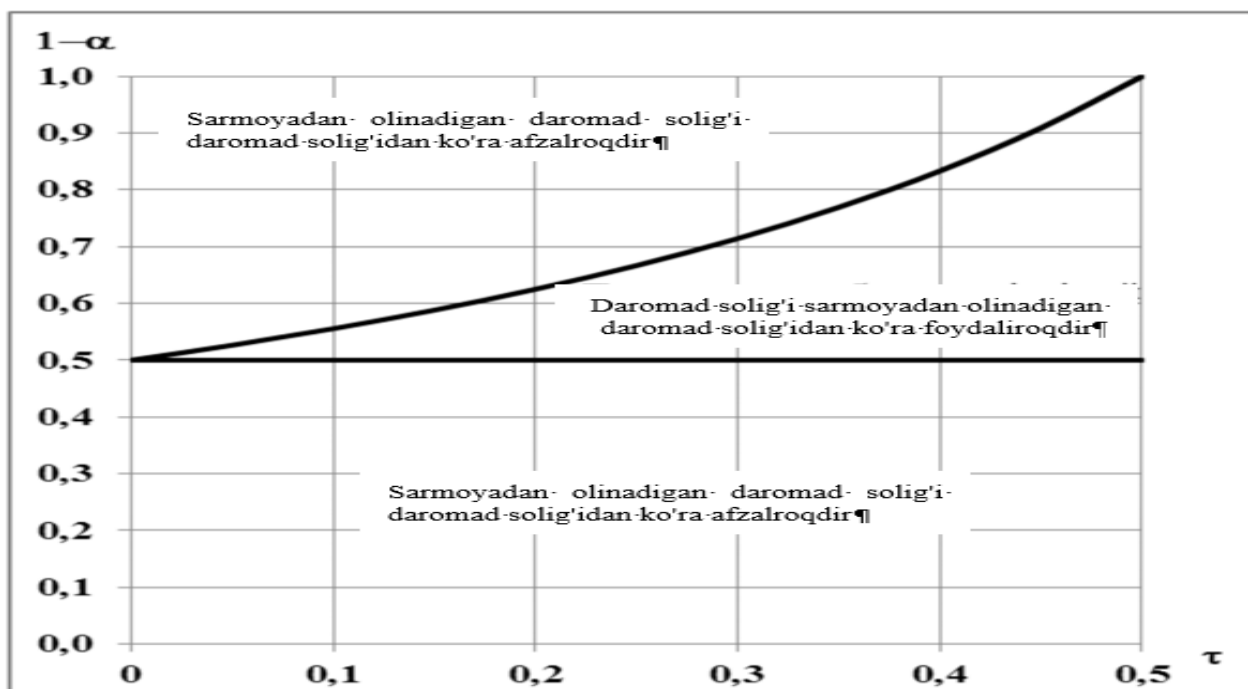
$\theta_i^g = \theta^g(t_i)$ – foyda solig'i bo'yicha soliqqa tortilgandan keyingi i -lahzada

ishlab chiqarishga qo'yilgan investitsiyalar bo'yicha soliq imtiyozlari (byudjet tushumlari);

Iqtisodiy sabablarga ko'ra $0 < \tau < 1$, $0 \leq \alpha \leq 1$, $a > 1$, ya'ni soliq yuki bor deb faraz qilamiz, lekin u 100% emasligi aniq, dividendlar va investitsiyalar uchun mablag'lar foyda doirasida cheklovlersiz taqsimlanishi mumkin. Har qadamda ishlab chiqa-rishga yo'naltirilayotgan mablag'lar albatta o'sish imkonini beradi.

Ushbu model, soliq tizimi va investitsiyalarni rag'batlantirish orqali korxona uchun optimal foyda taqsimotini va investitsiya strategiyasini belgilashga yordam beradi. Shuningdek, soliq yuki va dividendlarga bo'lgan foyda ulushi korxona qarorlarida katta rol o'ynaydi, bu esa, kompaniyaning o'sish sur'atlari va rentabel-ligiga ta'sir qiladi.

Aslida, bu mantiqiy – biz ishlab chiqarishni yangilash va uning samaradorligini oshirish uchun chiqarilgan kapitalga soliqdan foydalanishni taklif qilamiz. Ammo ishlab chiqarish yetarli darajada unumdorlikka erishgandan so'ng, chiqarilgan kapitalga soliq qo'llash o'z zaruratini yo'qotadi. Quyidagi 3.3.1-rasmdan ko'rinib turibdiki, soliq yukining ortishi bilan kengayib boruvchi cheklangan zona mavjud bo'lib, unda daromad solig'ini qo'llash moliyaviy jihatdan foydaliroqdir.



3.3.1-rasm. Daromad solig'i va olib qo'yilgan kapital solig'ini qo'llash uchun ustuvor zonalar (2 ga teng multiplikator uchun).

Multiplikatorning qiymati oshgani sayin, bu zona kengayadi: u ishlab chiqarishga

investitsiyalarning kichikroq ulushi uchun boshlanadi va katta soliq yuki uchun davom etadi.

Yuqoridagi tahlilga ko'ra, ishlab chiqarish va investitsiya faoliyatining soliq tizimi bilan bog'liq bo'lgan muhim jihatlarni ko'rib chiqish zarur.

Foyda solig'i va dividendlarni taqsimlash. Agar korxona dividendlarni taqsimlashga e'tibor qaratib, qayta investitsiyalashdan voz kechsa, foyda solig'i ko'proq foyda keltiradi. Bu holat, aslida, korxonani cheklangan foyda va investitsiya o'rtasida qaror qabul qilishga majbur qiladi.

Shu bilan birga, olib qo'yilgan kapitalga soliq joriy etilishi foydaning qayta taqsimlanishini investitsiyalar foydasiga o'zgartirishga yordam beradi. Bunda, agar korxona mablag'larni yangilashga, ya'ni investitsiyalarga yo'naltirishga intilsa, kapitalga soliq tizimi samarali bo'lishi mumkin, chunki bu soliq investitsiyalarni rag'batlantiradi va yangi texnologiyalarni qo'llashga imkon beradi.

Kapital bazasi yangilanishi uchun soliq tizimi o'zgartirish. Tadqiqotda O'zbekistondagi soliqqa tortish tizimi yirik korxonalarga nisbatan o'zgartirilishi kerakligi ta'kidlanadi. Bunday o'zgartirishlar, ayniqsa, ishlab chiqarishning yangilanishi va samaradorligining oshishi maqsadida amalga oshirilishi lozim.

Yirik korxonalar, odatda, katta asosiy fondlarga ega bo'lib, ular ko'proq investitsiyalarni jalb qilishga qodir. Kichik korxonalar esa ko'proq aylantiruvchan mablag'lar bilan ishlaydi va bu turdagi soliq mexanizmlaridan kamroq foyda olishi mumkin.

Korxonalarning toifalari va rentabellik. Korxonalarni turli toifalarga bo'lish mumkin, masalan, ularning hajmi va rentabellik darajasiga qarab. Yirik va kichik korxonalar orasidagi farq ko'proq manfaatlar bilan bog'liq, bu esa soliqqa tortish mexanizmlarini qanday shakllantirish kerakligini belgilaydi.

Korxonaning rentabellik ko'rsatkichlari investitsiyalarni qanday taqsimlashni belgilaydi. Yuqori rentabellikdagi korxonalar samarali va innovatsion texnologiya-larni qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Past rentabellikdagi korxonalar esa, qo'shimcha sarmoyalar talab qiladi, lekin investitsiyalarni optimallashtirish va ularni samarali ishlatish uchun soliq tizimining o'zgarishi muhim.

Investitsiyalarni taqsimlash. Investitsiyalarni taqsimlashda turli toifalardagi korxonalar uchun quyidagicha yondashishlar mavjud:

Past daromadli investitsiyalar. Bu investitsiyalarni rag'batlantirish uchun foyda solig'ini optimallashtirish kerak.

Yuqori daromadli investitsiyalar. Bu turdagi investitsiyalar ishlab chiqarishning yuqori rentabellik darajasini oshiradi va iqtisodiyotga yuqori daromad keltiradi.

Innovatsion investitsiyalar. Innovatsiyalar, yuqori rentabellik keltirish orqali, yangi texnologiyalarni ishlab chiqarishga qo'llash va sanoatni rivojlantirishga yordam beradi.

Investitsiyalar va rentabellikning mosligi. Yuqori rentabellikdagi investitsiyalar ishlab chiqarish jarayonini samaraliroq qilishga yordam beradi, ya'ni yuqori rentabellikka olib keladigan investitsiyalar. Biroq, ba'zi investitsiyalar past rentabellikka ega bo'lishi mumkin, chunki ular o'z vaqtida foydali bo'lishi mumkin, ammo uzoq muddatda samaradorligi kamroq.

Modelning yangi soliq mexanizmlari va rag'batlantirish. Taklif etilgan modelda kapital bazasini yangilashni rag'batlantirish uchun yirik korxonalarga nisbatan soliqqa tortish tizimini o'zgartirish zarurati ta'kidlanadi. Bu tizim yangi texnologiyalarni qo'llashni rag'batlantiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, moliyaviy va soliq vositalaridan foydalanish orqali korxonalarning investitsiya faoliyatini rag'batlantirishning umumiy tizimi shakllanishi mumkin. Bu esa, investitsiyalarni to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar bilan ham birlashtirishga yordam beradi.

Yuqorida taqdim etilgan soliq vositalarini guruhlash va ularning mos keladigan korxonalar va investitsiya guruhlari bilan bog'lash juda mantiqiy va iqtisodiy tahlilni chuqurlashtirishga yordam beradi. Keling, har bir vosita guruhining xususiyatlarini va qaysi korxonalar yoki investitsiya guruhlariga mos kelishini yanada batafsil ko'rib chiqamiz.

Imtiyozli soliqqa tortish vositalari guruhi. Soliq ta'tillari, soliq imtiyozlari, tezlashtirilgan amortizatsiya va shunga o'xshash vositalar. Bu vositalar soliqqa tortishning kamroq jiddiy usullaridan biri bo'lib, ularni qo'llash orqali korxonalar o'z investitsiyalarini rag'batlantirishi mumkin. Norentabel (zarar ko'ruvchi) korxonalar o'z faoliyatini to'xtatib qo'ygan yoki pasaygan rentabellikni ko'rgan holatlarda imtiyozli

rejimlarni qo'llash orqali o'z faoliyatini qayta tiklashga harakat qilishi mumkin. Imtiyozli soliqqa tortish vositalari zarar ko'rgan, ammo iqtisodiy jihatdan muhim korxonalar uchun foydalidir.

Investitsiyalar asosan, standart soliq rejimi ostida amalga oshirilmaydigan investitsiyalarni rag'batlantiradi. Masalan, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash yoki eski texnologiyalarni almashtirish kabi pasaygan rentabellikni qayta tiklashga qaratilgan investitsiyalar.

Rag'batlantiruvchi kreditlash. Rag'batlantiruvchi kreditlar innovatsion xususiyatlarga ega bo'lgan investitsiyalarni rag'batlantirishga qaratilgan. Ular norentabel bosqichdagi investitsiyalarni qo'llab-quvvatlashni va kreditorlarga yuqori foiz stavkalaridan himoya qilishni maqsad qiladi. Bu kredit mexanizmi, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va tadqiqotlar olib boradigan startaplar yoki innovatsion korxonalar uchun juda foydali. Ular past rentabellikni bosib o'tish va yuqori daromadli investitsiyalarga erishish uchun rag'batlantiriladi. Rag'batlantiruvchi kreditlar ko'proq innovatsion investitsiyalar uchun mo'ljallangan, ya'ni yangi texnologiyalarni yaratish, ishlab chiqarishning innovatsion jarayonlarini joriy etish va yuqori rentabellikni keltiradigan investitsiyalar uchun ideal.

Olib qo'yilgan kapitalga soliqni joriy etish. Bu tizim korxonalarning asosiy faoliyatini rag'batlantirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun olib qo'yilgan kapitalga soliq joriy etishga qaratilgan. Bu vosita katta hajmdagi ishlab chiqarishga va resurslarni samarali taqsimlashga intilgan korxonalarga mos keladi.

Bu vosita asosan yirik ishlab chiqarish korxonalari uchun samarali bo'ladi, chunki ular ko'p miqdordagi asosiy fondlarga ega. Shuningdek, ular katta hajmdagi ishlab chiqarish va investitsiya jarayonlari orqali taqsimlanadigan kapitalga ega. Bu soliq modelidan foydalangan investitsiyalar katta hajmdagi ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi, ya'ni kengaytirilgan ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali rentabellikni oshirishga qaratilgan investitsiyalar uchun optimal.

Shu tarzda, har bir vosita o'ziga xos korxonalar va investitsiyalar guruhlariga mos keladi, bu esa, soliq tizimining maxsus ehtiyojlarga moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Taklif etilayotgan soliq rag'batlantirish tizimini amalga oshirish uchun

ko'rsatilgan tashkiliy chora-tadbirlar juda muhim, chunki ular tizimning samarali va adolatli ishlashini ta'minlashga yordam beradi. Har bir chora-tadbir o'zining maxsus vazifasiga ega va uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi tizimning barcha elementlarining muvofiqligini ta'minlaydi. Bundfa, har bir tashkiliy chora-tadbirni yanada chuqurroq tahlil qilish maqsadga muvofiq:

Benefisiarlar va tovarlar reestrini tayyorlash. Soliq imtiyozlari yoki rag'batlantirishlardan kimlar foydalanishi kerakligini aniq belgilash, subyektiv aralashuvni kamaytirish va tovarlar ro'yxatini shakllantirish zarur. Bu, soliq imtiyozlari faqat aniq maqsadlar uchun ajratilganligini ta'minlashga yordam beradi.

O'zbekiston iqtisodiyoti va ishlab chiqarish segmentlari bo'yicha batafsil reestr ishlab chiqilishi kerak. Bu reestrda korxonalar, sektorlar, tovarlar va xizmatlar kiritilishi lozim. Ular faqatgina yaqin maqsadlar va samarali investitsiyalar uchun rag'batlantiriladi.

Yangi soliq siyosati bo'yicha rag'batlantirish uchun korxonalarning rentabellik darajasi, investitsiyalarning istiqbollari va sanoatning rivojlanish darajasini o'lchovlar sifatida belgilash kerak. Bular asosida rag'batlantirish vositalari taqsimlanadi. Tizimning samarali ishlashi uchun, qanday korxonalar imtiyozlar olishiga alohida e'tibor berish kerak. Xususan, rentabellikni oshirishga qaratilgan korxonalar va investitsiyalar ustuvor etib tanlanadi.

Rentabellik gradatsiyasini joriy etish. Yuqori va past rentabelli ishlab chiqarish va investitsiyalarni farqlashda rag'batlantiruvchi kreditlar va imtiyozli rejimlar qo'llaniladi. Bu yerda yuksak rentabellikni ta'minlaydigan investitsiyalar uchun kreditlar va imtiyozlar qo'llaniladi, past rentabellikdagi investitsiyalar esa, imtiyozli soliqqa tortish va kredit mexanizmlaridan foydalanadi.

Yuqori rentabellikdagi investitsiyalar uchun imtiyozlar va kreditlar yanada kengroq bo'lishi kerak, chunki ular tezda foyda keltiradi va iqtisodiyotda rentabellikni oshiradi. Bunday investitsiyalar uchun oddiy bank kreditlaridan ko'ra, maxsus rag'batlantiruvchi shartlar (foiz stavkalarining kamayishi, qo'shimcha mablag'lar) qo'llanilishi kerak.

Past rentabellikli investitsiyalarni imtiyozli rejimlar orqali rag'batlantirish zarur.

Bunday investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun standart bank kreditlaridan ko'ra, maxsus soliq imtiyozlari (masalan, soliq ta'tillari yoki tezlashtirilgan amortizatsiya) tavsiya etiladi.

Olib tashlangan kapitalga soliqni joriy etishdan oldin hisoblash. Olib qo'yilgan kapitalga soliqni joriy etishdan oldin, ushbu soliqning ta'sirini va uning byudjetga keltiradigan foydasini hisoblash zarur. Ayniqsa, soliqqa tortish bazasining tuzilishi va vaqt o'tishi bilan dinamikasi haqida aniq ma'lumotlar to'plash kerak.

Soliqni joriy etishdan oldin soliqqa tortiladigan asosiy kapital va uning o'zgarishi haqida aniq tahlil o'tkazish zarur. Bu yerda, soliq bazasi kapitalning o'zi, investitsiyalarining umumiy hajmi va kapitalni qayta tiklash xarajatlaridan tashkil topadi.

Kapitalga soliqni kiritishdan oldin, bu soliqning byudjetga keltiradigan daromadlar va zararlarni qanday ta'sir qilishini hisoblash kerak. Ushbu soliqni uzun muddatli prognozlar asosida joriy etish, byudjetni qanday taqsimlashni va qanday kompensatsiya mexanizmlarini qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Kompenatsiya mexanizmlarini ta'minlash. Olib qo'yilgan kapitalga soliqni joriy etilgandan keyingi dastlabki yillarda yo'qotishlar yuzaga kelgan taqdirda, bu yo'qotishlarni kompensatsiya qilish uchun byudjet daromadlaridan yoki boshqa manbalardan kompensatsiya mexanizmlari yaratilishi kerak.

Agar iqtisodiy o'sishning dastlabki yillarida byudjetda yo'qotishlar bo'lsa, buning uchun kredit olish, byudjet xarajatlarini qisqartirish yoki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish kabi mexanizmlar kiritilishi kerak. Bu jarayonda, iqtisodiy o'sishga ishonch bo'lishi kerak, chunki soliqni kiritishning uzoq muddatli ta'siri ijobiy bo'lishi kutiladi. Byudjetda yo'qotishlarni to'ldirish uchun qarorlar qabul qilish jarayonida qisqa muddatli qarz olish yoki iqtisodiy tarmoqlardagi boshqa manbalarni faoliyatga jalb qilish zarur. Bu mexanizm o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda muhim ahamiyatga ega.

Bu tashkiliy chora-tadbirlar soliq rag'batlantirish tizimining samarali ishlashi uchun zarur bo'lib, tizimni qanday amalga oshirish va ularning har birini qanday boshqarish kerakligini aniq ko'rsatib beradi. Har bir chora-tadbir o'ziga xos funksiyalarni bajaradi va ularni amalga oshirishda ehtiyotkorlik va tahlilga alohida

e'tibor qaratish lozim. Ular, ayniqsa, investitsiya faoliyatini rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida muhim vositalar bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda investitsiya va innovatsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish jarayonlari oxirgi yillarda bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. Biroq amaliy natijalar har doim ham kutilgan samarani bermayapti. Ushbu sohada hali yechimini kutayotgan tizimli muammolar mavjud bo'lib, ularga nisbatan ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish zarur.

Birinchidan, institutsional tartibga solish mexanizmlari samaradorligi yetarli darajada emas. Hukumat organlari va mahalliy boshqaruv institutlari o'rtasidagi vertikal hamkorlik ko'p hollarda formal tusda qolmoqda. Masalan, markaziy darajada tasdiqlangan investitsiya loyihalari mahalliy darajada infratuzilmaviy yoki kadr resurslari bilan ta'minlanmagan holatlar uchraydi. Shu bois, institutsional mexanizmni hududiy ehtiyojlardan kelib chiqqan holda "differensiyalashgan yondashuv" asosida takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, qonunchilik bazasi yetarlicha mukammal bo'lsa-da, uni amalda qo'llashda turli xil talqinlar va byurokratik to'siqlar ishbilarmonlik muhitini murakkablashtirmoqda. Muammo qonunlarning mavjudligida emas, balki ijroni standartlashtirilgan va raqamlashtirilgan mexanizmlar orqali ta'minlanmaganida. Shu munosabat bilan, investitsiya va innovatsiya sohalarida birlashtirilgan normativ-ma'lumot tizimi (interaktiv huquqiy modul)ni joriy etish zarur.

Uchinchidan, moliyaviy va soliq rag'batlantirish mexanizmlari ko'p hollarda rasmiy xarakterga ega. Xususan, grant yoki kredit olish jarayonlarida kichik va yangi tashkil etilgan kompaniyalar jiddiy to'siqlarga duch kelmoqda. Shu sababli, "differensiyalashgan rag'batlantirish modeli"ni joriy etish maqsadga muvofiq. Unga ko'ra, startaplar, o'rta biznes va strategik ahamiyatga ega korxonalar uchun alohida grant-kredit dasturlari ishlab chiqilishi lozim.

To'rtinchidan, innovatsion infratuzilma obyektlari (texnoparklar, inkubatorlar, akseleratorlar) soni ortib borayotgan bo'lsa-da, ularning aksariyati samarali boshqaruv tizimi va KPI indikatorlari bilan ta'minlanmagan. Shu bois, innovatsion infratuzilmalar faoliyatini uyg'unlashtiruvchi milliy platforma – "UzInnoNet"ni tashkil etish maqsadga

muvofiq. Bu platforma orqali markazlarning natijadorligi, startaplar soni, jalb etilgan investitsiyalar va ijtimoiy ta'sir kompleks baholanishi mumkin.

Beshinchidan, kadrlar tayyorlash tizimida muayyan yutuqlar kuzatilsa-da, mehnat bozori ehtiyojlari va kadrlar oqimi o'rtasida nomutanosiblik saqlanib qolmoqda. Hozirgi tizim ko'proq nazariy bilim berishga yo'naltirilgan. Shu bois, har bir texnopark huzurida amaliy ta'lim markazlari va "real-time mentoring" tizimini joriy etish zarur. Bu ta'lim va amaliy innovatsiyani bog'lovchi ko'prik vazifasini bajaradi.

Oltinchidan, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modeli katta imkoniyatlar yaratsa-da, u hozircha asosan yirik biznes va davlat obyektlari darajasida qo'llanilmoqda. Shu munosabat bilan kichik va o'rta biznes subyektlari uchun lokal formatdagi "Innovative Micro-PPP" ("Innovative Micro-PPP" atamasi xalqaro tajribada keng tarqalgan Public-Private Partnership (PPP) – ya'ni davlat-xususiy sheriklik modeli asosida yaratilgan yangi tushuncha) mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq. Bu orqali davlat yordami asosida kichik innovatsion loyihalarni amalga oshirish imkoniyati kengayadi.

Yettinchidan, bozor mexanizmlari va davlat boshqaruvi tizimi o'rtasida yetarli uyg'unlik mavjud emas. Jumladan, innovatsion mahsulotlarni tijoratlashtirish jarayonlari uzoq va murakkab kechmoqda. Shu bois, "Innovation Go-to-Market Accelerator" dasturini ishlab chiqish taklif etiladi. Bu dastur orqali ilmiy natijalar tezkorlik bilan bozor mahsulotiga aylantirilib, investitsiyachilarga taqdim etilishi mumkin.

Sakkizinchidan, nazorat va tahlil tizimlari yetarli darajada samarali emas. Natijada grant, kredit va imtiyozlarning natijadorligi ko'p hollarda baholanmaydi. Shu bois, har bir loyiha uchun raqamli indikatorlar asosida KPI-monitoring tizimi va "samaradorlik pasporti"ni joriy etish zarur.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda innovatsiya va investitsiya faoliyati davlat tomonidan keng qamrovli qo'llab-quvvatlanmoqda. Biroq tizimning amaldagi natijadorligi ko'p jihatdan shaffoflik, tahlilga asoslangan qaror qabul qilish, raqamlashtirish va bozor tamoyillari bilan uyg'un mexanizmlarni joriy etishga bog'liq. Shu munosabat bilan davlat siyosatini qayta formatlash jarayonida ilmiy asoslangan

yondashuvlar, aniq indikatorlar va raqamli yechimlar asosida investitsiya-innovatsiya jarayonlarini modernizatsiya qilish tavsiya etiladi.

3-bob bo'yicha xulosalar

1. Mahalliy korxonalarning investitsion rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillar. Hozirgi kunda mahalliy yirik korxonalarning investitsiyaviy-innovatsion rivojlanishiga asosiy to'sqinlik qilayotgan omillar sifatida asbob-uskunalarining eskirishi va ichki zaxiralarga tayangan holda investitsiyalarni yangilash imkoniyatlarining cheklanganligi ta'kidlanmoqda.

Bunda, mulkdorlarning o'z hisobidan mablag'larni yangilashga rag'batlantiruvchi imtiyozlarning yo'qligi o'ta muhim masala sifatida ko'rilmogda. Ayniqsa, yuridik shaxslardan olinadigan daromad solig'ining rag'batlantirmaydigan tabiati bu holatni yanada murakkablashtiradi.

2. Kompleks rag'batlantirish mexanizmi taklifi. Vaziyatni to'g'rilash uchun taklif etilayotgan kompleks mexanizm quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

- rentabelli bo'lmagan, lekin iqtisodiy jihatdan muhim korxonalar va investitsiyalar uchun soliqqa tortiladigan pensiya rejimlaridan foydalanish;

- past rentabelli investitsiyalarni rag'batlantirish maqsadida Chalka usulidan foydalanish, bu orqali muvaffaqiyatli investitsiyalar uchun maqsadli soliq to'lovlari joriy etilishi mumkin;

- innovatsion investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus rag'batlantiruvchi kreditlash tizimi taklif qilinmoqda. Bu, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga qaratilgan investitsiyalarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

3. Olib qo'yilgan kapitalga soliqni joriy etish. Yirik korxonalar uchun, ularning o'ziga xosligini hisobga olgan holda, foyda soliqqa tortishni olib qo'yilgan kapitalga soliq bilan almashtirish taklif qilinmoqda.

Bu, ishlab chiqarish resurslarini yangilashga qaratilgan investitsiyalarni ko'paytirishga yordam beradi. Shuningdek, bu tadbirkorlik faoliyatini liberallashtirish, tartibga solish jarayonidagi byurokratiya va subyektivlikni kamaytirish va investitsiyalarni ko'paytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Kapital bazasini yangilash va innovatsion rivojlanishni jadallashtirish maqsadida bu soliq mexanizmi investitsiyalarni ko'paytirishga va korxonalar faoliyatini samarali boshqarishga yordam beradi.

4. Moliyaviy ko'rsatkichlarni moslashtirish. Taklif etilgan model yordamida, korxona foyda solig'i va kapital solig'ining asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarini moslashtirish amalga oshirildi. Bu model orqali investitsiyalarning ketma-ketligi oshirilishi mumkin, bu esa o'z navbatida, asosiy fondlarning unumdorligini oshi-rishga olib keladi.

Dividendlarni taqsimlashga yo'naltirilgan korxonalar uchun, daromad solig'idan foydalangan holda, investitsiyalarni rag'batlantirish yanada samarali bo'lishi ko'rsatilgan. Olib qo'yilgan kapitalga soliqni joriy etish, bu holatda, foyda taqsimlashning chastotasini o'zgartiradi, chunki mablag'larni yangilash uchun investitsiyalarni ko'paytirish zarurati yuzaga keladi.

Taklif etilayotgan tizim, ayniqsa, yirik korxonalarning investitsiyaviy faoliyatini rag'batlantirishga va kapital bazasini yangilashga yordam berishga qaratilgan. Kompleks rag'batlantirish mexanizmi orqali iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga, shuningdek, korxonalar va investitsiyalarning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi. Bu takliflar moliyaviy va soliq siyosatidagi islohotlarni amalga oshirishda yordam beradi, shu bilan birga, davlat va biznes sektorining o'zaro aloqalarini yaxshilashga olib keladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur dissertatsiya ishida O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida investitsiya va innovatsion jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solishning nazariy, uslubiy va amaliy asoslari chuqur tahlil qilinib, bu boradagi ilmiy muammoning yangi echimi taklif etildi. O'tkazilgan tadqiqotlar asosida quyidagi asosiy xulosalar va takliflar ilgari surildi:

1. Investitsiya va innovatsion jarayonlarni tartibga solishning nazariy asoslari tizimlashtirildi. Milliy iqtisodiyotning investitsiyaviy-innovatsion rivojlanishini tartibga solish bo'yicha mavjud nazariy yondashuvlar tahlili asosida davlat tartibga soluvchisi sifatida faoliyat yuritadigan ustuvor yo'nalishlar aniqlanib, ular ta'sir doirasi, obyektlari va vositalariga ko'ra uchta asosiy yo'nalishda guruhlashtirildi. Bu esa, milliy xo'jalik subyektlarining innovatsion faoliyatini samarali rag'batlantirish va davlat ishtirokini muvofiqlashtirish imkonini berdi.

2. Tartibga soluvchi omillar doirasi kengaytirildi. Investitsiya va innovatsion jarayonlarga ta'sir ko'rsatuvchi determinantlar tarkibiga bozor afzalliklari, o'z-o'zini tartibga solish xususiyatlari, davlatning kompensatsion va rag'batlanti-ruvchi funksiyalari, shuningdek, endogen-korporativ va endogen-ekzogen tavakkalchiliklar kiritildi. Bu yondashuv bozor mexanizmlarining imkoniyatlarini aniqlash va ularning samaradorligini baholash imkonini berdi.

3. Baholash ko'rsatkichlari tizimi takomillashtirildi. Milliy xo'jalik subyektlarining investitsiyaviy-innovatsion faoliyatini obyektiv tahlil qilish maqsadida tegishli statistik ma'lumotlarga asoslangan ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi. Bu ko'rsatkichlar milliy iqtisodiyotda investitsiyaviy-innovatsion holatni kompleks baholashga xizmat qiladi.

4. Soliq imtiyozlari qo'llash bo'yicha yondashuv asoslandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, milliy xo'jalik subyektlarining investitsion va innovatsion faoliyatini rag'batlantirishda soliq vositalari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, quyidagi imtiyozli soliq mexanizmlarini qo'llash taklif etiladi: soliq ta'tili, imtiyozli soliq stavkalari, amortizatsiya imtiyozlari, qayta investitsiyalarga chegirmalar, o'tgan va kelgusidagi soliq hisobotlarini hisobga olish va boshqalar. Ushbu vositalar

investitsiya rentabelligi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirilishi lozim.

5. Rag‘batlantiruvchi kreditlash mexanizmlari tavsiflandi. Kreditlashni rag‘batlantirish bo‘yicha ishlab chiqilgan nazariy va amaliy yondashuvlar asosida iqtisodiy-matematik modellashtirish orqali turli guruhdagi innovatsiyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha aniq mexanizmlar ishlab chiqildi. Unga ko‘ra, norentabel va past rentabelli subyektlar uchun an‘anaviy imtiyozli vositalar maqbul bo‘lsa, innovatsion loyihalar uchun esa maxsus parametrik yondashuvlar talab etiladi.

6. Davlat aralashuvini minimallashtirish bo‘yicha takliflar ilgari surildi. Investitsiya va innovatsiyalarga yo‘naltirilgan davlat siyosatini optimallashtirish maqsadida, davlatning subyektiv aralashuvini kamaytirish, investitsiya obyektlari va foyda oluvchilarning aniq reyestrini yaratish, shuningdek, yuqori va past renta-belli ishlab chiqarish turlari uchun gradatsiya tizimini joriy etish taklif qilinmoqda.

7. Foyda solig‘i o‘rniga chiqarilgan kapitalga soliq taklifi asoslandi. Mezo darajada (Mezo daraja – bu iqtisodiyotning muayyan segmenti yoki o‘rta bo‘g‘ini tahlil qilish darajasi bo‘lib, u sektorlararo muvofiqlik, regional rivojlanish, klasterlashuv kabi jihatlarni o‘rganishda qo‘llaniladi) investitsiyalarni rag‘batlantirish maqsadida foyda solig‘ini chiqarilgan (real) kapitalga soliq bilan almashtirish g‘oyasi ilgari surildi. Bu orqali investitsiyalarning asosiy ishlab chiqarish fondlariga yo‘naltirilishini rag‘batlantirish mumkin.

Tahlillar ko‘rsatadiki, dastlabki yillarda byudjet daromadlari pasayishi mumkin, biroq iqtisodiy o‘sish davrida ushbu yo‘qotishlar moliyaviy bazani kengaytirish va xarajatlarni qisqartirish orqali qoplanadi.

Dissertatsiya doirasida ishlab chiqilgan yondashuv va takliflar O‘zbekiston Respublikasida investitsiya va innovatsion faoliyatni tartibga solishning bosqichma-bosqich, asosli va mutanosib davlat siyosatini amalga oshirishga ilmiy-nazariy asos yaratadi. Olingan natijalar milliy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi, aniq, ishonchli va institutsional jihatdan samarali mexanizmlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vabina O.M. Analiz investitsionnykh vozmozhnostey predprinima-telstva s pozitsiy razvitiya innovatsionnoy deyatel'nosti v proizvodstve energii iz alternativnykh istochnikov. *Эффективная экономика*. 2020. №4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_4_82.
2. Griцenko I., Beleskaya N., Klividenko L. Investitsionno-innovatsion-noe razvitie predpriyatiy v usloviyax sistemnykh preobrazovaniy. *Vestnik Lvovskoy kommercheskoy akademii. Seriya ekonomichna*. 2016. № 50. S. 157-160.
3. Juravel Ю. Formirovanie investitsionnykh resursov dlya inno-va-tsionnogo razvitiya ekonomiki. *Экономический анализ*. 2017. No 1. T. 27. S. 35–42.
4. Morgachev I.V. Sovershenstvovanie infrastrukturnogo obespecheniya regionalnykh investitsionno-innovatsionnykh processov na osnove ix otцenivaniya : dis. ... d-ra эkon. nauk : 08.00.05. Severodonesk, 2020. 728 s.
5. Tsyliuryk H.I. Innovative activities in the conditions of economic competition]. Appearance and financial APK (electronic journal). <http://magazine.faaf.org.ua/innovaciyna-diyalnist-v-umovah-eko-nomichnoi-konkurencii.html>.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Innovation faoliyat to‘g‘risida” 2020-yil 24-iyul, O‘RQ-630-son Qonuni. <https://lex.uz/acts/4910391>.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni, <https://lex.uz/ru/docs/6600413>.
8. Voloshuk K.B., Lisevich N.A. Osobennosti innovatsionno-investitsionnogo razvitiya proizvodstva produktsii jivotnovodstva agropromyshlennymi predpriyatiyami. *Innovatsionnaya ekonomika*. 2019. №3–4. S. 12-17.
9. Yankovskaya O.I. Osobennosti innovatsiy v selskom xozyaystve / O.I.Yankovskaya. // *Экономика. Управление. Инновации*. – 2010. – № 2. – Rejim dostupa: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_2_54.
10. Saranchuk G.M. Innovationnoe razvitie selskogo xozyaystva kak osnova povыshenie ego konkurentosposobnosti. *Innovationnaya ekonomika*, 2010g. №1. S. 26-32.

11. Duka A.P. Theory and practice of investment activity. Investing / A.P.Duka. - K.: Karavela, 2012. – 432 p.

12. Yohna M.A. Economics and organization of innovative activity: Educational manual / M.A.Yokhna, V.V.Stadnyk // . - K.: Publishing center “Akademiya”, 2005. – 400 p.

13. Ivanishin V.V. Metodologicheskie osnovy tekhniko-tekhnologicheskogo pereosnasheniya selskoxozyaystvennogo proizvodstva. Ekonomika APK, 2003. №12. S. 3-5.

14. Investitsionno-innovatsionnaya deyatel'nost: teoriya, praktika, opyt: monogr. / M.P.Denisenko, L.I.Mixaylova, I.M.Griichenko, A.P.Grechan i dr.; pod red. prof., akad. M.P.Denisenko, L.I.Mixaylovoy. – Sumy: VTD «Universitetskaya kniga», 2008. – 1050 s.

15. Formirovaniye strategii innovatsionnogo razvitiya predpriyatiya. http://www.rusnauka.com/29_DWS_2011/Economics/6_95585.doc.

16. Bova, T. V. (2010), “Formation of the mechanism of state management of the functioning of the national innovation system”, Ekonomika ta derzhava, vol. 4, nr. 132 – 134.

17. Bondar-Pidgurska, O. V. (2016), “The mechanism of accumulation of funds for research and technological development of the economy: the formation and implementation”, Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi. Seriya: Ekonomichni nauki, vol. 3, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_4.

18. Receanu A. S. Factors Influencing Foreign Direct Investments in Romania The Case of Danish FDI. Romania Copenhagen Business School, 2010.

19. June.; Sawkut R., Boopen S., Taruna R. & Vinesh S. Determinants of FDI: Lessons from African economies. Journal of Applied Business and Economics. 2009, Vol. 9, No 1. P. 293-308.

20. Walsh J. P. & Yu J. Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. IMF Working Paper WP/10/187, 2010.

21. Yasmin B., Hussain A. & Chaudhary M. Analysis of factors affecting foreign direct investment in developing countries. Pakistan Economic and Social Review. 2003,

Vol. XLI, No 1&2. P. 59-75.

22. Uwubanmwen A.E. & Ajao M.G. The Determinants and Impacts of Foreign Direct Investment in Nigeria. *International Journal of Business and Management*. 2012, Vol. 7, No. 24. R.67–77.

23. Kudasa K. I. Upravlenie razvitiem. 2013. T. 16, №156. S. 41-43.

24. Yasmin B., Hussain A. & Chaudhary M. Analysis of factors affecting foreign direct investment in developing countries. *Pakistan Economic and Social Review*. 2003, Vol. XLI, No 1&2. P. 59-75.

25. Receanu A. S. Factors Influencing Foreign Direct Investments in Romania The Case of Danish FDI. *Romania Copenhagen Business School*, 2010, June.

26. Lee J. Cross-country evidence on the effectiveness of foreign investment policies. *The international trade journal*. 2005, Vol. XIX, No. 4, Winter 2005. P. 381-389.

27. Lewis J. Factors Influencing Foreign Direct Investment in Lesser Developed Countries The Park Place. *Economist*. 2000, Vol. VIII. R. 99-107.

28. Walsh J. P. & Yu J. Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. *IMF Working Paper WP/10/187*, 2010.

29. Yasmin B., Hussain A. & Chaudhary M. Analysis of factors affecting foreign direct investment in developing countries. *Pakistan Economic and Social Review*. 2003, Vol. XLI, No 1&2. P. 59-75.

30. Walsh J. P. & Yu J. Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. *IMF Working Paper WP/10/187*, 2010.

31. Prokopenko O.V. i Klimenko O.V. Mexanizm privilecheniya inostran-nykh investitsiy v ekonomiku Ukrainy. *Mexanizm regulirovaniya ekonomiki*. 2009. T. 4, №2. 233-239.

32. Zemlyankin A.I. Innovaцionnaya deyatel'nost': sostoyaniye i puti razvitiya. *Экономика промисловости*. 2005, № 1. S. 107–114.

33. Ivanov Ю.В. Налоговые аспекты государственной поддержки инновационной деятельности предпрятий. *Материалы междун. науч. практич. конф.; под ред. R.M.Nijegorodseva. M.* 2006. S. 114-117.

34. Gulyamov S. Investitsionnoe pole Uzbekistana i vozmozhnosti privilecheniya inostrannykh investitsiy. // Ekonomicheskiy vestnik Uzbekistana. – Tashkent: 2001. - №1.

35. G‘ozibekov D.G‘. Qoraliyev T.M. Investitsiya faoliyatini tashkil etish va davlat tomonidan tartibga solish.T.: TMI, 1997, 72-bet.

36. Bayxonov B.T. O‘zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalarning tarmoqlararo taqsimlashni ekonometrik modellashtirish uslubiyotini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi. TDIU, 2019 y. 221-b.

37. Otajanov U.A. O‘zbekiston Respublikasi hududlarining investitsion salohiyatini ekonometrik baholashning intellektual faoliyatini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi avtoreferati. TDIU, 2021 y. 75-b.

38. Abduraximova S.A. “O‘zbekistonda investitsiya jarayonlarini makro-iqtisodiy tartibga solishni takomillashtirish”. Iqtisodiyot fanlari doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi avtoreferati. PMTI-2022 y, 37-b.

39. Djankov S. The Doing Business project: How it started: Correspondence. Journal of Economic Perspectives. 2016, Vol. 30, № 1. P.247 248.

40. The World Bank Doing Business, 2013. Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. Washington, DC: The World Bank, 2018.

41. Enterprise Surveys. World Bank group. 2018. [Elektronniy resurs], Rejim dostupu: <http://www.enterprisesurveys.org>.

42. Dutta S., Lanvin B. & Wunsch-Vincent S. eds. The Global Innovation 2016. [http://english.gov.cn/r/Pub/GOV/Received_Content/Other/2016-0815/wipo_pub_gii_2016\(1\).pdf](http://english.gov.cn/r/Pub/GOV/Received_Content/Other/2016-0815/wipo_pub_gii_2016(1).pdf).

43. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2022-yil 6-iyuldagi PF–165-son Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-6102462>.

44. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi hududiga import qilishda bojxona boji va qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod etiladigan o‘xshashi respublikada ishlab chiqarilmaydigan yangi texnologik

asbob-uskunalar ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida" 2021-yil 4-iyundagi 352-son qarori.
[https://lex.uz/ru/docs/-5445273?ONDATE=20.09.2023&ONDATE2=](https://lex.uz/ru/docs/-5445273?ONDATE=20.09.2023&ONDATE2=2024&action=compare) 03.10.
2024&action=compare.

45. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi 26.12.2024-y., 03/24/1014/1067-son (yangi tahriri). <https://lex.uz/acts/-4674902>.

46. Lunina I. O., Bilousova O. S. and Bulana O. O. Budget and tax stimulation of innovative activity in Ukraine. Economics and forecasting. 2016, No. 1. P. 41–56.

47. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 28.01.2022-yildagi PF-60-son Farmoni, <https://lex.uz/docs/-5841063>.

48. O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida" 24.07.2020 yildagi O'RQ-630-son Qonuni, <https://lex.uz/docs/-4910391>.

49. Auerbach A. J. & Hines Jr. J. R. Investment tax incentives and frequent tax reforms. NBER Working Paper №2492. 2008.

50. Easson A. & Zolt E. M. Tax incentives. World Bank Institute, 2002.; Klemm A. Causes, Benefits, and Risks of Business Tax Incentives. IMF Working Paper №WP/09/21, Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2009.

51. Holland D. & Vann R. J. Income Tax Incentives for Investment. Tax Law and Drafting. 1998, Vol. 2 (Washington: IMF). P. 986-1020.

52. Tanzi V. & Zee H. Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries. IMF, WPNº00/35, 2000.

53. Velde D.W. Tax, investment and industrial policy. In: Taxation and Developing Countries Training Notes. EPS Peaks. 2013, Sept.

54. Chalk N. A. Tax Incentives in the Philippines: A Regional Perspective. IMF Working Papers WP/01/181, 2001.

55. Vishnevskiy V.P., Vetkin A.S., Vishnevskaya Э.Н. i dr. Nalogooblo-jenie: teorii, problemy, resheniya. Pod. общ. red. V.P.Vishnevskogo, Donesk: DonNTU, IEP NAN Ukrainy, 2006.

56. Ivanov Ю.В. Налоговые аспекты государственной поддержки инновационной деятельности предпрятии. Материалы междун. науч. практич. конф.

57. R.M.Nijegorodseva. M. 2006. S. 114-117.; Serebryanskiy D.M. Nalogo-oblojenie pribyli predpriyatiy i ego vliyanie na investitsionnuyu deyatel-nost v ryночных usloviyax: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.04.01. Irpen, 2006.

58. Sokolovskaya A.M., Efimenko T.I., Lunina I.O. i t.d. Sistema nalogovыx lgot v Ukraine v kontekste evropeyskogo opыta K.: NIFI, 2006.

59. Tarangul L.L., red. Byudjetnaya podderjka i nalogovoe stimulirova-nie naцionalnoy ekonomiki Ukrainы, Monografiya. Nas. un-t DPS Ukraina, Irpen, 2012.

60. Enterprise Surveys. World Bank group. 2018.
<http://www.enterprisesurveys.org>.

61. State Support Measures for Services: An Exploratory Assessment with Scanty data. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 2005, 25 February.

62. Sokolovska O. & Sokolovskyi D. Market and government failures related to the introduction of tax incentives regime. Economy and sociology. 2015.Vol. 4. P. 17–26.

63. Navoiy kon-metallurgiya kombinati. Yillik hisobotlar (2023-2024). URL: <https://www.ngmk.uz>.

64. Olmaliq kon-metallurgiya kombinati. Rasmiy press-relizlar va iqtisodiy ko‘rsatkichlar (2023-2024). URL: <https://www.agmk.uz>.

65. UzAuto Motors kompaniyasi. Rasmiy hisobot va OAV ma’lumotlari (2023-2024). URL: <https://www.uzautomotors.com>.

66. Uzkimyosanoat AJ. Rasmiy axborot byulletenlari va investitsiya loyihalari (2023-2024). URL: <https://www.uzkimyosanoat.uz>.

67. IT Park Uzbekistan. Yillik hisobot va rasmiy statistik ma’lumotlar (2023-2024). URL: <https://it-park.uz>.

68. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. Yillik hisobotlar (2021-2025). – Toshkent, 2025. – <https://mift.uz>.

69. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari (2021-2025). – Toshkent: Lex.uz. – <https://lex.uz>.

70. Jahon banki. World Development Indicators. – Vashington: World Bank,

2025. – <https://databank.worldbank.org>.

71. UNCTAD. World Investment Report. – Geneva: UNCTAD, 2025. – <https://unctad.org>.

72. Yevropa Ittifoqi. Horizon Europe dasturi bo'yicha hisobotlar. – Bryussel, 2025. – <https://research-and-innovation.ec.europa.eu>.

73. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. Rasmiy hisobotlar va statistik ma'lumotlar. URL: <https://miit.uz>.

74. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Sanoat va investitsiya statistikasi. URL: <https://stat.uz>.

75. World Bank. Uzbekistan Economic Update, 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>.

76. Asian Development Bank. Uzbekistan: Industry and Innovation Reports. URL: <https://www.adb.org/countries/uzbekistan>.

77. OECD. Science, Technology and Innovation Outlook. URL: <https://www.oecd.org/sti/>.